

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

У двох частинах

Частина 1

2-ге видання, зі змінами та виправленнями

Харків
Харківський національний університет внутрішніх справ
2016

УДК 346.1(477)
ББК 67.9(4УКР)303я73
Г72

Авторський колектив:

Андреева О. Б., канд. юрид. наук, проф. – гл. 2 (спільно з Жорнокуєм Ю. М.); Гетманець О. П., д-р юрид. наук, проф. – гл. 5 (спільно з Поляком А. В.); Гришина І. І. – гл. 6; гл. 7 (спільно з Жорнокуєм Ю. М.); Жорнокуй Ю. М., канд. юрид. наук, доц. – гл. 2 (спільно з Андреевою О. Б.), гл. 3 (спільно з Колеснік Т. В.), гл. 4 (спільно із Загороднім А. С.), гл. 7 (спільно з Гришиною І. І.); Загородній А. С. – гл. 4 (спільно з Жорнокуєм Ю. М.); Кириченко Ю. М., канд. юрид. наук, доц. – гл. 1; Коваленко К. В., канд. юрид. наук – гл. 10; Колеснік Т. В., канд. юрид. наук, доц. – гл. 3 (спільно з Жорнокуєм Ю. М.); Поляк А. В. – гл. 5 (спільно з Гетманець О. П.); Сядристий А. О. – гл. 9; Фомін Г. Ф., канд. екон. наук, доц. – вступ; Чапіндазе Я. О., канд. юрид. наук, доц. – гл. 11; Шуміло І. А., канд. юрид. наук, доц. – гл. 8 (спільно з Шумілом О. М.); Шуміло О. М., канд. юрид. наук, доц. – гл. 8 (спільно з Шуміло І. А.)

Рецензенти:

Шлика Р. Б. – д-р юрид. наук, проф., акад. АНВШ України, завідувач кафедри цивільно-господарських дисциплін Ірпінської фінансово-юридичної академії;
Атаманова Ю. С. – д-р юрид. наук, доц., заступник директора НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАІПрН України;
Сергієнко В. В. – канд. юрид. наук, доц., завідувач кафедри правового регулювання економіки Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 10 від 28 грудня 2012 р.)

У першому виданні частини 1 підручника «Господарське право України» (випуск 2014 року) серед авторів були також Полтавський О. В. і Суц О. П. У другому виданні до складу авторського колективу увійшли Колеснік Т. В. і Поляк А. В.

Господарське право України : підручник : у 2 ч.
Г72 Ч. 1 / [Андреева О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін.]. – 2-ге вид., зі змін. та випр. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – 324 с.

ISBN 978-966-610-222-8

ISBN 978-966-610-223-5 (Ч. 1)

Підручник розроблено відповідно до програми навчальної дисципліни «Господарське право» і містить найважливіші положення господарського права. Розглянуто правові аспекти господарської діяльності й теорії господарського права.

Для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації, які навчаються за спеціальністю «Правознавство», викладачів, аспірантів і практичних працівників.

УДК 346.1(477)
ББК 67.9(4УКР)303я73

ISBN 978-966-610-222-8
ISBN 978-966-610-223-5 (Ч. 1)

© Авторський колектив, 2016
© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016

СКОРОЧЕННЯ

- АМК України – Антимонопольний комітет України
АРК – Автономна Республіка Крим
АТ – акціонерне товариство
БК України – Бюджетний кодекс України
ВК України – Водний кодекс України
ВС України – Верховний Суд України
ГК України – Господарський кодекс України
ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України
ДПА – Державна податкова адміністрація
ЄДРПОУ – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України
ЄС – Європейський Союз
ЖБК – житлово-будівельний кооператив
ЖК – житловий кооператив
ЖК України – Житловий кодекс України
ЗК України – Земельний кодекс України
КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України – Кодекс законів про працю України
КМ України – Кабінет Міністрів України
КСП – колективне сільськогосподарське підприємство
КСУ – Конституційний Суд України
ЛК України – Лісовий кодекс України
Мінфін України – Міністерство фінансів України
НБУ – Національний банк України
НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПАТ – публічне акціонерне товариство
ПК України – Податковий кодекс України
ПрАТ – приватне акціонерне товариство
с/г – сільське господарство
СНД – Співдружність Незалежних Держав
ТДВ – товариство з додатковою відповідальністю
ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
Укоопспілка – Центральна спілка споживчих товариств
ЦК України – Цивільний кодекс України
ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Економічне народовладдя є необхідною складовою народного суверенітету, що виявляє себе через особливу за природою постійну пряму або опосередковану участь українського народу, його територіальних громад і громадян особисто в національній економічній системі. Така участь полягає в практичній реалізації названими суб'єктами диверсифікованого комплексу належних економічних прав, і за своїми предметними й вартісними показниками вона є визначальною для функціонування національної економіки як такої, достатньою для забезпечення суспільної та індивідуальної економічної безпеки і розвитку.

Історична доля господарського права в Україні є непростю, що відображає протистояння між прихильниками цивілістичного і господарського підходів до регулювання однотипних правовідносин. Із прийняттям ГК України вказана проблема не була остаточно вирішена. Саме наука господарського права є сталим відображенням зазначеної суперечності. Проте варто зауважити, що на сьогодні вже напрацьовано та науково обґрунтовано основні теоретичні конструкції моделювання господарських правовідносин. Крім того, вирішення багатьох питань здійснюється в експериментальному порядку, тому нормативні акти у сфері регулювання здійснення господарської діяльності деякою мірою характеризуються внутрішньою неузгодженістю, суперечливістю та непослідовністю.

У зв'язку зі змінами господарського законодавства підготовлено друге перероблене і доповнене видання цього підручника.

У першій частині пропонованого підручника викладено основні підходи до теоретичного та законодавчого бачення основних положень господарсько-правової науки. Так, структуру першої частини складають такі блоки: загальні положення господарського права (містить тематику: поняття господарської діяльності, поняття господарського права, господарські правовідносини і загальна характеристика суб'єктів господарювання); легалізація господарської діяльності (створення суб'єктів господарювання та порядок їх державної реєстрації, ліцензування господарської діяльності і підприємницької діяльності); організаційно-правові форми суб'єктів господарювання (правове становище господарських товариств, кооперативів, підприємств та їх об'єднань); припинення господарської діяльності (загальна характеристика припинення

господарської діяльності (реорганізація і ліквідація суб'єктів господарювання) та особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством).

Господарська діяльність як категорійне поняття конкурує з іншими категоріями: підприємництво, комерція, бізнес тощо, які не отримали однозначного визначення. Питання стосовно правового становища суб'єктного складу господарських правовідносин є одним із дискусійних в науці господарського права. Значною мірою це зумовлено наявністю різних концептуальних підходів до правового регулювання відносин у господарській сфері, зокрема господарсько-правового і цивілістичного.

Включення до навчального процесу вищих навчальних закладів юридичного спрямування дисципліни «Господарське право» сприяє з'ясуванню студентами та слухачами базових понять і категорій, що застосовуються під час здійснення господарської діяльності та виникнення, розвитку і припинення господарських правовідносин. Зміст першої частини підручника відображає основні концепції господарсько-правової науки і тенденції розвитку господарського законодавства в Україні, що зумовлює наявність в ньому дискусійних питань і проблематики, яка потребує свого вирішення.

Підручник «Господарське право України» підготовлено авторським колективом кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ. Колектив авторів висловлює щиру вдячність рецензентам підручника за надані зауваження та пропозиції, які будуть враховані у процесі вдосконалення науково-методичної роботи під час викладання навчальної дисципліни «Господарське право» в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Колектив авторів підручника сподівається, що викладений в ньому матеріал сприятиме розвитку науки господарського права. Автори вдячні за висловлені зауваження, пропозиції та побажання, спрямовані на покращення структури і змісту підручника.

ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Поняття господарської діяльності є одним із ключових у вивченні господарського права. Що стосується законодавчого визначення цього поняття, то його містить низка нормативно-правових актів, зокрема ГК України¹, ПК України, Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Так, у ч. 1 ст. 3 ГК України під господарською діяльністю слід розуміти діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Згідно з п. 14.1.36 ПК України господарська діяльність – це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, яка діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» господарська діяльність – це будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» під господарською діяльністю розуміє будь-яку діяльність, у тому числі підприємницьку, юридичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців, пов'язану з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Отже, вищезазначене свідчить, що чинне законодавство України містить різне легальне тлумачення господарської

¹ Тут і далі посилання на нормативні акти подаються у виносках лише у разі цитування і відсутності їх у списку використаних джерел.

діяльності як правової категорії. Наведене не сприяє позитивній динаміці розвитку господарського законодавства, оскільки використання одного й того ж поняття для окремих нормативно-правових актів лише вносить плутанину щодо їх використання щодо кожного виду господарських правовідносин. Вбачається, що закріплене в ГК України визначення господарської діяльності є найповнішим та містить більш детальну характеристику господарської діяльності, ніж поняття, що закріплені в інших нормативно-правових актах.

Специфіка господарської діяльності визначається: сферою її здійснення (сфера суспільного виробництва); змістом (виробництво суспільних благ, що мають мінову та споживчу вартість, для задоволення потреб інших учасників господарських відносин та реалізація цих благ у товарній формі на інший еквівалент); суб'єктами, які її здійснюють (ними є суб'єкти господарювання); інтересами, які виникають і мають бути реалізовані під час її здійснення (приватні інтереси в одержанні прибутку та/або досягненні інших соціально-економічних результатів, які є об'єктами як приватних, так і публічних інтересів)¹.

Ознаки господарської діяльності:

1) діяльність суб'єктів господарювання. Згідно з ч. 1 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнають учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Суб'єктами господарювання є:

а) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

б) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

2) особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва (виробництво продукції,

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 57.

виконання робіт і надання послуг здійснюються не для задоволення власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб);

3) метою такої діяльності є виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг;

4) виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг повинні мати вартісний характер (результати господарської діяльності реалізуються за плату і функціонують як товар);

5) виготовлення та реалізація продукції, виконання робіт чи надання послуг повинні мати цінову визначеність.

Додатково виділяють як ознаки господарської діяльності професійні засади її здійснення та поєднання в ній приватних інтересів виробника і публічних інтересів (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо)¹. Приватні інтереси виробника полягають в одержанні прибутку чи інших вигод/переваг від господарської діяльності, а публічні інтереси, зокрема інтереси суспільства в особі широкого кола споживачів, – в отриманні певних благ, інтереси держави – в отриманні прибутків та інших обов'язкових платежів від суб'єктів господарювання, інтереси територіальної громади – в забезпеченні зайнятості членів громади шляхом їх залучення на засадах індивідуального підприємництва чи трудового найму суб'єктами господарювання до господарської діяльності, у задоволенні потреб громади в певних продукції, роботах, послугах, в участі суб'єктів господарювання у вирішенні завдань територіальної громади в благоустрої, у сплаті місцевих податків та зборів тощо².

Види господарської діяльності:

– залежно від мети господарської діяльності виокремлюють два її різновиди: а) комерційну (підприємницьку); б) некомерційну господарську діяльність.

Комерційна господарська діяльність розкривається через поняття «підприємництво» та визначається ст. 42 ГК України. Некомерційне господарювання згідно зі ст. 52 ГК України визначається як самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання,

¹ Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – С. 7.

² Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та допов. – Київ : Прав. єдність, 2008. – С. 9–10.

спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів, без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких згідно зі ст. 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом (наприклад біржова діяльність). Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється некомерційними суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, що визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених законодавством. На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну відповідну діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визнаються законодавчими актами України.

Отже, некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб, а отримання прибутку від господарської діяльності відіграє другорядну роль. Некомерційною господарською діяльністю, наприклад, є діяльність частини казенних, експериментальних та інших планово-збиткових підприємств, які фінансуються за рахунок держави;

– залежно від сфери національної економіки, в якій здійснюється діяльність, виділяється: а) інвестиційна діяльність; б) біржова діяльність; в) торговельна діяльність; г) діяльність на ринку цінних паперів; ґ) зовнішньоекономічна діяльність та ін.;

– залежно від сфери здійснення господарської діяльності виокремлюють: а) виготовлення та реалізацію продукції; б) виконання робіт; в) надання послуг;

– залежно від ринку (внутрішній чи зовнішній), національної приналежності суб'єктів господарювання (вітчизняні товаровиробники/резиденти чи іноземні інвестори та

нерезиденти) розрізняють: а) господарську діяльність за участю вітчизняних товаровиробників (резидентів); б) зовнішньоекономічну діяльність (за участю резидентів та нерезидентів), у тому числі іноземне інвестування.

§ 2. ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ПРИНЦИПИ

Основним видом господарської діяльності є комерційна господарська діяльність (підприємництво), основні положення щодо здійснення якої встановлені нормами глави 4 ГК України (ст. 42–51).

Згідно зі ст. 42 ГК України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Ознаками підприємницької діяльності є:

1) *самостійність*, що означає можливість здійснювати підприємницьку діяльність у будь-яких організаційно-правових формах, визначених чинним законодавством України, на вибір суб'єкта підприємництва; бути зареєстрованими та діяти як суб'єкти підприємницької діяльності без створення юридичної особи (фізичні особи – підприємці) або як юридична особа. Крім того, підприємець має можливість вільно обирати вид підприємницької діяльності та здійснювати її самостійно відповідно до потреб ринку, приймаючи рішення стосовно своєї діяльності на власний розсуд, що не суперечать діючому законодавству;

2) *ініціативність*, що означає добровільність здійснення підприємницької діяльності. Жоден орган державної влади, місцевого самоврядування, посадова особа, недержавна організація тощо не можуть змусити особу до зайняття підприємницькою діяльністю. Однак це не означає, що підприємець не може бути примушений до виконання своїх зобов'язань, добровільно взятих на себе, зокрема за укладеним підприємцем під час здійснення своєї діяльності договором, або ж зобов'язань, покладених на підприємця державою, наприклад здійснення певних видів господарської діяльності лише за наявності ліцензії, зобов'язання зі сплати податків тощо;

3) *систематичність* (регулярність). Щодо цієї ознаки на сьогоднішній день існують певні труднощі з визначенням кількісних критеріїв систематичності, оскільки законодавством це питання не врегульовано. Донедавна для визначення систематичності підприємницької діяльності застосовувалися положення Декрету КМ України «Про податок на промисел», згідно зі ст. 1 якого систематичним вважався продаж вироблених, перероблених та куплених продукції, речей, товарів, який здійснюється більше чотирьох разів протягом календарного року. Зазначений Декрет втратив чинність з прийняттям ПК України, а питання щодо визначення критеріїв систематичності на законодавчому рівні залишилося невирішеним стосовно її здійснення фізичними особами – підприємцями. Натомість юридичні особи, закріплюючи в своїх установчих документах види діяльності, які вони мають намір здійснювати, вважаються такими, що їх здійснюють систематично (в окремих випадках за наявності дозвільних документів, якщо це прямо передбачено нормами чинного законодавства);

4) *ризикованість*, тобто здійснення підприємницької діяльності на власний ризик, що означає покладання на підприємця тягаря передбачення несприятливих наслідків (результатів) своєї діяльності та необхідності вжиття відповідних заходів щодо їх попередження або усунення, що не пов'язано з винною протиправною поведінкою суб'єкта підприємницької діяльності;

5) *легальність підприємницької діяльності*. Будь-яка особа, яка має намір займатися підприємницькою діяльністю, повинна пройти відповідну процедуру легалізації, що полягає, насамперед, у державній реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Після етапу державної реєстрації новостворений суб'єкт підприємницької діяльності проходить наступний етап легалізації – реєстрацію в інших державних органах та установах, до якої відноситься: реєстрація в органах державної статистики; реєстрація в органах державної податкової служби України; реєстрація в органах Пенсійного фонду України; отримання

дозволу на оформлення замовлень на виготовлення печаток і штампів; відкриття рахунків в установах банків.

Дозвільна (ліцензована) підприємницька діяльність може здійснюватися лише за спеціальним дозволом (ліцензією), що видається КМ України чи уповноваженим ним органом відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», ст. 9 якого містить вичерпний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Ще однією складовою легалізації підприємницької діяльності є її патентування. Згідно із ПК України патентуванню підлягають такі види підприємницької діяльності: а) торговельна діяльність у пунктах продажу товарів; б) діяльність з надання платних побутових послуг за переліком, визначеним КМ України; в) торгівля валютними цінностями у пунктах обміну іноземної валюти; г) діяльність у сфері розваг (крім проведення державних грошових лотерей);

б) *мета* – досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємницька діяльність має суттєвий вплив на розвиток економіки і соціальної сфери. Спрямованість підприємницької діяльності на досягнення економічних і соціальних результатів означає спрямованість її на задоволення суспільних потреб у товарах, роботах і послугах. Соціальна ефективність відображає поліпшення соціальних умов життя людей, зокрема покращення умов праці та побуту, поліпшення зовнішнього довкілля, підвищення рівня зайнятості й безпеки життя людей тощо. Серед економічних результатів можна виділити створення конкурентного середовища, насичення ринку товарами і послугами, розвиток міжнародних економічних відносин тощо.

Досягнення економічних і соціальних результатів як мети підприємництва відображає публічний аспект підприємницької діяльності у змісті задоволення суспільних потреб. Своєю діяльністю підприємець приносить користь суспільству в тій мірі, в якій результати діяльності підприємця задовольняють потреби споживачів¹.

¹ Господарське право України : навч. посіб. / за заг. ред. Н. О. Саниахметової. – Харків : Одіссей, 2005. – С. 18–19.

Проте досягнення економічних і соціальних результатів є ознакою, властивою не лише підприємницькій, а господарській діяльності в цілому. Тому цілеспрямованість на отримання прибутку є ознакою, властивою безпосередньо підприємницькій діяльності, що виокремлює її від іншого виду господарської діяльності – некомерційної. Отже, якщо метою тієї чи іншої діяльності не є отримання прибутку, вона не може бути віднесена до підприємницької.

Мета отримання прибутку, як правило, знаходить своє відображення в установчих документах суб'єкта підприємницької діяльності і простежується, виходячи з характеру його діяльності.

Згідно із ч. 1 ст. 142 ГК України прибуток (доход) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

Одержання прибутку в процесі підприємницької діяльності має розглядатися як спонукальний мотив до економічної активності, а не як самоціль, мета задоволення лише приватних потреб та інтересів. Об'єктивною соціальною функцією підприємництва є створення нових матеріальних і духовних благ в інтересах суспільства шляхом задоволення потреб його окремих осіб¹.

Стаття 44 ГК України містить перелік принципів, на яких має базуватися підприємницька діяльність, серед яких:

1) *вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності*. Суб'єкт підприємницької діяльності самостійно приймає рішення, якою діяльністю він має намір займатися, з урахуванням обмежень, передбачених чинним законодавством. Так, наприклад, згідно зі ст. 4 Закону України «Про підприємництво» діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями;

¹ Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – С. 320.

2) *самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, установа ціна на продукцію та послуги відповідно до закону.* Забезпечення економічної самостійності суб'єкта підприємницької діяльності передбачає створення умов для реалізації його економічного суверенітету як господарюючого суб'єкта, що виражається, насамперед, у реалізації права та реальної можливості вибору виду діяльності, вільного вибору постачальників і споживачів продукції, місця, часу та інших умов придбання товарів, прийняття рішення про те, що, в якій кількості, кому та за якими цінами реалізовувати;

3) *вільний найм підприємцем працівників.* Тобто підприємець є самостійним у підборі осіб, з якими він має намір вступити в трудові правовідносини. Проте цей принцип дещо обмежується положеннями спеціального законодавства. Наприклад, законодавством про зайнятість населення обмежуються трудові права іноземних громадян та осіб без громадянства – ст. 8 Закону України «Про зайнятість населення» передбачає необхідність отримання дозволу державної служби зайнятості України на працевлаштування цих осіб.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» з метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується право працювати на підприємствах, в установах, організаціях. У свою чергу, підприємства, установи й організації за рахунок коштів Фонду соціального захисту інвалідів або за рішенням місцевої ради за рахунок власних коштів, у разі необхідності, створюють спеціальні робочі місця для працевлаштування інвалідів, здійснюючи для цього адаптацію основного і додаткового обладнання, технічного оснащення і пристосування тощо з урахуванням обмежених можливостей інваліда. Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, які використовують найману працю, ч. 1 ст. 19 зазначеного Закону встановлює норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників

облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця;

4) *комерційний розрахунок та власний комерційний ризик*. Як економічна категорія комерційний розрахунок – це система економічних відносин, що виникають з приводу порівняння витрат і результатів господарської діяльності з метою максимізації прибутку. З огляду на принцип комерційного розрахунку, кожен суб'єкт підприємництва має покривати свої витрати за рахунок одержуваних доходів, при цьому забезпечуючи не тільки самоокупність, а й певне перевищення доходу над витратами, тобто досягати прибутковості своєї діяльності.

Власний комерційний ризик виявляється у відповідальності суб'єктів комерційної господарської діяльності за результати своєї діяльності або бездіяльності, при цьому отримані збитки покриваються за рахунок власних коштів самих підприємців;

5) *вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом*. На практиці цей принцип обмежується шляхом установлення правил щодо цільового використання коштів суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, обмежень щодо проведення операцій у готівкових коштах тощо;

6) *самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд*. Проте ст. 1 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» також установлює певні обмеження зазначеного принципу, зокрема згідно із цією статтею виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності – з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності.

§ 3. Види підприємницької діяльності

Різноманітність підприємницької діяльності зумовлює необхідність її поділу на види залежно від певних критеріїв класифікації, зокрема:

– *залежно від форми власності* виділяють:

а) приватне підприємництво, що здійснюється підприємствами, що діють на основі приватної власності суб'єкта господарювання (громадян чи юридичних осіб). Приватним підприємством згідно зі ст. 113 ГК України визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи. Тобто приватне підприємство створюється виключно на основі приватної власності однієї або кількох фізичних осіб чи юридичної особи.

Приватні підприємства можуть бути утворені за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, – також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства, зокрема антимонопольно-конкурентного законодавства;

б) підприємництво, що здійснюється на основі державної форми власності. Державне підприємство – це діяльність державних підприємств, що здійснюють господарську діяльність, результати якої необхідні для розвитку національної економіки. Державне підприємство являє собою організаційно-правову форму підприємства, заснованого на державній власності. Згідно із ч. 1 ст. 74 ГК України державне комерційне підприємство є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту на принципах підприємництва, зазначених у ст. 44 ГК України, і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном відповідно до ГК України та інших законів.

Попри приватизаційні процеси, роль державного підприємства залишається досить значною, що обумовлено необхідністю залишення в державній власності об'єктів загальнодержавного значення, що забезпечують: виконання державою

своїх функцій, обороноздатність та економічну самостійність української держави; соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей; життєдіяльність держави в цілому. Контроль за їх діяльністю з боку держави гарантує захист громадян від наслідків впливу неконтрольованого виготовлення, використання або реалізації небезпечної продукції, послуг або небезпечних виробництв (підприємства з виготовлення усіх видів зброї; підприємства з випуску наркотичних, біологічних, бактеріологічних, психотропних, сильнодіючих хімічних та отруйних засобів та ін.). Зокрема, види діяльності, що є державною монополією та, відповідно, можуть здійснюватися лише підприємствами державної форми власності, визначаються єдиною чинною ст. 4 Закону України «Про підприємництво», а перелік підприємств, майно яких має державне значення і не підлягає приватизації, – ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» та Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»;

в) підприємство, що здійснюється на основі комунальної форми власності. Комунальні підприємства за своїм правовим становищем є значною мірою подібними до державних підприємств, оскільки і ті, й інші функціонують на базі публічних форм власності.

У ГК України комунальним підприємствам присвячена ст. 78, яка визначає основи правового становища лише унітарних комунальних підприємств, не приділяючи уваги підприємствам корпоративного типу. Зокрема, ч. 1 ст. 78 ГК України визначає комунальне унітарне підприємство як унітарне підприємство, яке діє на базі відокремленої частини комунальної власності, без поділу її на частини, створюється за рішенням органу місцевого самоврядування в розпорядчому порядку і входить до сфери управління органу, уповноваженого управляти відповідним комунальним майном.

Проте комунальні підприємства можуть бути і корпоративного типу з використанням форми акціонерного товариства (що зазвичай пов'язано з корпоратизацією комунальних підприємств) чи товариства з обмеженою відповідальністю;

– залежно від змісту підприємницьку діяльність можна класифікувати на:

а) виробничу підприємницьку діяльність, тобто діяльність, у процесі якої виробляється певна продукція;

б) невиробничу підприємницьку діяльність (діяльність із виконання робіт, надання послуг; діяльність із зайняття торгівлею; інша невиробнича діяльність, зокрема діяльність на фінансовому ринку);

– залежно від характеру товару можна виділити:

а) матеріальне виробництво (промислове, сільськогосподарське тощо) є сферою суспільного виробництва, в якій виробляються матеріальні блага (наприклад одяг, взуття, машини, обладнання, сільськогосподарська продукція тощо) і матеріальні послуги (вантажний транспорт, оптова торгівля, обслуговування і ремонт техніки, обладнання виробничого призначення тощо);

б) нематеріальне виробництво – це сфера суспільного виробництва, в якій виробляються нематеріальні послуги (роздрібна торгівля, громадське харчування, пасажирський транспорт, побутове обслуговування тощо) і духовні цінності (зокрема освіта, культура, мистецтво тощо). Галузі цієї сфери не створюють матеріального продукту, але їх послуги необхідні для організації виробництва та для задоволення безпосередніх потреб людини;

– залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік виділяють мале, у тому числі мікропідприємництво, середнє і велике підприємництво (ч. 3 ст. 55 ГК України). При цьому малому підприємству, як засобу залучення до підприємництва значного числа українських громадян, приділяється значна увага, що і відображено у Законі України «Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні».

Під мікропідприємством слід розуміти діяльність його суб'єктів, до яких згідно з ГК України відносяться:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний доход від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний доход від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Суб'єктами малого підприємництва є:

– фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ;

– юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Великим підприємством вважається діяльність підприємств, які згідно з ГК України набувають відповідного статусу. Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва;

– *залежно від організаційно-правової форми* прийнято виділяти:

а) підприємство без створення юридичної особи (просто підприємство), що здійснюється фізичними особами, які набули в установленому законом порядку статусу суб'єкта підприємницької діяльності;

б) підприємство зі створенням юридичної особи. Згідно з нормами ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована в установленому законом порядку. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. Згідно із главою 7 ГК України основним учасником відносин у сфері підприємництва є підприємство як юридична особа.

§ 4. ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЇХ ЗМІСТ

У сфері права «принципи» (від лат. *principium* – начало, основа) є загальновизнаним поняттям, під яким прийнято розуміти вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду тощо, твердження, яке приймається як правдиве завжди і всюди там, де воно застосовне. Щодо принципів господарювання, то вони відображають сутність і характер правового регулювання саме цього виду відносин.

Будь-яка господарська діяльність здійснюється на певних засадах, що враховують, з одного боку, ринкову орієнтацію вітчизняної економіки і відповідно передбачають значну свободу для суб'єктів такої діяльності (насамперед підприємців), а з іншого, – соціальне спрямування господарської сфери, що зумовлює встановлення певних обмежень для суб'єктів господарювання з метою врахування публічних інтересів (суспільства, держави, територіальної громади/громад, типових приватних інтересів громадян та організацій) в дотриманні встановленого державою суспільного господарського порядку, що передбачає дотримання суб'єктами господарювання різноманітних вимог щодо: якості продукції, робіт, послуг, їх безпечності для життя і здоров'я споживачів; екологічної безпеки виробництва; добросовісної поведінки у сфері економічної конкуренції; цивілізованого використання наймані праці (тобто з дотриманням вимог трудового законодавства) та ін.¹

Принципи складають певну основу тієї чи іншої діяльності та визначають її напрямки. Господарська діяльність базується на загально-правових принципах, що властиві національному праву і законодавству, та водночас спирається і на власні специфічні принципи.

Згідно зі ст. 6 ГК України загальними принципами господарювання визнано такі:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою всіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів і послуг на території України;

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та допов. – Київ : Прав. єдність, 2008. – С. 10.

– обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

– захист національного товаровиробника;

– заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Якщо з'ясувати зміст загальних принципів господарювання, то слід звернути увагу на те, що в їх формулюваннях знаходять своє відображення відповідні положення Конституції України. Хоча деякі з них прямо й не пов'язані з текстом конституційних положень, все ж вони відображають головну ідею конституційної основи здійснення господарської діяльності.

Так, наприклад, джерелом принципу *забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання* є положення, закріплені у ч. 4 ст. 13 та ч. 1 ст. 15 Конституції України, відповідно до яких «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» та «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності».

Економічна багатоманітність передбачає визнання рівноправності існування, функціонування та рівний юридичний захист різних форм власності, зокрема приватної, державної та комунальної. Згідно з ч. 2 ст. 318 ЦК України всі суб'єкти права власності є рівними перед законом, тобто усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав та гарантується рівність перед законом.

Свобода підприємницької діяльності також передбачена нормами Конституції України. Згідно зі ст. 42 Основного Закону України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Конституція України встановлює і певні обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності. Зокрема, відповідно до ч. 2 вищезазначеної статті підприємницька діяльність депутатів, посадових

і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Принцип свободи підприємницької діяльності полягає у вільному виборі видів підприємницької діяльності; неприпустимості встановлення будь-яких обмежень в організації та здійсненні підприємницької діяльності з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб, крім випадків, передбачених чинним законодавством України; забороні незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у підприємницьку діяльність.

Принцип вільного руху капіталів, товарів і послуг на території України полягає у самостійній розробці суб'єктами господарювання програми своєї діяльності, вільному виборі постачальників та споживачів своєї продукції, залученні необхідних для здійснення господарської діяльності ресурсів, установах цін на продукцію та послуги, вільному наймі суб'єктом господарювання працівників, розпорядженні прибутком, що залишається у суб'єктів господарської діяльності після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом, на власний розсуд тощо.

Згідно з ч. 2 ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція.

Відповідно до чинного законодавства держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів, забезпечує екологічний захист населення, безпеку суспільства і держави, захист національного товаровиробника тощо.

Нормативно-правова база захисту національного товаровиробника в Україні складається із норм загального законодавства, зокрема ГК України, законів України «Про основи національної безпеки України», «Про захист економічної конкуренції», «Про зовнішньоекономічну діяльність» тощо і трьох спеціальних законів: «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», «Про

застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну». Зокрема, останній визначає національного товаровиробника як сукупність виробників подібного чи безпосередньо конкуруючого товару або тих із них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва в Україні цього товару.

Підтримка національного товаровиробника передбачає застосування певних заходів щодо підвищення його конкурентоздатності та захисту від застосування органами іноземних держав, митними союзами або економічними угрупованнями антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних захисних заходів, зростаючого або навіть масового імпорту в Україну, що завдає значної шкоди або загрожує спричиненням такої шкоди вітчизняному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару.

Законом може бути передбачено спеціальні заходи щодо захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту та спеціальні заходи щодо імпорту, який завдає або може завдати істотної шкоди національним товаровиробникам, а також визначено перелік видів товарів і послуг, експорт, імпорт і транзит яких через територію України забороняється. Захист національного товаровиробника в Україні може здійснюватися шляхом установлення обов'язковості або заборони певних дій, видачі певних дозволів (ліцензій, патентів тощо), здійснення реєстраційних дій, встановлення стандартів, квот, надання субсидій, дотацій, компенсацій, застосування економічних санкцій тощо.

Зокрема, заходами у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань є: застосування повної заборони (повного ембарго) на торгівлю; застосування часткової заборони (часткового ембарго) на торгівлю; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму; запровадження спеціального мита; запровадження режиму ліцензування та/або квотування зовнішньоекономічних операцій; встановлення квот (контингентів); запровадження комбінованого режиму квот і контингентів; запровадження індикативних цін щодо імпорту та/або експорту товарів; інші заходи, передбачені законами та міжнародними договорами України.

Заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини передбачає заборону безпосереднього незаконного впливу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб на суб'єктів господарської діяльності, заборону прийняття органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами нормативно-правових актів, що порушують права та інтереси суб'єктів господарювання або створюють для суб'єктів господарської діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, що встановлені законами, а також здійснення контролю зазначеними суб'єктами влади за діяльністю суб'єктів господарювання виключно на засадах законності, плановості, об'єктивності, незалежності та гласності.

ПИТАННЯ ДЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Визначення поняття «господарська діяльність».*
- 2. Зміст ознак господарської діяльності.*
- 3. Види господарської діяльності.*
- 4. Характеристика видів господарської діяльності залежно від її мети.*
- 5. Поняття підприємницької діяльності.*
- 6. Ознаки підприємницької діяльності.*
- 7. Характеристика принципів підприємницької діяльності.*
- 8. Класифікація підприємницької діяльності за різними критеріями.*
- 9. Зміст принципів господарювання.*
- 10. Зміст загальних принципів господарювання.*

ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

§ 1. ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА, ЙОГО ПРЕДМЕТ І МЕТОДИ

Розвиток приватного права в сучасних західних державах тісно пов'язаний з укоріненням приватної власності і ринкових відносин, оснований на економічній свободі, конкуренції і рівноправності їх учасників. Виходячи з цього, розвинуте приватне право є обов'язковим атрибутом цивільного суспільства і ліберальної правової держави. Однак приватне право тісно пов'язане з правом публічним, оскільки останнє, безпосередньо, вирішує завдання його охорони і захисту. В єдиній державно-організованій системі правових норм вони взаємодіють і взаємодоповнюють одне одного. У зв'язку з цим в юридичній літературі постала проблема визначення правової природи господарського права. Така проблема викликана різними поглядами щодо розгляду відносин, які входять до предмета господарського права і регулюються відповідними методами.

Варто зауважити про існування в наш час неузгодженості наукових поглядів стосовно правової природи економічних відносин як об'єкта правового регулювання. Відповідно до цього у правовій доктрині існують різні погляди на те, яким має бути механізм правового регулювання відповідних відносин. Так, стосовно визначення господарського права існує декілька підходів. Його розглядають як галузь права¹, галузь законодавства², комплексу галузь

¹ Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: история и современность / В. С. Мартемьянов // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 102, 103; Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. А. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. – Київ : Юринком Интер, 2002. – 912 с.; Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 15; Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Харків : Право, 2012. – С. 19.

² Яковлев В. Ф. Правовые основы регулирования хозяйственной деятельности / В. Ф. Яковлев, В. С. Якушев. – Свердловск :

права¹, підгалузь цивільного права² та, навіть, конгломерат окремих підгалузей права³.

Основна причина розходжень у поглядах представників двох наукових концепцій – цивілістичної (концепції єдиного цивільного права) та господарсько-правової, на думку В. С. Мілаш⁴, корениться у різному розумінні способів пошуку правильних правових рішень: якщо перші намагаються їх віднайти у самому праві та його догмах, то другі – насамперед у природі речей, у реальних потребах економічного розвитку. Цілком очевидно, продовжує вчений, що традиційний набір цивільно-правових засобів, заснований на принципах цивільно-правового регулювання, не здатний

УрГУ, 1979. – С. 15; *Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков : Эспада, 2007. – С. 84.*

¹ Толстой Ю. К. Проблемы совершенствования хозяйственного законодательства / Ю. К. Толстой // *Правовое регулирование хозяйственных отношений. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1978. – С. 31–50; Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – С. 174; Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. / І. В. Булгакова. – Київ : Прецедент, 2006. – С. 21; Крутлова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособие / Н. Ю. Крутлова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. образование ; Юрайт-Издат, 2009. – С. 45, 49; Щербина В. С. Господарське право / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.*

² *Коммерческое право : учебник / А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. А. Вещунова и др. ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1998. – 518 с.; Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник / И. В. Ершова. – М. : Юриспруденция, 2002. – 512 с.; Карчевський К. А. Проблеми визначення змісту господарського (підприємницького) права, як галузі права та навчальної дисципліни / К. А. Карчевський // Проблеми господарського права і методика його викладання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12–13 трав. 2006 р.). – Донецьк : ДЮО АДУВС, 2006. – С. 59–66.*

³ Петров Є. В. Господарське право та його складові елементи / Є. В. Петров // *Актуальні проблеми правовідносин в приватній сфері : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова, м. Харків, 23 груд. 2011 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Харків : Юрайт, 2012. – С. 41.*

⁴ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 7, 8.

повною мірою забезпечити реалізацію всього спектра інтересів (зокрема публічних), які виникають у сфері господарювання¹. Висловлюючи думку про цивільно-правову природу господарських відносин, К. А. Карчевський² робить обмовку про те, що майнові та особисті немайнові відносини у господарській сфері, по відношенню до цивільно-правових, є спеціальними³. З позицій вчень В. В. Лаптева господарське право всебічно регулює як відносини «по вертикалі», так і відносини «по горизонталі». Тому нерозривний зв'язок та єдність цих відносин у реальному житті визначають і єдність норм господарського законодавства⁴. Тобто варто звернути увагу на те, що цивільне законодавство не може повною мірою забезпечити весь спектр відносин, що виникають у сфері господарювання, з огляду на методологічну базу регулювання ним майнових відносин.

Проте перш ніж приєднатися до однієї з наведених точок зору або висловити власну доцільно з'ясувати загальні підходи загальної теорії права щодо розрізнення категорій «галузь права», «галузь законодавства» та «комплексна галузь права».

Враховуючи загальні теоретичні підходи до розмежування галузі права та галузі законодавства, в юридичній літературі зазначається, що головне розмежування між ними полягає в тому, що кожна галузь права має один предмет і метод регулювання, тому норми галузі права вирізняються

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 10.

² Карчевський К. А. Проблеми визначення змісту господарського (підприємницького) права, як галузі права та навчальної дисципліни / К. А. Карчевський // Проблеми господарського права і методика його викладання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12–13 трав. 2006 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 62, 63.

³ Спеціальний характер господарських відносин полягає в тому, що у випадках, встановлених законом, дія методу цивільного права буде обмежуватися. Такі обмеження повинні встановлюватися законом у вигляді умов та/або меж здійснення суб'єктами господарювання (підприємцями) господарської (підприємницької) діяльності з метою забезпечення соціальної спрямованості економіки, захисту прав споживачів, прав інших суб'єктів господарювання, захисту навколишнього середовища, державних інтересів.

⁴ Лаптев В. В. Понятие и система советского хозяйственного права / В. В. Лаптев // Советское государство и право. – 1959. – № 7. – С. 128, 129.

високим ступенем однорідності, натомість галузі законодавства, регулюючи окремі сфери життя, вирізняються лише за предметом регулювання і не мають єдиного методу¹. Крім того, предмет галузі законодавства не є таким однорідним, як у галузі права. Він може містити досить різні відносини. Саме за вказаними ознаками галузь законодавства не є такою однорідною, як галузь права.

Під галуззю права (точніше – галуззю норм права) найчастіше розуміють сукупність правових норм, які специфічним чином регулюють якісно однорідну групу суспільних відносин². Такі норми, як правило, текстואльно виражені в крупних законодавчих актах (кодексах, основах законодавства тощо) і виділяються в рамках державно-організованого права.

Посилання вчених-юристів у теорії права на розрізнення галузей права та галузей законодавства за предметом і методом правового регулювання спонукає нас на визначення особливостей таких категорій у господарському праві. Загалом суспільні відносини, які підпадають під коло правового регулювання, називаються предметом правового регулювання. Кожна галузь права має власний предмет правового регулювання³. Окрім предмета правового регулювання, до основних критеріїв поділу норм права на галузі відносять також метод правового регулювання⁴. Існує два типових методи правового

¹ Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – С. 197.

² Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – С. 741.

³ Так, предметом цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини, основані на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників. Предметом правового регулювання адміністративного права є суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності органів державного управління і т. д.

⁴ Під методом правового регулювання традиційно розуміють спосіб правового впливу з боку держави на поведінку учасників суспільних відносин. У правовій доктрині зазначено, що метод правового регулювання – це спосіб організації правового тексту, що дозволяє визначити поведінку учасників комунікативних відносин

регулювання – імперативний і диспозитивний. Однак у рамках кожної галузі права вони видозмінюються, отримуючи свою специфіку залежно від предмета правового регулювання, і характеризуються поняттям правового режиму¹.

У свою чергу, законодавство є системою об'єктивно виражених текстуальних правил, які в процесі їх інтерпретації і легітимації виступають джерелами правових норм. На цьому і будується принципова відмінність між поняттями «система законодавства» і «система норм права». Законодавство є знаковою системою, яка виражена переважно в письмовій формі і служить підставою та обґрунтуванням існування правових норм. Зауважено, що систему законодавства можна порівняти з нотами, читаючи які оркестр створює «живу» мелодію права². Фактично галузі законодавства і галузі права являють собою різні способи організації правових текстів.

Структура галузі права носить «чистий» характер, оскільки «ідеально» конструюється в залежності від об'єктивних факторів: предмета правового регулювання і режиму правового регулювання, формуючись шляхом когнітивного об'єднання текстуальних правил різних нормативно-правових актів. Її елементами є текстуальна «норма» права, галузь, підгалузь, інститут і підінститут³. Структура законодавства зовсім інша. Вона «матеріальна», оскільки складається з текстуально канонізованих письмових нормативно-

(див.: Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – С. 741).

¹ Поняття «правовий режим» покликане повніше характеризувати своєрідність правового регулювання кожної галузі. Досить часто в основі конкретного правового режиму лежить певне поєднання автономного й імперативного методів. У своєму «найчистішому» вигляді вказані методи мають прояв у цивільному праві (автономний метод), у кримінальному та адміністративному праві (імперативний метод).

² Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. – С. 742, 743.

³ Там само.

правових актів, які об'єднуються в галузі законодавства (в цілому відповідаючи галузям права), але також містять правові акти і цілі галузі законодавства, які не відповідають визнаним галузям права.

Юридичні ознаки галузей права є лише підставою для виділення об'єктивно існуючих підрозділів у правовій системі. У кожен такий момент наявність особливого юридичного режиму регулювання і його найбільш яскравих для основних галузей рис – специфічного методу і механізму регулювання (що мають прояв перш за все в особливостях правового статусу суб'єктів) є безпосереднім і притому практично важливим, безпомилковим показником того, що перед нами реально існуючий підрозділ у правовій системі, самостійна галузь права¹.

У той же час, безсумнівно, самі юридичні ознаки потребують пояснення; всі вони є похідними, залежать у кінцевому рахунку від матеріальних умов життя суспільства. Щоби встановити первинні основи поділу права на галузі, необхідно кожного разу звертатися до системоутворювальних факторів, що обумовлюють структуру права, і перш за все до того, що визначальне значення під час формування підрозділів правової системи має предмет правового регулювання. Галузевий режим регулювання завжди існує стосовно того чи іншого виду суспільних відносин, економічний, соціально-політичний зміст якого визначає і сам факт його формування, і його юридичну специфіку².

У навчальній літературі зазначено, що останнім часом набувають розвитку комплексні галузі законодавства, які містять норми різних галузей права (наприклад митне законодавство й інші). В той же час у системі галузей законодавства є так звані комплексні галузі, які виникли внаслідок сполучення норм адміністративного, цивільного та деяких інших галузей права³. Дійсно, у правовій системі поруч з основними

¹ Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – С. 174.

² Там само. – С. 174, 175.

³ Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. / под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – С. 198.

підрозділами, що виділяються за юридичними режимами, які мають вираження в особливих методах і механізмах регулювання, є утворення комплексного характеру, такі, як морське право, банківське право, господарське право, страхове право, природоохоронне право. Ці утворення є комплексними у тому розумінні, що норми, які входять до них, не пов'язані єдиним методом і механізмом регулювання, майже всі вони мають прописку в основних галузях¹ (у нашому випадку – в цивільному праві, адміністративному праві і т. ін.).

Хоча норми комплексної галузі або інституту можна і необхідно розподілити за основними галузями, але замкнути їх лише у рамках основних галузей неможливо. Як комплексні розглядаються лише такі поєднання правових норм, які реально об'єктивувалися у правовій системі і які, не порушуючи основної структури права, існують у вигляді вторинних правових утворень². На думку Г. А. Знаменського³, предмет господарського права має моністичний вигляд, оскільки його матеріальна основа – господарювання, господарська діяльність – здавна виокремилася, викристалізувалася як особливий різновид людської діяльності. Отже, у складі предмета господарського права можна виділити три групи відносин: відносини, що складаються під час здійснення підприємницької діяльності; відносини, які тісно пов'язані з підприємницькими, у тому числі й некомерційні, що виникають у процесі господарської діяльності; відносини, що пов'язані з державним регулюванням економіки⁴.

Виникає питання: які відносини входять у предмет господарського права⁵. За ст. 3 ГК України сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-

¹ Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – С. 180.

² Там само. – С. 183, 184.

³ Знаменский Г. А. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. / Г. А. Знаменский. – Киев : Юринком Интер, 2012. – С. 52.

⁴ Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Харків : Право, 2012. – С. 19.

⁵ Позицію законодавця закріплену у ст. 3 ГК України, підтримує В. С. Мілаш (див.: Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 17).

господарські та внутрішньогосподарські відносини. Господарсько-виробничими визнано майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності. Під організаційно-господарськими відносинами слід розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Така позиція аргументована комплексністю господарських відносин, які поєднують організаційні та майнові елементи, і комплексністю методів правового регулювання. Метод правового регулювання органічно пов'язаний із тим, на реалізацію яких інтересів спрямоване правове регулювання – приватних чи публічних. Концептуально методи господарського права будуються на двох принципах: загальнодозвільному, за яким діють підприємці (дозволено все, що не заборонено законом), та зобов'язальному, за яким діють органи державного управління та місцевого самоврядування (мають право вчиняти дії, покладені на них законом). До методів господарського права відносяться:

1) метод автономних рішень (право власної ініціативи) дозволяє суб'єктам господарювання приймати самостійно (але в межах своєї компетенції) юридично значущі рішення, й обов'язок усіх інших суб'єктів – не перешкоджати прийняттю та виконанню цих рішень. Метод автономії надає змогу самим учасникам відносин, що регулюються, визначати свої права і обов'язки в межах, установлених нормами права. При цьому сторони виступають як рівні суб'єкти, які добровільно і за взаємною згодою приймають обов'язки один відносно одного. Порушення встановлених правових обов'язків тягне настання негативних наслідків (санкцій) не з самого факту порушення, а лише на вимогу зацікавленої сторони, в позовному порядку;

2) метод владних приписів, що передбачає право прийняття юридично значущих рішень органом державного керівництва (власником майна) щодо підпорядкованого йому суб'єкта (рішення власника про створення підприємства чи його реорганізацію, ліквідацію; видача ліцензії; розміщення

державного замовлення на підприємствах, що функціонують на базі державного майна, і підприємствах-монополістах);

3) метод координації забезпечує прийняття юридично вагомих рішень за згодою сторін, кожна з яких не має права нав'язувати свої умови іншій стороні; рішення приймається шляхом компромісу (укладення договору);

4) метод рекомендацій передбачає видання компетентними органами адресованих суб'єктам господарювання пропозицій (рекомендацій) щодо певної (бажаної для суспільства, ефективної) поведінки (порядку дій) у сфері господарювання (наприклад типові форми договорів)¹.

Крім наведеного, в юридичній літературі знайшла своє місце позиція, за якою для узгодження всього комплексу інтересів, що виникають у сфері господарювання, та забезпечення їх гармонійної реалізації господарським правом використовується метод рівного підпорядкування² суб'єктів господарського права суспільному господарському порядку, який вимагає від усіх суб'єктів господарського права тісної взаємодії і взаємовідповідальності³.

Для норм публічного права характерним є імперативне джерело їх виникнення, а за способом вираження припису

¹ Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. / І. В. Булгакова. – Київ : Прецедент, 2006. – С. 19, 20.

² Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 11, 12.

³ Зазначений господарсько-правовий метод становить сукупність способів та заходів впливу норм господарського права на господарські відносини для найбільш оптимального їх впорядкування, серед яких слід виділити: забезпечення свободи прийняття автономних рішень суб'єктами господарських відносин у межах, дозволених законом (визначення меж автономії волі учасників господарських правовідносин); установлення позитивних зобов'язань щодо обов'язкової легалізації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування); формування правових режимів здійснення господарської діяльності; встановлення позитивних зобов'язань (організаційно-господарські, соціально-комунальні та публічні зобов'язання тощо); надання позитивних рекомендацій (за допомогою позитивних норм); установлення заборон (щодо здійснення окремих видів господарської діяльності господарюючими суб'єктами, які належать до приватного сектора економіки; щодо незаконного втручання органів державної влади та місцевого самоврядування в господарську діяльність суб'єктів господарювання тощо) та ін.

вони є авторитарними. Нормам публічного права як типовий характерний і специфічний метод правового регулювання, який також може бути названий імперативним. Для норм приватного права припустимим є договірне джерело, а за способом вираження правила поведінки вони часто є нормами диспозитивними. Для приватного права характерним є і тип правового регулювання, який також може бути названий диспозитивним або автономним.

Варто зауважити, що виокремлення у правовій доктрині чотирьох вказаних методів, застосовуваних до господарських правовідносин, свідчить лише про більш скрупульозне тлумачення загальних методів, характерних для цивільного права та адміністративного права, – диспозитивного та імперативного відповідно.

З урахуванням засад теорії права та проаналізованих доктринальних підходів у науці господарського права доцільним було би вважати господарське право комплексним утворенням – комплексною галуззю права, що поєднує приватноправові та публічно-правові відносини, врегульовані характерними для них методами.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що господарське право – комплексна галузь права, яка за допомогою законодавчих і локальних актів нормотворчості регулює відносини, що виникають між суб'єктами господарського права під час реалізації фізичними та юридичними особами права на заняття господарською діяльністю.

Господарське право (галузь законодавства) – система законодавчих актів, що комплексно регулюють відносини між суб'єктами господарювання у процесі реалізації ними права на заняття відповідним видом діяльності.

Господарське право (як навчальна дисципліна) – сукупність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності та застосування правових норм у господарській діяльності.

Господарське право (як наука) – система знань, сукупність теоретичних підходів до відповідної галузі. Наука господарського права вивчає витоки його зародження, етапи становлення і прогнозує, спираючись на обсяг накопиченої інформації, напрями розвитку.

§ 2. ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРЬСЬКОГО ПРАВА

Принципи господарського права – його основоположні засади – поширюються на весь комплекс правових норм, що забезпечують регулювання господарської діяльності. Для зазначеної комплексної галузі права характерними є такі принципи:

1. Принцип цілеспрямованості впливу на досягнення обопільних інтересів у результаті господарської діяльності суб'єктів господарських правовідносин. Варто зауважити, що у господарських правовідносинах реалізуються як приватні, так і публічні інтереси. Держава та органи місцевого самоврядування, надаючи право особам реалізувати власне суб'єктивне право на заняття господарюванням, переслідують і власні інтереси, що мають прояв у соціальному й економічному забезпеченні та захисті населення.

2. Принцип рівності суб'єктів господарських правовідносин незалежно від рівня, який вони займають в національній економіці: норми права, що регулюють їх господарські відносини, рівною мірою поширюються на всіх учасників цих відносин.

3. Принцип економічної свободи і заохочення підприємницької поведінки господарських організацій. Цей принцип передбачає надання кожному права на заняття підприємництвом шляхом вільного вибору організаційно-правової форми підприємницької діяльності – зі створенням юридичної особи чи без утворення останньої.

4. Принцип заохочення добросовісної конкуренції і захисту від монополізму і недобросовісної конкуренції. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція, що віднайшло своє закріплення у Конституції України та низці законів.

5. Принцип законності. В умовах ринкової економіки в основу оцінки законності закладено досягнення економічної ефективності діяльності в інтересах держави і суспільства без порушення заборон закону і прав інших осіб. Тобто, по-перше, сама господарська діяльність повинна здійснюватися за умови чіткого дотримання вимог законодавства, а по-друге, державою повинна бути забезпечена законність правових

актів, законність діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, що регулюють сферу господарювання.

6. Принцип недоторканності власності. Цей принцип передбачає надання можливості суб'єктам господарських правовідносин вільно на власний розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном, що віднайшло своє закріплення у нормах Конституції України.

7. Принцип свободи договору є однією з основних засад господарського права та інших галузей права, що містять у своїх основних положеннях загальні засади рівності сторін, їх вільного волевиявлення та договірну форму як основу закріплення взаємних прав та обов'язків сторін.

§ 3. ФУНКЦІЇ ГОСПОДАРЬКОГО ПРАВА

Для господарського права характерними є такі функції, як регулятивна, охоронна, попереджувально-виховна та стимулююча.

Регулятивна функція полягає у врегулюванні нормами господарського права господарсько-правових відносин. Ця функція здійснюється за допомогою зобов'язальних норм та визначає, якою повинна бути майбутня поведінка учасників господарських відносин (наприклад, обов'язок фізичної особи, яка виявила бажання набути статусу підприємця, пройти процедури державної реєстрації; отримання дозвільних документів (ліцензій, патентів) суб'єктами господарювання, які мають намір здійснювати види господарської діяльності, що підлягають спеціальному врегулюванню).

Охоронна функція забезпечує захист порушених прав суб'єктів господарської діяльності. Саме охоронна функція сприяє виробленню у праві як регуляторі суспільних взаємозв'язків цінних для особи та суспільства якостей: стабільності, детальної та зрозумілої регламентації, чітких процедур. Така функція реалізується шляхом застосування спеціальних охоронних норм, а також регулятивних норм, які діють в охоронному режимі (наприклад, розділом IV Закону України «Про інвестиційну діяльність» передбачено гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності і захист інвестицій; главою 25 ГК України передбачено порядок відшкодування збитків у сфері господарювання).

Попереджувально-виховна (оціночна) функція тісно пов'язана з охоронною і забезпечується нормами відповідальності за порушення господарського законодавства. Така функція дозволяє праву виступати критерієм правомірності чи неправомірності рішень та дій кого-небудь (наприклад, за ст. 20 Закону України «Про інвестиційну діяльність» у разі недодержання договірних зобов'язань суб'єкти інвестиційної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, передбачену законодавством України та укладеними договорами).

Стимулююча функція полягає у формуванні необхідної для держави і суспільства поведінки суб'єктів господарської діяльності шляхом створення матеріальних та нематеріальних стимулів (наприклад, за ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України).

§ 4. СИСТЕМА ГОСПОДАРЬСЬКОГО ПРАВА

Система – це сукупність компонентів (підсистем та елементів), що взаємодіють між собою для досягнення певних цілей. Систему можна розглядати з двох позицій. По-перше, як доктринальне відображення, що є об'єктивно існуючою економічною категорією і науковою основою законодавства, тому система – це об'єктивно обумовлена сукупність відносин, внутрішня його побудова, об'єднання і розташування правових норм у визначеній послідовності. Система базується на логічному, послідовному розподілі певного явища на складові та їх об'єднанні в однорідні групи. По-друге, визначаючи систему, акцентовано увагу на характеристиці основоположного його елементу, яким вважають саме структуру, тобто система – це внутрішня структура (побудова, організація), яка складається об'єктивно як відображення реально існуючих суспільних відносин.

Як і інші галузі права та навчальні дисципліни, господарське право являє собою певну систему. В юридичній літературі систему права подають як існуючу та удосконалювану систему норм, інститутів і галузей (підсистем) права,

що визначаються характером регульованих суспільних відносин і їх розвитком¹. Зв'язок між компонентами (елементами) системи теж повинен бути досить певним. Це обумовлено тим, що для об'єднання компонентів у єдине ціле (систему) береться єдина класифікаційна ознака.

Як правило, галузь права, а також навчальний курс поділяють на загальну (першу) та особливу (другу) частини, хоча це певною мірою є умовний поділ.

До загальної (першої) частини віднесено: поняття, ознаки, види і принципи господарської діяльності; поняття й ознаки підприємництва; поняття господарського права, його предмет, методи і принципи; джерела господарського права та їх класифікація; поняття, ознаки і види господарських правовідносин; поняття та види суб'єктів господарювання; легалізація господарської діяльності (державна реєстрація, патентування, ліцензування); організаційно-правові форми суб'єктів господарювання; припинення господарської діяльності (реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання); особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством.

До особливої (другої) частини входять: *гарантії правомірного здійснення господарської діяльності* (правове регулювання обмеження монополізму та захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції; правове регулювання ціноутворення; захист прав споживачів); *господарські зобов'язання* (особливості господарських договорів про передачу майна у власність і користування; особливості господарських договорів про виконання робіт; особливості господарських договорів про надання послуг); *правове регулювання окремих видів господарської діяльності*: правове регулювання торговельної діяльності, правове регулювання інвестиційної діяльності, правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, правове регулювання біржової діяльності, правове регулювання ринку фінансових послуг; *контроль та відповідальність у господарській діяльності*.

¹ Круглова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособие / Н. Ю. Круглова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. образование ; Юрайт-Издат, 2009. – С. 45.

§ 5. ДЖЕРЕЛА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Характерний вплив на розвиток господарського права, звичайно, має і система нормативно-правових актів, які встановлюють режим правового регулювання відносин, що входять до його предмета. Господарське право є дещо специфічним, оскільки основу його законодавчого масиву складають нормативні акти, що мають публічно-правовий та приватноправовий характер.

На сьогодні галузь господарського законодавства є системою нормативно-правових актів (розташування господарсько-правових актів з урахуванням їх зв'язків і властивостей)¹, норми яких у цілому (або тільки їх окремі норми) спрямовано на впорядкування господарського обороту.

Проте варто враховувати різницю між поняттями «джерела господарського законодавства» та «джерела господарського права». Так, система господарського законодавства – це розміщення норм, що складають господарське законодавство у відповідному порядку, враховуючи зміст, якості та внутрішні зв'язки між різноманітними актами, тобто норми, прийняті компетентними органами державної влади та санкціоновані державою. В той же час коло джерел господарського права є дещо ширшим, оскільки, крім джерел господарського законодавства, містить ще й акти локальної правотворчості (статути, установчі договори, положення про структурні підрозділи юридичних осіб тощо).

З цього приводу В. С. Мілаш зауважує, що нормативно-правові акти, які регулюють (упорядковують) процес організації та здійснення господарської діяльності, можуть бути розподілені як за формальною ознакою (правовою силою нормативного акта), так і за змістовою ознакою (зміст відносин, які вони регулюють)². За формальною ознакою, на думку вченого-правника, до нормативних актів, які входять до галузі господарського законодавства, належать Конституція України, ГК України, закони України, постанови Верховної Ради України, декрети, постанови та розпорядження КМ України, укази та розпорядження Президента України,

¹ Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / О. М. Вінник. – Київ : Атіка, 2004. – С. 35.

² Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 21.

нормативні акти міністерств, державних комітетів, комісій та інших центральних органів виконавчої влади (правила, накази, інструкції тощо), акти територіальної (локальної) дії місцевих рад та держадміністрацій із господарських питань. В той же час увесь масив господарського законодавства за змістовою ознакою, на погляд В. С. Мілаш, можна розподілити на низку блоків¹.

¹ 1. Нормативно-правові акти, якими встановлюються загальні засади функціонування господарського обороту, – норми Конституції України, ГК України, закони України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист прав споживачів» та ін.

2. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок легалізації суб'єктів господарської діяльності, – закони України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ін.

3. Нормативно-правові акти, що регламентують діяльність владних структур та визначають їх організаційно-господарські повноваження у процесі управління господарською діяльністю, – закони України «Про національну раду України з питань телебачення та радіомовлення», «Про національний банк України», «Про Анти-монопольний комітет України» та ін.

4. Нормативно-правові акти, що регламентують правовий статус суб'єктів господарської діяльності, – закони України «Про господарські товариства», «Про товарну біржу», «Про холдингові компанії в Україні» та ін.

5. Нормативно-правові акти, що визначають правові та організаційні засади якості продукції, що виробляється суб'єктами господарювання, та технічні параметри виробництва, – закони України «Про стандартизацію», «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» та ін.

6. Нормативно-правові акти, спрямовані на впорядкування господарсько-виробничих відносин у межах окремих виробничих ринків та інституціоналізацію засобів державного регулювання відносин, що виникають у межах цих ринків, – закони України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів», «Про зерно та ринок зерна в Україні» та ін.

7. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок здійснення окремих різновидів господарської діяльності, – закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про інвестиційну діяльність», «Про страхування» та ін.

Характерною рисою господарського законодавства є те, що правове регулювання здійснюється з опосередкуванням нормативних актів, що мають різну галузеву спрямованість, коли правовідносини, що виникають у рамках господарювання, випробовують на собі дію декількох нормативних актів. Чинне законодавство у сфері господарської діяльності є складною й розгалуженою системою, яка складається з правових актів. Аналіз дії на території України нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність, дозволяє зробити висновок, що на сьогодні створено комплексну та специфічну систему, яка може позитивно впливати на відповідну систему суспільних відносин.

Однією з ознак комплексності господарського права є джерела його правового регулювання. При цьому основне навантаження (нормативно-правове) в регулюванні господарських правовідносин відіграють нормативні акти. Виходячи з цього, можна виділити ряд груп (рівнів) нормативних актів:

1) Конституційний рівень правового регулювання господарських правовідносин. До складу нормативно-правових актів зазначеного рівня доцільно відносити Конституцію України та конституційні закони, які передбачають першочергові пріоритети і цінності в суспільстві та самостійність України у всіх галузях життя. Такий рівень регулювання господарської діяльності (підприємництва) обумовлений побудовою законодавства України навколо Конституції України і відповідає нормативним конституційним положенням, що мають вищу юридичну силу на території України. Саме в Конституції України закріплено основні положення суспільного та державного життя, характер взаємовідносин особи та держави, регламентовано права і свободи особи в суспільстві, визначено компетенцію органів державної влади й управління і, що найголовніше, встановлено основні правові принципи для господарської діяльності та господарського законодавства.

8. Нормативно-правові акти, що регламентують порядок укладення та виконання окремих господарських договорів, – закони України «Про концесії», «Про угоди про розподіл продукції», «Про фінансовий лізинг» та ін. (див.: Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 21–24).

Так, ст. 42 Конституції України передбачено право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Тобто можемо стверджувати, що законодавець нормами прямої дії встановлює пріоритет розвитку відносин, побудованих на рівності сторін (реалізація суб'єктивного права). Крім того, звертаємо увагу на правила ст. 41 Основного Закону, де закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Виходячи з положень наведеної статті, стверджуємо, що законодавцем закріплено пріоритет особистості у приватноправових відносинах і, як наслідок, похідного елементу – права приватної власності, в тому числі і під час реалізації суб'єктивного права на заняття господарюванням (підприємництвом).

У цілому, говорячи про конституційний рівень регулювання, слід зазначити, що законодавство, і зокрема господарське, не повинно суперечити Конституції, в іншому випадку такі нормативні акти або їх окремі норми вважатимуться недійсними. Конституційний рівень регулювання господарської діяльності містить ряд попередніх конституційних актів України: «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», які хоча й інкорпоровані в Конституцію, але зберегли і своє самостійне значення.

2) Нормативні акти міжнародного характеру (міжнародні договори, угоди, конвенції) щодо кола відносин, які входять у предмет регулювання господарських правовідносин. Міжнародні нормативні акти є одним з найважливіших джерел правового регулювання господарської діяльності в Україні.

Підписані та належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід'ємною частиною національного законодавства України і застосовуються в передбачуваному для норм національного законодавства порядку. Саме ст. 9 Конституції України передбачає, що міжнародний договір, учасником якого є Україна, має таку саму юридичну силу, як і національний закон. Закон України «Про міжнародні договори України» передбачає здійснення ратифікації міжнародних договорів (тих, які потребують ратифікації відповідно до ст. 9 цього ж Закону) не у формі постанови Верховної Ради України, як це було раніше, а шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

Укладання міжнародних нормативних актів такого роду викликано багатьма факторами, зокрема:

- необхідністю зайняти видне місце на світових ринках і співпрацювати за загальноприйнятими правилами з іншими державами, міжнародними економічними і торговельними установами та міжнародними корпораціями;

- наявністю інших договорів про забезпечення прав і свобод людини та створення безпечних для життя і здоров'я умов, їх безумовним виконанням;

- завдяки такому договору будь-яка з держав, яка його уклала, отримує можливість реалізації прав своїх громадян в іншій державі;

- для іноземного суб'єкта господарювання принципово важливо, щоби сторона, яка приймає, надавала належний захист і забезпечувала безпеку його капіталовкладень у цій державі;

- створення договірного регулювання надає певну гарантію впровадження передбаченого договором правового режиму (ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») незалежно від того, які зміни законодавства можуть мати місце в країні-партнері за договором у майбутньому;

- зменшення податкового тиску на суб'єктів підприємництва за рахунок разового обкладення митом товару;

- здійснення контролю за межею критичного експорту (імпорту) і забезпечення національних інтересів та інтересів національного товаровиробника.

Серед міжнародних конвенцій, які встановлюють порядок здійснення господарської діяльності, варто відзначити Вашингтонську Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, за якою встановлено порядок вирішення спорів за участю іноземних інвесторів як суб'єктів господарської діяльності.

3) Кодифіковані акти, які складають основи приватного порядку та механізм здійснення господарської діяльності, а також механізм державних гарантій дотримання прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності. Зазначений рівень джерел у системі господарського законодавства представлений кодифікованими законодавчими актами, до складу яких відносимо Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), ГК України, Кодекс торговельного

мореплавства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України) та ін.

ЦК України у вказаній системі правових актів займає особливе місце, оскільки є стержнем усього приватного права. Він об'єднує як загальні норми приватного права, так і спеціальні норми, що регулюють господарські (підприємницькі) правовідносини. У ЦК України встановлено загальні засади регулювання приватних відносин, закріплено правове становище суб'єктів господарської (підприємницької) діяльності, організаційно-правові форми господарської (підприємницької) діяльності, детально урегульовано договірні відносини в господарській (підприємницькій) діяльності тощо. У КпАП України передбачено відповідальність суб'єктів господарської діяльності, а також її учасників за порушення встановлених законодавчих норм.

Беручи до уваги положення ГК України, варто зауважити, що він має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти її гармонізації з іншими економічними системами. Крім того, ГК України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

4) Закони України і декрети КМ України, що встановлюють правові форми господарювання й основи правового становища його суб'єктів (наприклад: закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок»). Так, якщо перший закріпив економічні основи відповідного виду діяльності, то другий визначає загальні правові, економічні й соціальні основи здійснення господарської діяльності фізичними і юридичними особами в Україні, а третій, у свою чергу, має за мету нормативне забезпечення обороту цінних паперів як об'єктів господарських правовідносин та правового становища фондової біржі як учасника господарської діяльності.

Для цієї групи характерними є і спеціальні законодавчі акти, що безпосередньо встановлюють правове становище суб'єктів господарської діяльності чи порядок обороту окремих категорій об'єктів у сфері господарювання. Серед них необхідно відзначити закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про акціонерні товариства», «Про банки і банківську діяльність» та ін. Ці нормативні акти спрямовані на забезпечення рівного захисту суб'єктивних прав, охоронюваних законом інтересів і майна суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, а також на ефективне функціонування національної економіки України, розвиток міжнародного економічного співробітництва та інтеграції.

До вказаної групи відносяться і декрети КМ України, прийняті урядом у період наділення його особливими повноваженнями і чинні у сфері господарювання (наприклад Декрет КМ України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

5) Підзаконні нормативні акти. Цей рівень правового регулювання базується на застосуванні іншого нормативного блоку актів правотворчості, який включає нормативно-правові акти органів державної влади та локальні нормативно-правові акти. До нормативно-правових актів органів державної влади необхідно відносити:

а) укази і розпорядження Президента України. Важливо зазначити, що такі нормативні акти дозволяють оперативно регулювати ті чи інші відносини, зреагувати на складну ситуацію, вчасно усунути прогалини в законодавстві, а в період бездіяльності Верховної Ради – заповнити необхідну законодавчу нішу;

б) постанови та розпорядження КМ України. Такі постанови в більшій мірі мають технологічний характер і, дублюючи норми законів, їх деталізують;

в) постанови, накази й інструкції міністерств, відомств і державних комітетів, що носять галузеву спрямованість;

г) рішення і розпорядження місцевих органів влади в межах наданих їм повноважень.

Локальні акти. Акти локальної нормотворчості представлені тими актами, що мають обов'язкову силу лише для осіб, які їх приймали та визначали зміст. До того ж необхідно звернути увагу на те, що норми локального акта повинні

відповідати вимогам чинного законодавства. Якщо ж до відносин, урегульованих локальними актами, законодавцем не встановлені імперативні вимоги, то суб'єкти господарювання наділяються правом визначати їх зміст на власний розсуд. Однак все це не означає надання можливості ігнорувати вже існуючі форми локальної нормотворчості та вимоги до їх змісту. До локальних нормативно-правових актів доцільно відносити рішення, характерні для окремих (самостійних) суб'єктів господарської діяльності (наприклад рішення загальних зборів акціонерів в АТ стосовно виплати дивідендів).

Питання для самоконтролю

- 1. Поняття господарського права.*
- 2. Предмет і методи господарського права.*
- 3. Принципи господарського права.*
- 4. Функції господарського права.*
- 5. Вчення, що складають першу частину господарського права.*
- 6. Вчення, що складають другу частину господарського права.*
- 7. Класифікація джерел господарського права.*

ГОСПОДАРСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ

§ 1. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

У процесі здійснення господарської діяльності юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарювання вступають у найрізноманітніші правовідносини: договірні зобов'язання з приводу поставки продукції, перевезення вантажів, будівельних та інших робіт; зобов'язання з виконання поставок продукції для державних потреб тощо. Цим самим встановлюється юридичний зв'язок між суб'єктами господарювання – вони в цих зобов'язаннях наділяються правами та обов'язками. Загальна теорія права визначає правовідносини як урегульовані нормами права і забезпечувані державою волюві суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків)¹.

Господарські правовідносини як галузевий вид правовідносин характеризуються переважно в навчальній літературі з господарського права. Як зазначає О. П. Віхров², автори більшості навчальних видань акцентують увагу на господарських відносинах, фактично обходячи мовчанням категорію господарських правовідносин або лише торкаючись її. Така позиція обумовлена, з одного боку, наявним у науці різним баченням господарського права як правової галузі та її предмета – господарських відносин, а з іншого, – багатоаспектністю категорії правовідносин, неоднозначним розумінням її в теорії права та галузевих юридичних науках. Можна повністю погодитися з позицією Г. Л. Знаменського³ про те, що до розряду суспільних відносин може бути віднесена лише така специфічна форма, як господарські

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – С. 384–408.

² Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – Київ : Слово, 2008. – С. 24.

³ Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. / Г. Л. Знаменский. – Київ : Юринком Інтер, 2012. – С. 33.

правовідносини, але ніяк не господарські відносини. З цієї причини питання про сутність і природу господарських правовідносин може бути визначене одним із найскладніших і недостатньо розроблених у господарсько-правовій теорії.

Господарські правовідносини, зважаючи на специфіку правового регулювання, слід визначати у зв'язку із певними особливостями. Позицію з визначення господарських правовідносин як урегульованих нормами права суспільних відносин, що виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, відстоюють В. С. Мартем'янов, О. М. Вінник та В. В. Лаптев¹. Зокрема зазначено, що господарські правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значною мірою регулювання з боку як держави, так і суб'єктів цих відносин².

У свою чергу, Г. А. Знаменський вважає, що господарські правовідносини – це особливий вид суспільних відносин, що виникають у результаті впливу норми права на фактичні, реальні відносини в суспільстві і становлять проміжну ланку між нормою права та фактичними суспільними відносинами. На думку вченого, «традиційне» визначення правовідношення як «конкретного, реального суспільного відношення, що набуло правової форми і є результатом реалізації норм права», призводить до змішування правового чинника та об'єкта його впливу замість чіткого їх розрізнення³.

¹ Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: Общие положения : курс лекций : в 2 ч. / В. С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – Т. 1. – С. 34; Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – С. 26–31; Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. В. Лаптев. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 101.

² Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – С. 26–31.

³ Знаменский Г. А. Хозяйственный механизм и право / Г. А. Знаменский ; [отв. ред. В. К. Мамутов]. – Киев : Наукова думка, 1988. – С. 57.

Беручи за основу суб'єктний склад учасників господарювання, С. Й. Кравчук і В. С. Щербина тлумачать господарські правовідносини через спектр відносин між владно-розпорядчими органами та суб'єктами господарювання. Зокрема, С. Й. Кравчук визначає господарські правовідносини як відносини між господарюючими суб'єктами й органами влади, які утворюються в процесі організації і здійснення господарської діяльності¹. Натомість В. С. Щербина вважає, що господарські правовідносини – це відносини між господарюючими суб'єктами та органами управління, які утворюються у процесі організації і безпосереднього здійснення господарської діяльності². Фактично можна стверджувати, що такий науковий підхід віднайшов своє відображення в нормах законодавства України. Так, за ст. 1 ГК України господарські відносини – це відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

В основі господарських відносин як фактичних економічних відносин здебільшого лежить приватний інтерес суб'єкта господарювання щодо отримання бажаного ефекту (найчастіше – прибутку) від господарської діяльності. Коло ж публічних інтересів, які підлягають урахуванню в господарсько-правових нормах, а значить і в господарських правовідносинах, надзвичайно широке і залежить від виду господарської діяльності та галузі/сфери її здійснення (це, зокрема, інтереси щодо: забезпечення розширеного відтворення в матеріальному виробництві; реалізації інвестиційних та інноваційних проектів з метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва тощо)³.

У свою чергу, О. П. Віхров⁴, не погоджуючись із розумінням правовідношення як урегульованого правом суспільного відношення, стверджує, що правовідносини є відносинами

¹ Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. / С. Й. Кравчук. – Київ : Кондор. – 2009. – С. 24–29.

² Щербина В. С. Господарське право : навч. посіб. / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – С. 34.

³ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 10.

⁴ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – Київ : Слово, 2008. – С. 19.

правомірними, такими, що відповідають встановленим правовим вимогам. Тому навряд чи обґрунтовано називати правовими реальні конкретні відносини, що регулюються нормами права, в яких поведінка суб'єктів включає як правомірні, так і неправомірні шляхи реалізації інтересів цих суб'єктів.

Стосовно співставлення господарського правовідношення і господарського відношення В. В. Поєдинок¹ зазначає:

1) господарське відношення є економічним відношенням, що виникає в результаті прийняття його суб'єктами економічно значущих рішень, як правило, у їх приватних інтересах, а господарське правовідношення – ідеологічним відношенням, що виникає в результаті настання передбачених правовою нормою фактів і втілює публічний інтерес;

2) господарське правовідношення є проявом господарського відношення у правовій площині і є індивідуальною моделлю поведінки суб'єктів господарського відношення;

3) господарське правовідношення посідає власне місце в системі соціальних регуляторів господарських відносин поряд із нормами права, від яких відрізняється саме своїм індивідуальним характером.

Отже, господарські правовідносини визначаються як на легальному, так і на доктринальному рівнях. Зокрема, такі відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як з боку держави, так і з боку суб'єктів цих відносин.

Вказані правовідносини характеризуються специфічними ознаками: сфера виникнення, суб'єктний склад, об'єкт, зміст, поєднання майнових та організаційних елементів, відображення в господарських правовідносинах публічних і приватних інтересів, підстави виникнення, зміни та припинення, ступінь державного і локального регулювання².

¹ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 13–14.

² Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – С. 26–31.

Зважаючи на наявність як легального, так і доктринального визначення господарських правовідносин, звернемося до розкриття істотних ознак вищезазначених відносин, оскільки останні уможливають розглянути такі юридичні відносини у цілісній системі.

Ознаки господарських правовідносин:

1) *сфера виникнення* – господарські відносини мають місце у сфері господарювання. Першочергово слід зазначити, що господарські правовідносини характеризуються специфічною сферою виникнення. Зокрема, така сфера охоплює господарські системи будь-якого рівня. Рівневність охоплення сфери відносин господарювання включає як державний рівень (економіка країни), так і територіальний (економіка певного регіону) та локальний (суб'єкти господарювання і господарські організації). Вказані відносини спеціалізуються і сферою регулювання;

2) *особливий суб'єктний склад*. Як специфічну ознаку окреслених правовідносин необхідно виділяти і особливий суб'єктний склад. У цьому випадку обов'язковим учасником зазначених відносин є суб'єкти господарювання – індивідуальні підприємці, господарські організації, суб'єкти організаційно/управлінсько-господарських повноважень. Щодо останніх, то ними виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, господарські об'єднання, холдингові компанії, засновники та власники майна суб'єктів господарювання. Крім того, участь у цих відносинах беруть споживачі, громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Коло учасників відносин у сфері господарювання легально визначено ч. 1 ст. 2 ГК України;

3) *об'єкти господарських правовідносин*. Як і будь-які юридичні відносини, господарські правовідносини мають специфічний об'єкт правового регулювання. Так, об'єктом господарських правовідносин є майно у формі речей і безтілесного майна (нематеріальних активів), у тому числі об'єктів права інтелектуальної та права промислової власності, необхідне для організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності;

4) *зміст господарських правовідносин.* У випадку господарських правовідносин змістом є суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів господарювання й суб'єктів організаційно-господарських повноважень та інших учасників господарського життя, визначені нормативно-правовими актами й іншими документами, а також реальні дії зазначених осіб щодо реалізації цих прав та обов'язків, спрямовані на безпосереднє здійснення господарської діяльності;

5) *поєднання майнових та організаційних елементів:* створення підприємства включає як організаційні елементи (укладення засновницького договору, скликання та проведення установчих зборів у випадках, передбачених законом, державна реєстрація, ліцензування тощо), так і майнові (наділення підприємства відповідною майновою базою). Так, щодо поєднання майнових та організаційних елементів, то створення господарської організації вимагає сукупності організаційних дій засновників у формі укладення засновницького договору (якщо засновників два і більше), скликання та проведення установчих зборів (у передбачених законом випадках), здійснення державної реєстрації новоствореної організації, отримання необхідних ліцензій та інших дозволів, наділення новоствореної організації необхідною для започаткування і здійснення нею відповідної господарської діяльності майновою базою з визначенням правового титулу майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління);

6) у господарських відносинах має місце *особлива мета* – досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку;

7) регулюються особливими нормами – *поєднання законодавчого та локального регулювання.* Зокрема, такі відносини регулюються господарсько-правовими нормами, що містяться в актах господарського законодавства, а в окремих випадках ще й у господарських договорах, які створюють можливість регулювання окремих питань господарювання;

8) *юридичний факт* як підстава виникнення господарських правовідносин. Можна повністю погодитися з О. М. Вінник¹, на думку якої, розглядаючи основні ознаки

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] /О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – С. 26–31.

будь-яких правовідносин, помилково було б не звернути увагу на підстави виникнення, зміни та припинення таких відносин. У випадку відносин, що розглядаються, такими підставами є юридичні факти, що можуть виражатися у діях чи бездіяльності суб'єктів правовідносин, подіях.

Господарські правовідносини є цілісними за своєю юридичною та економічною природою. Однак у рамках цієї цілісності має місце їх видова відмінність, визначена значною кількістю зв'язків учасників відносин у сфері господарювання. Господарські правовідносини мають широке коло існування. Зокрема, розрізняють відносини у сфері господарювання за характером відносин, за сферою виникнення та дією, за взаємним становищем сторін, за галузями економіки і сферами управління, за характером дозволу. Різноманітність і складність господарських відносин вимагає здійснення їх поділу на відповідні види за різними критеріями.

Згідно із ч. 4 ст. 3 ГК України господарські відносини поділяються на: *господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські*. Так, ч. 5 ст. 3 ГК України дає визначення *господарсько-виробничих* відносин як майнових та інших відносин, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності (наприклад, такі відносини виникають між постачальником і покупцем). У таких відносинах не існує підпорядкування суб'єктів один одному, вони діють як рівні та незалежні контрагенти.

За ч. 6 ст. 3 ГК України під *організаційно-господарськими* відносинами слід розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (такі відносини складаються між органами господарського контролю та підприємцями, між органами державного управління і державними підприємствами); під час державної реєстрації та ліквідації суб'єктів господарювання; під час видачі ліцензій, патентів, дозволів на розміщення об'єктів торгівлі.

У свою чергу, ч. 7 ст. 3 ГК України під *внутрішньогосподарськими* відносинами передбачено відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (філіали, представництва).

Основним видом господарських правовідносин слід вважати майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської (насамперед підприємницької) діяльності. Такі відносини будуть полягати у вчиненні суб'єктами господарювання дій щодо виробництва та реалізації товару, виконання робіт і надання послуг за плату.

Організаційно-господарські відносини завжди пов'язані з господарсько-виробничими (майновими та особистими немайновими) відносинами, оскільки спрямовані або ж на створення і реалізацію умов для заняття господарською діяльністю (державна реєстрація, ліцензування тощо), або ж на створення та забезпечення меж здійснення такої діяльності (конкурентне законодавство, законодавство про забезпечення якості та безпеки товарів тощо). Внутрішньогосподарські правовідносини також пов'язані з господарсько-виробничими відносинами і стосуються організації діяльності суб'єкта господарювання під час здійснення господарської діяльності (корпоративні відносини). Таким чином, можна вважати, що організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини є відносинами, пов'язаними з господарсько-виробничими (майновими та особистими немайновими) правовідносинами.

Виходячи із зазначеного, господарські правовідносини можна визначити як господарсько-виробничі (майнові й особисті немайнові) та пов'язані з ними організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини, які виникають між суб'єктами господарських правовідносин під час здійснення господарської (підприємницької) діяльності, спрямовані на досягнення господарської мети і врегульовані нормами господарського права.

Поряд із легальною класифікацією доктрина господарського права виділяє більш розширений поділ зазначених правовідносин. Такий поділ має місце з різних міркувань: нормотворчості (врахування в процесі правового регулювання специфіки певних видів господарських відносин), з навчальною метою (вивчення характерних ознак певних видів господарських відносин і пов'язаних з цим особливостей їх правового регулювання), для наукових цілей (дослідження певних видів господарських відносин, винайдення найбільш оптимальних шляхів їх правового регулювання і надання відповідних рекомендацій законодавцеві та практичним працівникам).

За характером правовідносин господарські відносини поділяються на:

- відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництво та реалізація товару);
- відносини щодо керівництва (організації) господарською діяльністю (державна реєстрація, контроль власника майна за ефективністю використання останнього підприємством).

За взаємним становищем сторін розрізняють:

- горизонтальні – відносини, які складаються безпосередньо між господарюючими суб'єктами (між самими господарськими організаціями, підрозділами одного підприємства). Для цих відносин характерна юридична рівність сторін;
- вертикальні – це відносини у сфері управління. В даних відносинах одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За сферою дії правовідносини бувають:

- внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;
- міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За галузями народного господарства і сферами управління, в яких вони виникають, відносини поділяють на такі:

- правовідносини в галузі промисловості;
- правовідносини в галузі сільського господарства;
- правовідносини в галузі транспорту;
- правовідносини в галузі капітального будівництва;
- правовідносини у сфері приватизації;
- правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

С. Й. Кравчук вважає, що господарські правовідносини поділяються на:

- *вільні*. В основі вільних господарських правовідносин лежить визначене ст. 6 ГК України положення про те, що підприємець має право без обмежень здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству;

- *дозвільні*. В основі дозвільних господарських правовідносин лежить визначений в ч. 3 ст. 5 ГК України та ст. 8 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» перелік видів підприємницької діяльності, яка може здійснюватися лише за спеціальним дозволом, що

видається уповноваженим органом. Цю категорію господарських правовідносин, на думку вченого, можна поділити на чотири групи: *відносини, пов'язані з виготовленням та реалізацією певних продуктів і речовин* (алкогольні напої, тютюнові вироби, ветеринарні медикаменти, хімічні речовини); *відносини з внутрішніх та міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним, залізничним, морським, повітряним шляхом, виконання авіаційно-хімічних робіт та аерозйомок, обробки поштової кореспонденції, прийому грошових переказів тощо*; *відносини щодо проведення спеціальних робіт* (пошук та експлуатація корисних копалин, виробництво та ремонт спортивної і мисливської вогнепальної зброї, виготовлення грошових знаків тощо); *відносини з надання населенню специфічних послуг* (медичних, ветеринарних, юридичних)¹.

Як бачимо, коло господарських правовідносин має широкий спектр, що визначається різноманітними критеріями та якостями. Отож, відмежування господарського права від інших галузей права здійснюється за предметною ознакою, тобто у порівнянні предмета правового регулювання з предметами, які притаманні кожній окремій галузі. Зокрема, ст. 4 ГК України закріплює, що у сфері господарювання можуть виникати відносини, що не мають усіх ознак господарських правовідносин і не є предметом регулювання господарського законодавства. До них відносяться: 1) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК України; 2) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря; 3) трудові відносини; 4) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів; 5) адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділений господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

¹ Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. / С. Й. Кравчук. – Київ : Кондор, 2009. – С. 24–29.

§ 2. ЕЛЕМЕНТИ І ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

У контексті розгляду вказаного питання необхідно звернути увагу на елементи господарських правовідносин. Елементами господарських правовідносин є відокремлені правові одиниці та їх внутрішній зв'язок у структурі правовідносин, що розглядаються. Структура господарських правовідносин включає: суб'єктів правовідносин (індивідуальні і колективні суб'єкти права, які беруть участь у правовідносинах), об'єкт правовідносин (те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правовідносин), юридичний зміст правовідносин (обсяг суб'єктивних прав, законного інтересу та юридичного обов'язку, повноважень, відповідальності у сфері правовідносин).

Елементами господарських правовідносин, як і всіх інших правовідносин, є об'єкт, суб'єкт¹ і зміст. До складу правовідносин також можна віднести і юридичні факти, тобто ті підстави, за якими вони виникають.

Щодо належності об'єкта правовідношення до його елементів, то це питання позитивно вирішується більшістю науковців, хоча висловлюються й окремі заперечення. Так, Ю. К. Толстой² вказує, якщо визначати об'єкт правовідношення як те, на що спрямоване правовідношення і що здатне реагувати на вплив останнього, то не можна розглядати об'єкт як елемент, тобто складову частину самого правовідношення, оскільки правовідношення не може бути спрямоване саме на себе. Ця аргументація, на думку В. В. Поєдинок³, є непереконаливою. Оскільки так само можна сказати, що суб'єкти не можуть вважатися елементом, тобто складовою правовідношення, тому що правовідношення якраз і виникає між ними. Специфіка об'єктів господарських правовідносин, порівняно з об'єктами цивільних правовідносин, буде полягати в їх особливому змісті.

¹ З категорією суб'єктів господарського правовідношення більш детально можна ознайомитися у главі 4 «Правове становище учасників відносин у сфері господарювання».

² Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – С. 67.

³ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 16.

Змістом господарських правовідносин, як і загально-цивільних правовідносин, є права та обов'язки їх учасників. Загальна характеристика таких прав та обов'язків відповідає характеристиці загально-цивільних прав та обов'язків. Особливістю у даному разі є те, що ці права та обов'язки виникають під час заняття господарською діяльністю. У зв'язку з цим вони пов'язуються з певною метою – досягнення соціальних та економічних результатів, отримання прибутку.

Юридичні факти у даному разі характеризуються так, як і юридичні факти, що є підставою виникнення, зміни або припинення господарських правовідносин¹. Переважна більшість юридичних фактів у таких правовідносинах буде відноситися до правочинів. Насамперед це господарський договір, який є різновидом двостороннього правочину. Однак певні господарські правовідносини можуть виникати, змінюватись, припинятись внаслідок односторонніх правочинів (рішення підприємця про анулювання ліцензії, про створення відокремленого підрозділу). Підставою виникнення, зміни, припинення господарських правовідносин є й адміністративний акт (видача свідоцтва про державну реєстрацію, видача ліцензії, примусова реорганізація за рішенням АМК України).

Для настання юридичного факту важливі дві обставини: фактична і юридична. Фактична обставина передбачає наявність певної дії, події чи стану, що стосується господарських правовідносин. У свою чергу, юридична обставина передбачає наявність відповідної норми реагування у визначеному законодавстві.

Важливу роль у розгляді юридичних фактів має їх поділ за вольовою ознакою. Так, юридичні факти поділяються на: а) дії (вольова поведінка суб'єктів права, з якою пов'язані виникнення, зміна та припинення правовідносин (наприклад, заподіяння шкоди суб'єкту господарювання; укладення угоди); б) події (юридичні факти, що виникають, змінюються

¹ У контексті питання виникнення господарських правовідносин важливу роль відіграє юридичний факт. Юридичний факт – це передбачена нормами права конкретна життєва обставина (подія, дія, стан), що є підставою для настання певних юридичних наслідків. За наявності норм права без юридичного факту правовідносини неможливі. Проте юридичні факти можуть спричиняти юридичні наслідки, що не втілюються у правовідносинах, тому їх не варто прив'язувати безпосередньо до останніх.

і припиняються поза волею людей – внаслідок нездоланної сили (повінь, землетрус, народження чи смерть фізичної особи, закінчення строків). Характерною рисою системи юридичних фактів у господарському праві, на думку Г. Л. Знаменського¹, служить те, що в ній переважають дії учасників господарських правовідносин як факти, які породжують права. Проте це не виключає того, продовжує вчений, що в ряді випадків законодавство важливу роль відводить подіям як фактам, що змінюють чи припиняють права.

Серед юридичних фактів, що зустрічаються у господарських правовідносинах, як приклад можна навести такі: правомірні та неправомірні дії чи бездіяльність суб'єктів господарювання; стихійне лихо, внаслідок якого було пошкоджено майно підприємця; смерть власника контрольного пакета акцій і спадкування таких акцій іншим особам тощо.

Підстави виникнення, зміни і припинення господарських правовідносин – юридичні факти, якими можуть бути: 1) дії чи бездіяльність (правомірні чи неправомірні) або 2) події. У багатьох випадках для виникнення правовідношення, у тому числі господарського, недостатньо настання одиначного юридичного факту; необхідно, щоб настала сукупність юридичних фактів, яка отримала назву юридичного складу². Наприклад, підставою виникнення господарського зобов'язання за договором, який було укладено на біржі, аукціоні, конкурсі, є складний юридичний склад, що містить попередній договір та основний договір, зміст якого визначений умовами попереднього договору³.

Правовідносини за своєю юридичною природою характеризуються наявністю певної динаміки. Така динаміка відображається через їх виникнення, зміну та припинення.

¹ Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. / Г. Л. Знаменский. – Київ : Юринком Интер, 2012. – С. 39.

² Термін «юридичний склад» у науковий обіг ввів О. О. Красавчиков (див.: Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, – 1958. – 182 с.).

³ Беяневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Беяневич Олена Анатоліївна. – Київ, 1999. – С. 14.

Розглянемо детальніше питання виникнення правових відносин у сфері господарювання.

Виникнення правовідносин базується на ряді підстав, що є рушієм їх правової природи. Такі підстави є досить різноманітними, проте загальна теорія права виділяє два основних види останніх. Зокрема, першим видом підстав є матеріальні, або загальні, підстави. Такі підстави передбачають:

- наявність суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин;

- наявність об'єкта правовідносин – матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких (володіння ними, їх охорони та захисту) суб'єкти права вступають у взаємовідносини. Другим видом підстав виникнення господарських правовідносин є юридичні, або спеціальні, підстави. Зокрема, вони передбачають: а) наявність норми права; б) правосуб'єктність учасників правовідносин: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність (про які йшлося вище); в) юридичний факт (підстава виникнення, зміни і припинення правовідносин).

Двом видам підстав виникнення правовідносин відповідають два аспекти їх змісту. Першочергово необхідно зазначити про матеріальний, або фактичний, аспект. Під вказаним аспектом розуміють фактичну поведінку (дію чи бездіяльність) учасників господарських відносин, яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити, тобто реальні дії з реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Іншим аспектом є юридичний. Такий аспект включає права й обов'язки сторін, якщо розглядати ширше, то він передбачає суб'єктивне право, юридичний обов'язок, повноваження, юридичну відповідальність.

Юридичний зміст свідчить, що в оболонку правовідносин втягнуто опосередковані фактичні відносини не повністю, а тільки в тій частині, в тому складі, що передбачено правами й обов'язками.

Отже, підстави виникнення господарських правовідносин – це матеріальні та юридичні чинники, що за своїм змістом втілюються у фактичній поведінці учасників таких правовідносин та наявності прав і обов'язків останніх. Важливу роль у виникненні господарських правовідносин відіграє юридичний факт, що за своїм змістом втілюється у певних обставинах різного типу, що мають безпосередній вплив на динаміку таких відносин.

§ 3. ОБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Проблема об'єкта господарських правовідносин дотепер достатньо детально не розроблена. Представники господарсько-правової науки здебільшого лише констатують належність до таких об'єктів тих чи інших явищ об'єктивної реальності. Об'єкти господарських правовідносин зазвичай характеризуються відповідно до плюралістичного підходу: а) як речі та нематеріальні блага, використовувані під час ведення господарської діяльності (О. М. Вінник¹), або б) як речі, нематеріальні блага, дії зобов'язаних суб'єктів та, власне, як діяльність суб'єкта права (Г. А. Знаменський²). У свою чергу, О. П. Віхров висловлює думку, що більш обґрунтованою є моністична концепція об'єкта, за якою об'єктом правовідношення може бути тільки те, що здатне реагувати на відповідний правовий вплив, тобто фактична поведінка суб'єктів³. Зазначену позицію підтримує й В. В. Поєдинок⁴, яка зазначає, що уявляється теоретично виправданим конструювати об'єкт господарських правовідносин відповідно до моністичного підходу, виділяючи при цьому: загальний об'єкт – фактичне господарське відношення та спеціальний об'єкт – об'єкт господарської діяльності, з приводу якого встановлюється правовідношення (речі та інші цінності, у тому числі нематеріальні активи). Це надасть можливість приділити достатню увагу безпосереднім об'єктам господарської діяльності, з якими пов'язані права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин.

Загальна теорія права визначає об'єкти правовідносин як матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Об'єкти правовідносин – це те, заради чого вони виникають. Якщо об'єкт права – суспільні

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. / О. М. Вінник. – Київ : Прав. єдність, 2008. – С. 26.

² Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. А. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. – Київ : Юринком Интер, 2002. – С. 72.

³ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – Київ : Слово, 2008. – С. 122, 123.

⁴ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 16.

відносини, що можуть бути предметом регулювання і вимагають такого регулювання, то об'єкт правовідносин, конкретніше, – це частинка суспільних відносин, елемент, з приводу якого взаємодіють суб'єкти, те, на що спрямовані суб'єктивні юридичні права і обов'язки осіб¹.

У свою чергу, об'єкти господарських правовідносин – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або в інших передбачених законом обліках майна цих суб'єктів².

Правове регулювання питання щодо об'єктів господарських правовідносин здійснюється через загальні положення про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. Так, об'єктами є ті матеріальні й духовні цінності, з приводу яких особи та соціально-публічні утворення вступають у господарські правовідносини. Законодавство не містить вичерпного переліку таких об'єктів. Зокрема, до основних із них належать: речі, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага.

Першочергово необхідно визначити, що речі – це предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин. Речі являють собою частину довкілля, відокремлену чи не відокремлену від інших його частин. Традиційно речі у вітчизняному законодавстві розглядаються як головний об'єкт цивільних і відповідно господарських прав. Положення щодо речей слід трактувати у тому сенсі, що під останніми маються на увазі предмети, властивості та відносини, що мають матеріальний зміст і охоплюються сферою дії чинного законодавства. Об'єктами господарських прав можуть бути лише оборотоздатні речі. Щодо речей, вилучених з обігу, права і обов'язки виникати, змінюватися і припинятися не можуть, а отже, вони не можуть бути й об'єктами господарських правовідносин. Класифікації речей можливі за різними ознаками.

¹ Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУА, 2009. – С. 384–408.

² Правознавство : підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін. – Київ : КНЕУ, 2003. – 767 с.

Зокрема, розрізняють: речі нерухомі та рухомі; речі, які знаходяться у вільному та обмеженому (зброя, наркотичні засоби) обороті; речі подільні та неподільні; речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками; речі споживні й неспоживні; речі головні та другорядні; речі прості і складні; речі загального та спеціального правового режиму тощо.

Поняттям речей охоплюються також гроші та цінні папери. При цьому гроші виступають як законний платіжний засіб. Разом із тим вони можуть бути самостійним об'єктом майнових прав (наприклад предметом договору). Гроші являють собою особливе рухоме майно і відносяться до категорії подільних речей. Законним платіжним засобом на всій території України є грошова одиниця України – гривня. Визнання гривні законним платіжним засобом означає, що вона може бути засобом платежу в зобов'язаннях незалежно від згоди кредитора. Застосовуються два способи платежу: готівкою і шляхом безготівкових розрахунків. У платежах готівкою засобом платежу є грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи, послуги тощо. У разі безготівкових розрахунків використовуються цифрові записи про обігову грошову масу. При цьому певна грошова сума списується з рахунку однієї особи і зараховується на рахунок іншої. Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися шляхом використання платіжних доручень, чеків, акредитивів, платіжних вимог, векселів, депозитних сертифікатів, пластикових карток банків тощо. Випадки і порядок використання іноземної валюти як платіжного засобу визначаються Законом України «Про Національний банк України» і Декретом КМ України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», а також виданими відповідно до них нормативними актами. Згідно із зазначеними актами здійснюються розрахунки в іноземній валюті на території України.

Особливу увагу необхідно звернути на цінні папери як особливий вид об'єктів господарських правовідносин. Цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань відповідно до умов його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа,

іншим особам. Цінні папери – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам. Залежно від сфери застосування цінні папери виконують роль інструменту в комерційній діяльності суб'єктів підприємництва, застосовуються для підтвердження й оформлення кредитних відносин, використовуються в товарному обігу. Форма цінного папера, реквізити і зобов'язання за цінним папером визначаються відповідно до вимог чинного законодавства рішенням емітента в інформації про розміщення цінних паперів, що затверджується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку під час реєстрації випуску та є підставою для взяття цих цінних паперів у документарній формі, цінних паперів на пред'явника у документарній формі або цінних паперів у бездокументарній формі, іменна ідентифікація власників яких здійснюється на підставі облікового реєстру рахунків власників у зберігача. Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачено розподіл цінних паперів, які за порядком їх розміщення поділяються на емісійні та неемісійні.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

– пайові цінні папери (цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі, надають власнику право на участь в управлінні емітентом і на отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента);

– боргові цінні папери (цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання);

– іпотечні цінні папери (цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів);

– приватизаційні цінні папери (цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду);

– похідні цінні папери (цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів);

– товаророзпорядчі цінні папери (цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах).

Слід зауважити, що майно, як особливий об'єкт, – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. У контексті господарських правовідносин майнові права виступають як рід прав, що виникають стосовно певного майна. Вони мають економічний зміст, споживчу цінність і можуть бути виражені у грошовій формі.

Ще одним об'єктом господарських правовідносин є результати робіт. Результати робіт, як об'єкти господарських правовідносин, виступають у вигляді матеріальних або духовних цінностей, які створюються на замовлення учасника цивільних відносин зусиллями іншого учасника таких відносин. У свою чергу, послуги – це робота, яка виконується одним учасником господарських відносин для задоволення матеріальних або духовних потреб іншого учасника таких відносин. Якщо послуги мають матеріальний результат, то він, як правило, невіддільний від самої діяльності¹.

Отже, об'єкти господарських правовідносин – це матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Було встановлено, що правове регулювання об'єктів господарських правовідносин здійснюється загальними положеннями про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. На легальному рівні відсутній вичерпний перелік таких об'єктів. Зокрема, до основних із них належать: речі, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага. Вищезазначені об'єкти було розглянуто вище, з'ясовано їх суть та значення.

Об'єктами господарських правовідносин є об'єкти цивільних майнових та особистих немайнових правовідносин.

¹ Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. – Вид. 5-ге, перероб. та допов. – Харків : Одиссей, 2009. – С. 118–130.

Згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Немає необхідності наводити загальну характеристику відповідних об'єктів, оскільки її наведено у загальній теорії цивільного права. Зупинимось на деяких особливостях вказаних об'єктів як об'єктів саме господарських правовідносин:

1) речі. Говорячи про речі як об'єкти господарських правовідносин, слід зазначити, що деякі з них мають особливий правовий режим порівняно з аналогічними речами, які є об'єктами загально-цивільних правовідносин. Так, певні речі у господарській діяльності набувають особливих позначень (основні фонди, оборотні засоби) і мають спеціальний правовий режим. Особливості у даному випадку можуть стосуватись порядку відсудження, порядку користування тощо. Особливості правового режиму таких речей можуть полягати у встановленні обмежень та порядку розпорядження ними, порядку їх придбання (нафтопродукти, ліки).

Певні речі будуть властиві саме для господарських правовідносин. До останніх можна віднести «підприємство». Згідно зі ст. 191 ЦК України підприємство є єдиним майновим комплексом, який використовується для заняття підприємницькою діяльністю. До його складу входять усі види майна, призначені для діяльності підприємства, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, а також право на торговельну марку чи інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

За ГК України підприємство розглядається перш за все як самостійний суб'єкт господарювання, який є юридичною особою (ст. 62). У зв'язку з цим постає питання про те, в якому сенсі треба використовувати поняття «підприємство» – як об'єкт чи як суб'єкт правовідносин. При розгляді підприємницьких товариств поняття «підприємство» використовується у сенсі єдиного майнового комплексу, який належить товариству (тобто як об'єкт права). Таких майнових комплексів (підприємств) у товариства може бути декілька. Ті ж єдині майнові комплекси, які законом визнані юридичними особами (державні, комунальні підприємства), розглядаються як суб'єкти правовідносин;

2) гроші. Форми розрахунків, які прийняті у господарській діяльності, поділяються на готівкові та безготівкові. Різновидом грошей є валюта як засіб платежу, що використовується в господарській сфері для розрахунків за зовнішньоекономічними договорами (контрактами);

3) цінні папери. Певні цінні папери є об'єктом виключно господарських правовідносин;

4) майнові права. Отримавши загальне визначення в ЦК України, в господарських правовідносинах майнові права мають власну специфіку (наприклад, особливим видом господарських майнових прав визнано корпоративні права (хоча відповідна позиція не отримала одностайності в наукових колах);

5) роботи і послуги. Певні роботи і послуги можуть мати місце виключно під час заняття господарською діяльністю. Це стосується побутового підряду, перевезення транспортом загального користування, страхування;

6) об'єкти права інтелектуальної власності. Згідно зі ст. 420 ЦК України до об'єктів права інтелектуальної власності належать: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів та послуг), географічні зазначення, комерційна таємниця.

Певні об'єкти права інтелектуальної власності можуть існувати лише у господарських правовідносинах. Це зокрема: комерційне (фірмове) найменування, торговий знак, комерційна таємниця;

7) інші матеріальні та нематеріальні блага. У сфері господарювання можуть існувати специфічні матеріальні й нематеріальні блага, що визнаються об'єктами господарських правовідносин (наприклад гудвіл).

§ 4. СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Згідно із ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин

власності. Проте не всі перелічені категорії осіб є суб'єктами господарських правовідносин (господарського права). Такими суб'єктами є лише ті учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак (рис), а саме:

- безпосереднє здійснення господарської діяльності (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), що є предметом діяльності індивідуальних підприємців, підприємств різних організаційно-правових форм, виробничих кооперативів, інших господарських організацій основної ланки економіки, або керівництво господарською діяльністю, що притаманно власникам майна підприємств, господарським об'єднанням, промислово-фінансовим групам, а також господарським міністерствам;

- створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку, хоча порядок створення для різних суб'єктів господарських відносин різний – залежно від виду (суб'єкт господарювання чи орган/організація господарського керівництва), організаційно-правової форми (унітарне підприємство, господарське товариство, виробничий кооператив), основного або виключного виду діяльності (комерційний банк, страхова компанія, фондова біржа, промислово-фінансова група та ін.); набуття статусу суб'єкта господарських відносин (що зазвичай є завершальною стадією процесу створення господарської організації), як правило, пов'язується з їх державною реєстрацією; державна реєстрація може здійснюватися в загальному порядку (передбачений ст. 58 ГК України та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців») та/або в спеціальному порядку (передбачається Законом «Про банки і банківську діяльність», Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та ін.);

- наявність майна, необхідного для здійснення обраної суб'єктом або покладеної на нього господарської діяльності чи керівництва такою діяльністю; таке майно може закріплюватися за суб'єктами господарського права на різних правових титулах: праві власності (господарські товариства, виробничі кооперативи), праві повного господарського відання (державне та комунальне комерційні підприємства), праві оперативного управління (казенне підприємство, комунальне некомерційне підприємство), праві користування

(може застосовуватися з будь-яким із названих правових титулів; є характерною ознакою орендного підприємства); для філій, представництв та інших відокремлених підрозділів нормами ГК України передбачається закріплення майна на праві оперативного-господарського використання, зміст якого визначає господарська організація, до структури якої належить такий підрозділ;

– наявність господарської правосуб'єктності, тобто визнаної державою за певним суб'єктом господарювання можливості бути суб'єктом прав (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень); обсяг господарської правосуб'єктності учасників господарських правовідносин фіксується в законі та в їх установчих документах і залежить від низки чинників (зокрема від правового титулу майна, виду та характеру діяльності).

Суб'єкти господарського права (господарських правовідносин) – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю.

Суб'єкти господарського права надзвичайно різноманітні і тому їх класифікують, тобто поділяють на групи, за певними критеріями (ознаками). За критерієм характеру здійснюваної діяльності розрізняють:

– суб'єкти господарювання, тобто суб'єкти господарського права, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність (до них належать індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, більшість господарських товариств, комерційні банки);

– суб'єкти господарського права, які здійснюють керівництво господарською діяльністю, в тому числі організацію такої діяльності (до них належать господарські міністерства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, промислово-фінансові групи, власники майна підприємств, фондові біржі, Національний депозитарій України).

Залежно від форм власності, на базі якої вони функціонують, розрізняють державні, комунальні, колективні, приватні та змішані (функціонують на базі двох і більше форм

власності) суб'єкти господарського права. До перших (державних) належать державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, господарські міністерства. До других (комунальних) належать комунальні підприємства, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. До третіх (колективних) – господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями. До четвертих (приватних) – індивідуальні підприємці, приватні підприємства. До п'ятих (змішаних) – орендні підприємства, спільні підприємства, а також промислово-фінансові групи, до складу яких можуть входити господарські організації різних форм власності.

Частина 2 ст. 55 ГК України розрізняє такі категорії суб'єктів: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Проте в цій статті не враховані суб'єкти господарювання, які важко віднести до зазначених категорій, зокрема: пайові інвестиційні фонди, які створюються на договірних засадах і не мають статусу юридичної особи (Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»; особисте селянське господарство, яке може реалізовувати надлишки сільськогосподарської продукції та надавати послуги зеленого туризму на платних засадах, проте не визнається юридичною особою і суб'єктом підприємництва та відповідно не підлягає державній реєстрації, а лише обліку, що здійснюється сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів за місцем розташування земельної ділянки (правове становище визначається Законом України «Про особисте селянське господарство»).

Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі установчих документів (документа), які мають відповідати встановленим вимогам. Загальні вимоги до установчих документів визначаються ст. 57 ГК України, а спеціальні –

в законах, які визначають особливості правового статусу суб'єктів господарювання з виключними видами діяльності («Про банки і банківську діяльність»; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»; «Про страхування» та ін.).

Загальні вимоги щодо установчих документів стосуються: видів установчих документів; змісту установчих документів (у них мають бути зазначені найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом, спеціальні вимоги до засновницького договору, статуту, положення).

Обсяг правосуб'єктності (прав та обов'язків) у суб'єктів господарювання залежить від низки чинників, зокрема від правового титулу майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління, право оперативно-господарського використання), від основного виду діяльності та відповідно – можливості чи неможливості здійснювати інші види господарської діяльності (спеціальна правосуб'єктність і відповідно – можливість здійснювати лише окремі види діяльності характерна, наприклад, для інститутів спільного інвестування, комерційних банків, страхових компаній, фондів бірж).

Права та обов'язки суб'єктів господарювання можна поділити на дві категорії: загальні права та обов'язки, які притаманні всім суб'єктам господарювання, і спеціальні – характерні лише для певних видів суб'єктів господарювання.

Обсяг загальних прав залежить від правового титулу майна суб'єкта господарювання. Право власності забезпечує суб'єктові господарювання максимальний обсяг прав, серед яких: право вибору видів господарської діяльності (з дотриманням вимог закону); право вибору контрагентів та укладення з ними господарських договорів; право розпорядження отриманим прибутком та іншим майном, що належить суб'єктові господарювання на праві власності; право на визначення внутрішньої структури господарської організації та створення філій, представництв, інших відокремлених підрозділів та ін.

Спеціальні права необхідні суб'єктам господарювання з виключними видами діяльності (банківські операції, страхування, спільне інвестування, біржові операції) і передбачаються

у відповідних законах, наприклад «Про банки і банківську діяльність» (ст. 9 – право комерційних банків створювати та брати участь у банківському об'єднанні; ст. 47 – право здійснювати на підставі банківської ліцензії банківські операції та ін.).

Загальні обов'язки суб'єктів господарювання досить численні, а саме: отримати дозволи ліцензії для здійснення тих видів господарської діяльності, щодо яких закон передбачає необхідність отримання спеціальних дозволів (ліцензій) у порядку, визначеному Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»; отримати в передбачених законом випадках патент; дотримуватися вимог антимонопольного-конкурентного законодавства; вести бухгалтерський облік і звітність; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі; забезпечувати безпеку виробництва (екологічну, пожежну, радіаційну, санітарно-епідеміологічну, щодо охорони праці тощо); не порушувати права та законні інтереси інших осіб; виконувати інші вимоги, передбачені законодавством.

Спеціальні обов'язки притаманні суб'єктам господарських правовідносин зі спеціальним (виключним) предметом діяльності. Так, комерційні банки, страхові компанії, інститути спільного інвестування зобов'язані дотримуватися вимог відповідних законів щодо розміру та складу майна, видів діяльності (операцій), контролю за використанням активів.

Отже, суб'єкти господарських правовідносин – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю. У контексті розгляду питання суб'єктів господарювання було розглянуто їх легальний та доктринальний поділ залежно від широкого кола критеріїв. Важливу роль щодо питання суб'єктів вищезазначених відносин відіграє правосуб'єктність останніх, яка має відповідний поділ на загальну та спеціальну, що визначає коло їх прав та обов'язків. Було встановлено специфічні ознаки, притаманні як суб'єктам загалом, так і окремим елементам суб'єктного складу (щодо видів, правосуб'єктності та юридичної належності).

У сфері господарювання беруть участь особи, які мають спеціальний правовий статус. Згідно із ЦК України та ГК України цей статус – це статус підприємця для фізичних осіб та статус юридичної особи для організацій.

Згідно із ЦК України суб'єктами господарських правовідносин виступають: 1) фізичні особи – підприємці та 2) юридичні особи. Натомість за ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання є: 1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які зареєстровані як підприємці, та 2) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку.

Можна критично поставитись до спроби віднесення до суб'єктів господарювання відокремлених підрозділів юридичної особи. Це пов'язано з тим, що такі підрозділи не мають самостійних прав та обов'язків. Відповідні права та обов'язки виникають у юридичних осіб, що їх створили. Діяльність відокремлених підрозділів умовно можна віднести до їх господарської діяльності, оскільки вона не буде самостійною (юридична особа визначає предмет їх діяльності, встановлює повноваження їх керівників), ініціативною (вони діють не на свій розсуд, а відповідно до встановлених завдань, не мають можливості приймати рішення щодо вступу в правовідносини та виходу з них), не має ризикового характеру (майно, яким вони володіють, належить відповідній юридичній особі).

Стаття 2 ГК України виділяє категорію «учасники відносин у сфері господарювання». Окрім, власне, суб'єктів господарювання, до таких учасників відносяться споживачі, органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також особи, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Засновниками традиційно прийнято називати осіб, які беруть участь у створенні господарського товариства та його діяльності (ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»). Для приватних та інших підприємств замість поняття «засновник» використовується поняття «власник майна

підприємства». І в першому, й у другому випадках особа передає належне їй майно іншій особі та набуває відповідних прав щодо неї. Відмінність буде полягати у тому, що в першому випадку право власності на майно переходить до товариства, у другому – ні, підприємство володіє майном на праві господарського відання чи оперативного управління, особа залишається власником майна.

Споживач згідно із Законом України «Про захист прав споживачів» – це громадянин, який придбає, замовляє чи має намір придбати або замовити товари (роботи, послуги) для особистих побутових потреб. Споживачем може виступати фізична особа та фізична особа – підприємець (при цьому важливо, щоб він придбав (замовив) товар (роботу, послугу) для задоволення власних побутових потреб. Про це може свідчити кількість придбаного товару, відповідність придбаного товару тому, яким торгує такий продавець, можливість використання придбаного товару у власному виробництві та інші обставини.

Органи державної влади та місцевого самоврядування забезпечують дотримання умов та меж здійснення господарської діяльності (органи державної реєстрації, ліцензійні органи, АМК України, інші контролюючі органи тощо). Такі органи повинні діяти відповідно до своєї компетенції.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Господарські правовідносини.*
- 2. Характерні ознаки господарських правовідносин.*
- 3. Класифікація господарських правовідносин.*
- 4. Елементи господарських правовідносин.*
- 5. Підстави виникнення господарських правовідносин.*
- 6. Правовий режим об'єктів господарських правовідносин.*
- 7. Загальні положення про суб'єктів господарських правовідносин.*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

Питання щодо визначення суб'єктного складу господарських правовідносин є досить складним та однозначно не вирішеним і в чинному законодавстві, і в науці господарського права. Це може бути викликано як застосуванням різних категорій в ГК України, а саме: «учасники відносин у сфері господарювання» (ст. 2), «суб'єкти господарювання» (ст. 55), так і різночитаннями досліджуваної категорії правознавцями¹. Тому слушно виникає питання: яку ж категорію доцільно застосовувати з метою з'ясування всього спектра господарських правовідносин?

Згідно зі ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками

¹ Так, В. С. Щербина застосовує категорію «суб'єкти господарських правовідносин» (див.: Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 84), хоча мова, фактично, йде про *суб'єктів господарського права* (виділено мною. – Ю. Ж.). В іншому випадку вчений досліджує правове становище суб'єктів господарського права під оболонкою суб'єктів господарювання (див.: Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.). В. С. Мілаш, у свою чергу, застосовує поняття «суб'єкт господарського права» (див.: Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 74). Р. Б. Шишка та Я. О. Чапичадзе вважають за доцільне використовувати категорію «суб'єкт підприємницького права» (див.: Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков : Эспада, 2007. – С. 94). Аналогічну позицію займає І. В. Ершова, наводячи поняття та ознаки суб'єктів підприємницького права (див.: Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник / И. В. Ершова. – М. : Юриспруденция, 2002. – С. 36–39).

суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Основними учасниками відносин у сфері господарювання виступають саме суб'єкти господарювання. Згідно із ч. 1 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

На підставі аналізу норм ЦК України також можливо виділити коло осіб, які підпадають під термін «суб'єкт господарювання», а саме: фізичні особи – підприємці (глава 5 ЦК України); юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства, а в деяких випадках і непідприємницькі товариства та установи) (статті 81, 84–86 ЦК України). ГК України, виходячи зі змісту його ч. 2 ст. 55, розрізняє такі суб'єкти господарювання: господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Значить, можна констатувати, що чинне законодавство не містить поняття «суб'єкт господарських правовідносин». Натомість мають місце такі юридичні категорії, як «учасники господарських правовідносин», «суб'єкти господарювання», «суб'єкти підприємницької діяльності» та ін. В той же час у науці господарського права існує думка¹ про тотожність категорій «суб'єкти господарського права» й «учасники господарських відносин». Проте висловлена і протилежна думка, за якою поняття учасника правовідносин є вужчим,

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 9; Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 85.

ніж поняття суб'єкта права; воно дає змогу лише охарактеризувати відповідний аспект реального буття суб'єкта права, тобто його участь у конкретних суспільних правовідносинах¹. Отже, суб'єкт права – це особа, яка має правосуб'єктність, тобто особа, яка потенційно здатна бути учасником правовідносин; суб'єкт правовідносин – це реальний учасник правових відносин. Можна повністю погодитися з думкою В. С. Мілаш² про те, що характер співвідношення категорій «суб'єкт господарського права» й «учасник господарських відносин» можна визначити таким чином: кожен учасник будь-якого різновиду господарських правовідносин є суб'єктом господарського права, однак не кожен суб'єкт господарського права може бути учасником усіх без винятку господарських правовідносин.

На підставі викладеного можна стверджувати, що законодавець в контексті закріплення правового становища суб'єктів господарювання акцентує увагу на двох категоріях суб'єктів – юридичних особах та фізичних особах, які отримали статус підприємця. Зазначені категорії, за ГК України, охоплюються поняттям «суб'єкт господарювання».

Посилаючись на те, що суб'єкти господарського права – це учасники відносин у сфері господарювання, які організують і здійснюють господарську діяльність, реалізуючи при цьому свою господарську компетенцію, або споживають результати такої діяльності, В. С. Щербина³ виділяє такі їх ознаки:

- 1) цей суб'єкт є учасником господарських відносин;
- 2) він безпосередньо здійснює господарську діяльність, тобто діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (цим суб'єкт господарювання відрізняється від органів державної влади та місцевого самоврядування, які, за ч. 1 ст. 8 ГК України, не є суб'єктами господарювання);

¹ Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 116.

² Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 75.

³ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 85–90.

3) він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує під час здійснення господарської діяльності;

4) суб'єкт господарювання має відокремлене від інших суб'єктів (у тому числі й від власника) майно;

5) суб'єкт господарювання несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна, крім випадків, передбачених законодавством.

У сучасних ринкових умовах важливою є чітка класифікація суб'єктів господарювання за певними ознаками.

Залежно від форми власності розрізняють:

1) суб'єкти, засновані на приватній формі власності, до яких належать індивідуальні підприємці, приватні підприємства;

2) суб'єкти, засновані на колективній формі власності: господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями;

3) суб'єкти, засновані на державній формі власності: державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, господарські міністерства і відомства.

Залежно від характеру здійснюваної діяльності розрізняють:

1) суб'єкти господарювання, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність (індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, більшість господарських товариств, комерційні банки);

2) суб'єкти господарювання, які здійснюють керівництво господарською діяльністю, в тому числі організацію такої діяльності (господарські міністерства і відомства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, промислово-фінансові групи, власники майна підприємств, фондові біржі, Національний депозитарій України).

Крім поділу суб'єктів господарювання, здійсненого в ч. 2 ст. 55 ГК України, залежно від форми власності (і відповідно сектора економіки) суб'єкти господарювання поділяються на дві групи: суб'єкти господарювання державного сектора економіки і суб'єкти господарювання комунального сектора

економіки¹. Проте не зовсім зрозуміло, до якої групи вчений відносить суб'єктів господарювання приватного сектора економіки.

Отже, вважаємо, що суб'єктами господарських право-відносин є юридичні особи та фізичні особи – підприємці. Хоча цей підхід може мати й опонентів. Зокрема, В. С. Щербина² зазначає, що практика господарювання свідчить, що поняття «юридична особа» і «фізична особа» (так само, як і поняття «товариство» й «установа»), якими цілком може задовольнитися цивільне законодавство в регулюванні особистих немайнових та майнових відносин, виявляється зовсім недостатньо для багатоманітного господарського життя, учасники якого виконують різні завдання в різних сферах і галузях господарювання, для чого (з урахуванням економічного характеру їх діяльності) наділяються різними за обсягом правами та обов'язками, що вирізняють їх з-поміж інших учасників господарських відносин.

§ 2. ФІЗИЧНІ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦІ ЯК СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Згідно зі ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Загальне правило встановлює рівність кожного на заняття підприємництвом, тобто законодавець, надаючи праву на заняття підприємництвом конституційний ранг, тим самим визначився і з підприємницькою правоздатністю. Закріплюючи в указаній вище статті Конституції право «кожного» на заняття підприємництвом, законодавець мав на увазі саме фізичних осіб. Отож можна погодитися з думкою Р. Б. Шишки, що першо-суб'єктом і переважним носієм підприємницької правоздатності визнається людина³, тобто фізична особа.

Для характеристики підприємців у нормативних актах використовується різна термінологія. У ЦК України зазначається

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 17.

² Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 92.

³ Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков. : Эспада, 2007. – С. 94.

категорія «фізична особа – підприємець», в той час як у ГК України (ч. 2 ст. 55) – «громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці».

Однак доцільним є використання саме терміна «фізична особа – підприємець», оскільки, по-перше, ЦК України визначає загальні засади приватних відносин, основною складовою яких є майнові відносини, а господарсько-виробничі відносини є також майновими відносинами та є складовою частиною господарських правовідносин. По-друге, публічний статус суб'єкта господарювання не має істотного значення для більшості приватних відносин, які виникають під час здійснення ним господарської діяльності, що повною мірою стосується і господарсько-виробничих правовідносин.

Правовому становищу громадянина як суб'єкта господарювання присвячена ст. 128 ГК України – «Громадянин у сфері господарювання». Згідно із зазначеною статтею громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови його державної реєстрації як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГК України.

Єднальною ланкою між конкретною особою, яка вступає у конкретні правовідносини, та її правовим статусом є правосуб'єктність, тобто сукупність установлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав та обов'язків у сфері господарювання. Фізичні та юридичні особи є учасниками широкого кола відносин, що охоплюються предметом правового регулювання тієї чи іншої галузі. Кожна із таких галузей права визначає свій різновид правосуб'єктності щодо означеного суб'єкта як учасника відносин, що охоплюються її правовим впливом.

Слід зауважити, що цивільна право- та дієздатність і господарська право- та дієздатність співвідносяться як загальне та спеціальне. Положення чинного ГК України встановлюють щодо суб'єктів господарювання спеціальну правосуб'єктність, яку розглядають як синонім терміна «господарська компетенція» (ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 207 ГК України)¹. Господарська

¹ Див.: Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 77. Однак зазначена позиція не отримала одностайності в правовій літературі. Зокрема,

компетенція як необхідний елемент правосуб'єктності, на думку І. В. Єршової¹, означає сукупність прав, якими наділений суб'єкт відповідно до закону й установчих документів, а в деяких випадках – на підставі ліцензії. В подальшому автор акцентує увагу на необхідності виділення загальної, обмеженої, спеціальної і виключної господарської компетенції.

Через поняття господарської компетенції в теорії господарського права розкривається господарська правосуб'єктність суб'єкта господарювання². Господарська правосуб'єктність передбачає здатність особи бути учасником господарських правовідносин, що виникають у процесі безпосереднього здійснення господарської діяльності, в тому числі з приводу встановлення організаційних зв'язків між елементами господарської інфраструктури.

У праві на підприємницьку діяльність всі є рівними, але не в способах його реалізації. Для того, щоб фізична особа набула можливості займатися підприємництвом (оскільки положення ст. 55 ГК України закріплюють норму про фізичну особу – підприємця як суб'єкта господарювання), вона повинна мати повну правосуб'єктність, особливо це стосується дієздатності. Це викликано необхідністю вчинення юридично значущих дій і можливістю застосування повної майнової відповідальності в порядку, передбаченому законом чи договором.

Р. Б. Шишкою зазначається, що для участі в правовідносинах людина наділена спеціальними юридичними якостями: правоздатністю і дієздатністю, а державні юридичні особи – компетенцією (див.: *Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков : Эспада, 2007. – С. 94.*)

¹ Ершова И. В. *Предпринимательское право : учебник / И. В. Ершова. – М. : Юриспруденция, 2002. – С. 37.*

² Див.: *Теоретические проблемы хозяйственного права / под ред. В. В. Лаптева. – М. : Наука, 1975. – С. 66–84.* Зокрема, вченим зазначено, що сьогодні це поняття використовується стосовно суб'єктів, які здійснюють регулювання (організацію) господарської діяльності, а стосовно правової характеристики суб'єктів, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність, здебільшого використовується поняття правоздатності, що зумовлено включенням норм, які регулюють підприємницьку діяльність, до цивільного законодавства, в якому застосовується саме поняття правоздатності (див.: *Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник / под ред. В. В. Лаптева, С. С. Занковского. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 49.*)

Тому можливість фізичної особи здійснювати підприємницьку діяльність, тобто бути суб'єктом такої діяльності, пов'язана з набуттям саме повної цивільної дієздатності та з державною реєстрацією, що передбачено у ч. 1 ст. 50 ЦК України. Згідно зі ст. 34 ЦК України повної цивільної дієздатності набуває фізична особа з досягненням повноліття або з укладенням шлюбу до повноліття. Причому в разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття чи у разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Крім того, згідно із ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. У цьому випадку надання повної цивільної дієздатності відбувається за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків або піклувальника, а в разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Також цією статтею передбачено можливість надання повної цивільної дієздатності за умови досягнення фізичною особою 16 років і бажання займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Ця норма фактично дублюється нормою ст. 42 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», у якій зазначено, що якщо заявником є фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, до комплекту документів для проведення державної реєстрації також необхідно додати нотаріально посвідчену письмову згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника, або органу опіки та піклування.

Господарська дієздатність полягає у здатності суб'єкта господарювання своїми діями набувати для себе прав і самостійно їх здійснювати, а також у здатності своїми діями створювати для себе обов'язки, самостійно їх виконувати та

нести відповідальність у разі їх невиконання. Тому держава повинна визнати фізичну особу – підприємця суб'єктом владно-розпорядчої діяльності, оскільки деякі публічні обов'язки (наприклад сплачувати податки і т. ін.) виникають лише у випадку реалізації підприємницької правоздатності.

Динамічний характер господарської правосуб'єктності також виявляється і в тому, що вона визначається на момент вступу в правовідносини. Так, здатність бути стороною того чи іншого господарського договору встановлюється на момент укладення такого договору конкретним суб'єктом. Однією з основних передумов набуття фізичною особою господарської правосуб'єктності є її державна реєстрація як підприємця (ч. 2 ст. 50 ЦК України та ч. 1 ст. 128 ГК України), яка і буде моментом виникнення у цієї фізичної особи господарської право- та дієздатності, а в деяких випадках – отримання ліцензії. Варто погодитися з В. С. Мілаш¹, що патентування як самостійний елемент механізму легалізації господарської (підприємницької) діяльності в жодному разі не впливає на наявність чи відсутність у сторони господарсько-договірної правосуб'єктності.

Підприємницьку діяльність громадянин може здійснювати:

- самостійно (отримавши статус підприємця);
- із залученням найманої праці чи без такого;
- самостійно або спільно з іншими особами.

Здійснюючи підприємницьку діяльність, громадянин-підприємець зобов'язаний:

- у передбачених законом випадках і порядку одержати ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності;
- повідомляти органи державної реєстрації про зміну його адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що підлягають відображенню у реєстраційних документах;
- додержуватися прав і законних інтересів споживачів, забезпечувати належну якість товарів (робіт, послуг), що ним виготовляються, додержуватися правил обов'язкової сертифікації продукції, встановлених законодавством;

¹ Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – С. 79.

- не допускати недобросовісної конкуренції, інших порушень антимонопольно-конкурентного законодавства;
- вести облік результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства;
- своєчасно надавати податковим органам декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію), інші необхідні відомості для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в порядку і в розмірах, установлених законом.

Майнова відповідальність фізичної особи – підприємця є повною. Фізична особа – підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з її підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном (ч. 1 ст. 52 ЦК України, ч. 2 ст. 128 ГК України), однак якщо вона перебуває у шлюбі, – то і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй у разі поділу цього майна (ч. 2 ст. 52 ЦК України), за винятком майна, на яке відповідно до законодавства не може бути звернено стягнення. Перелік видів майна фізичних осіб, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, встановлений чинним законодавством.

Індивідуальний підприємець, який не має змоги задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані зі здійсненням ним підприємницької діяльності, може бути визнаний неплатоспроможним (банкрутом) відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом». З моменту прийняття відповідного рішення його державна реєстрація як підприємця втрачає значення.

Підставами припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є: власне бажання особи; її смерть; у примусовому порядку, за рішенням відповідного органу.

§ 3. ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ

Юридична особа – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка має цивільну правоздатність та дієздатність і може бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80 ЦК України).

Характерними ознаками, які виділяють юридичних осіб серед інших суб'єктів підприємницької діяльності, є такі:

1) наявність організаційної єдності – необхідна умова, що дає можливість волю засновників перетворити на волю

юридичної особи, яка виступає як єдине ціле, а надалі знаходить свій вираз у чіткій внутрішній структурі, у конкретному підпорядкуванні органів управління, в регламентації відносин між структурними підрозділами¹;

2) наявність відокремленого майна, яке формується з майна його засновника (засновників) під час створення юридичної особи. Практичне значення майнової відокремленості полягає в тому, що, по-перше, юридична особа стає суб'єктом права, що дозволяє виступати їй в господарському обороті; а по-друге, це тягне за собою розподіл відповідальності засновників (учасників) і юридичної особи за своїми зобов'язаннями;

3) виступ у господарському обороті від свого імені. Від свого імені юридична особа набуває майнових та особистих немайнових прав і несе обов'язки, вступаючи в різні цивільно-правові та господарсько-правові відносини з іншими юридичними та фізичними особами. Однак межі відповідної участі залежать від мети створення юридичної особи і визначаються цілями її діяльності;

4) самостійна відповідальність. Юридична особа відповідає за своїми зобов'язаннями майном, що належить їй на праві власності (закріплене за нею), якщо інше не встановлено законодавством. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями останньої, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника). Разом з тим законодавством передбачено деякі виключення з цього правила. Так, особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації. Натомість, згідно зі ст. 96 ЦК України, юридична особа буде відповідати за зобов'язаннями її учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі наступного схвалення їх дій відповідним органом юридичної особи;

5) здатність бути позивачем або відповідачем у суді. Широка участь господарських організацій у майнових та особистих немайнових відносинах, можливість покладення

¹ Цивільне право : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Харків : Право, 2011. – С. 142.

на них відповідальності за порушення зобов'язань, заподіяння майнової шкоди іншим особам спричиняють потребу в захисті порушених прав, а у зв'язку з цим і необхідність звернення з позовом до суду. З приводу вказаного Н. С. Кузнецова¹ підсумовує, що юридична особа стає стороною-позивачем або відповідачем у розгляді спору.

Крім наведеного, в юридичній літературі² зазначено, що юридичні особи мають ряд індивідуальних ознак: найменування, місцезнаходження, печатку і штампи, поточний та інші рахунки, статутні документи. Однак не всі зазначені ознаки отримали одноставну підтримку в правових джерелах. Так, стосовно рахунку в банках та печатки зазначається³, що вони не є істотними, оскільки організація створена і вже існує як юридична особа, то вона за законом повинна звернутися до установи банку із заявою про відкриття рахунку для зберігання своїх коштів і проведення безготівкових розрахунків з іншими організаціями.

Стосовно ж статутних документів варто зазначити, що навряд чи їх можна визнати індивідуальними ознаками юридичної особи в контексті здійснення нею господарської діяльності, оскільки, наприклад, якщо особа діє на підставі модельного статуту, то відмінними елементами його змісту будуть саме найменування, місцезнаходження та склад учасників. Проте дві перші ознаки, як вказано вище, розглядаються як самостійні.

Юридична особа як суб'єкт майнових і особистих немайнових відносин наділяється цивільною право- та дієздатністю. Якщо фізичні особи набувають цивільної правоздатності з моменту свого народження, а повної цивільної дієздатності – лише з досягненням повноліття, то у випадку з юридичною особою цивільні право- та дієздатність виникають одночасно. Згідно із ч. 4 ст. 91 ЦК України правоздатність, а відповідно

¹ Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-те вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 312.

² Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков : Эспада, 2007. – С. 112–115.

³ Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-те вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 312.

її дієздатність юридичної особи виникають з моменту її державної реєстрації та внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

Однак юридична особа наділяється не тільки так званою загальною правоздатністю, яка передбачена ч. 1 ст. 91 ЦК України і полягає в тому, що юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині, а ще й спеціальною господарською правоздатністю. Спеціальна господарська правоздатність передбачає наявність у юридичної особи таких прав та обов'язків, які відповідають меті і предмету її діяльності, що зазначені у його статутних документах.

Господарська правоздатність передбачає наявність у юридичної особи прав та обов'язків як майнового, так і немайнового характеру. Майнові права та обов'язки можуть виникати з правочинів, передбачених законом, і з правочинів, не передбачених законом, але таких, що йому не суперечать, а також внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав. До немайнових прав та обов'язків слід віднести право на найменування, право на знаки для товарів і послуг, право на ділову репутацію, право на комерційну таємницю та інші.

Згідно зі ст. 90 ЦК України юридична особа повинна мати своє найменування. Воно присвоюється юридичній особі в момент її створення і слугує засобом індивідуалізації цієї особи задля того, щоб відрізнити її від інших юридичних осіб. Найменування повинно містити інформацію про організаційно-правову форму юридичної особи, інформацію про характер діяльності. Окрім повного найменування, юридична особа може мати і скорочене. Також ч. 2 цієї статті передбачена можливість для юридичних осіб, що є підприємницькими товариствами, мати комерційне (фірмове) найменування.

Згідно зі ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Однак бувають випадки, коли органи управління не створюються, у цих випадках набуття та здійснення прав та обов'язків юридичною особою відбувається через своїх учасників.

Склад органів правління, як правило, залежить від організаційно-правової форми юридичної особи. Однак у будь-якому випадку вони складатимуться щонайменше з двох ланок, а саме вищих органів та органів управління. Вищий орган може бути представлено колегіально, тобто загальними зборами засновників, або одноособово в особі власника майна. Органи управління також поділяються на колегіальні (рада директорів, правління) та одноособові (директор, генеральний директор, президент тощо). Крім вищезазначених, можливе існування контролюючих органів, представлених ревізійною комісією або ревизором, а в певних організаційно-правових формах ще й наглядовою радою.

Юридична особа має право створювати філії, представництва та інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи, що передбачено ст. 95 ЦК України та ч. 5 ст. 55 ГК України. Правовий статус відокремлених підрозділів закріплений у ст. 64 ГК України, ст. 95 ЦК України, п. 2 ст. 3, п. 5 ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» тощо.

Поділ юридичних осіб на види можливо здійснити, виходячи з певних критеріїв. Так, за метою, на яку спрямована діяльність юридичної особи, виділяють комерційні та некомерційні підприємства.

Залежно від форми власності розрізняють: приватні юридичні особи, що діють на основі приватної власності фізичних осіб чи суб'єкта підприємництва – юридичної особи; юридичні особи колективної власності, що діють на основі власності кількох осіб; державні юридичні особи, що діють на основі державної форми власності; змішані юридичні особи, що засновані на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних власників).

Також юридичні особи можливо поділити на види залежно від розміру частки іноземного інвестора в статутному капіталі. Виділяють національні юридичні особи, в яких взагалі немає частки іноземного інвестора або ж вона становить менше 10 %; юридичні особи з іноземними інвестиціями, якщо в статутному капіталі іноземна інвестиція становить не менш як 10 %; іноземні юридичні особи, які створюються і діють за законодавством іноземної держави, тобто є її суб'єктом господарської діяльності.

Залежно від правового режиму майна і порядку здійснення управління юридичні особи поділяються так: а) створені фізичною особою; б) засновані декількома фізичними особами; в) засновані фізичними та юридичними особами; г) створені державою; ґ) створені органами місцевого самоврядування; д) засновані іноземними фізичними та/або юридичними особами.

Залежно від виду установчих документів юридичні особи поділяються на: юридичних осіб, установчим документом яких є статут; юридичних осіб, установчим документом яких є засновницький договір; юридичних осіб, установчим документом яких є установчий акт; юридичних осіб, установчим документом яких є одноособова заява (меморандум).

За правовим режимом майна юридичні особи поділяються так: юридичні особи – власники майна (ними є всі юридичні особи приватного права); юридичні особи, які не є власниками майна, проте мають стосовно нього інше речове право (наприклад казенні підприємства, державні акціонерні товариства).

За кількісним складом засновників окремих організаційно-правових форм юридичні особи поділяються на: юридичних осіб, що створюються кількома особами (господарські товариства), і юридичних осіб, що створюються однією особою, якщо це дозволяється чинним законодавством (наприклад акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи (якщо один акціонер придбає всі акції товариства). Проте, згідно із ст. 153 ЦК України, акціонерне товариство не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство, учасником якого є одна особа.

§ 4. ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ЗАНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ, ВСТАНОВЛЕНІ СТОСОВНО ОКРЕМИХ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Норми ГК України та ЦК України не передбачають певного переліку обмежень щодо заняття підприємницькою діяльністю, однак спеціальними нормативними актами певні обмеження все ж таки передбачено. Не допускається заняття підприємницькою діяльністю певних категорій громадян, а саме:

1) державних службовців (ст. 16 Закону України «Про державну службу»);

2) посадових осіб органів прокуратури (ч. 5 ст. 46 Закону України «Про прокуратуру»);

3) військовослужбовців (абз. 4 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»);

4) нотаріусів (ч. 2 ст. 3 Закону України «Про нотаріат»);

5) посадових осіб органів місцевого самоврядування (наприклад, ч. 4 ст. 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

6) керівників, заступників керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадових осіб державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування (ст. 5 Декрету КМ України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств»);

7) народних депутатів України (ст. 3 Закону України «Про статус народного депутата»);

8) суддів (ст. 5 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»).

Така заборона викликана необхідністю зосередження державних службовців на посадовій діяльності й усунення можливостей для прояву корупції та посадових зловживань. У той же час зазначеним категоріям осіб дозволяється працювати у вільний від роботи час і займатися педагогічною та науковою діяльністю;

9) осіб, які не мають підприємницької правоздатності. Це стосується неповнолітніх, за винятком випадків, передбачених законодавством, а також осіб, визнаних у встановленому законом порядку обмежено дієздатними або недієздатними (в останньому випадку заборона діє до моменту відміни рішення суду);

10) осіб з індивідуальним правовим статусом. Деякі обмеження пов'язані із застосуванням до особи, яка вчинила злочин, спеціальних заходів захисту інтересів держави та її населення. Так, не можуть отримати статус фізичної особи – підприємця особи, яким у судовому порядку заборонено займатися певними видами діяльності. Наприклад, Кримінальний кодекс України в ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» та ст. 212 «Ухилення від

сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)» як санкцію передбачає ... або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого;

11) Осіб без відповідної освіти і стажу роботи, наявність яких установлена законодавством для окремих видів підприємництва. Так, наприклад, оскільки аудиторська діяльність – підприємницька діяльність, яка включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг (ст. 3 Закону України «Про аудиторську діяльність»), то і право на отримання сертифіката мають фізичні особи, які мають вищу економічну або юридичну освіту, документ про здобуття якої визнається в Україні, необхідні знання з питань аудиту, фінансів, економіки та господарського права, досвід роботи не менше трьох років підряд на посадах ревізора, бухгалтера, юриста, фінансиста, економіста, асистента (помічника) аудитора (ст. 10 вказаного Закону).

Певні обмеження щодо впровадження окремих видів діяльності фізичними особами – підприємцями передбачено у ст. 4 Закону України «Про підприємництво». До таких видів діяльності належать:

а) діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями, а проведення ломбардних операцій – також і повними товариствами;

б) діяльність, пов'язана з виробництвом бензинів, моторних сумішей з добавками на основі біоетанолу, етилтрет-бутилового етеру (ЕТБЕ) та добавок на основі біоетанолу, здійснюється підприємствами, перелік яких визначається КМ України;

в) діяльність, пов'язана з виробництвом біоетанолу, здійснюється суб'єктами господарювання за наявності відповідної ліцензії.

Окрім обмежень, передбачених ст. 4 Закону України «Про підприємництво», спеціальними законами фізичним особам – підприємцям також забороняється займатися певними видами діяльності, зокрема:

1) здійснювати діяльність, пов'язану з організацією телебачення і радіомовлення (Закон України «Про телебачення і радіомовлення»);

2) займатися космічною діяльністю (Закон України «Про космічну діяльність»);

3) здійснювати операції з металобрухтом (ст. 4 Закону України «Про металобрухт»);

4) здійснювати діяльність, пов'язану з наданням послуг загальної середньої та вищої освіти (Закон України «Про загальну середню освіту», Закон України «Про вищу освіту»);

5) займатися концесійною діяльністю щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг (ст. 1 Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг»).

Обмеження щодо заняття підприємницькою діяльністю можуть бути встановлені судом, який може обмежити особу в занятті видом підприємницької діяльності на певний строк, визначений вироком. У тому випадку, якщо особу було засуджено за вчинення крадіжки, хабарництва або іншого корисливого злочину і вона має непогашену судимість, ця особа не може бути зареєстрована як суб'єкт господарювання, виступати співзасновником підприємств, а також займати керівні посади чи посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю в підприємницьких товариствах.

Деякі види підприємницької діяльності потребують наявності спеціального дозволу у вигляді ліцензування, який засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відокремленого) підрозділу займатися певними видами підприємницької діяльності. Перелік видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, передбачено у ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів підприємницької діяльності».

§ 5. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ІНШИХ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Незважаючи на те, що ГК України (ст. 2) відносить до учасників відносин у сфері господарювання *споживачів*, у подальшому їх правове становище в ГК України не визначене, а термін «споживачі» вживається в Кодексі, як правило, тоді, коли йдеться про захист їх прав та інтересів державою (статті 5, 6, 9, 10, 14, 18, 20 тощо), з чого можна припустити, що в цих випадках поняття «споживач», очевидно, характеризує «публічний» аспект правового статусу особи, на зміст якого справляє свій вплив діяльність суб'єктів господарювання і наслідки цієї діяльності¹. У приватноправових відносинах, опосередкованих відповідними договорами, ця особа виступає покупцем, замовником, клієнтом тощо. Так, ЦК України вживає термін «споживач» лише щодо публічних договорів: у загальній щодо публічного договору ст. 633 ЦК України, а також до договору роздрібної купівлі-продажу (ст. 698 ЦК України), договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу (ст. 714 ЦК України) та договору побутового підряду (ст. 865 ЦК України), сторонами яких (покупцеві, замовнику, абоненту) надається захист.

У літературі висловлюються протилежні думки щодо змісту терміна «споживачі», вжитого в ст. 2 ГК України. На думку Г. А. Знаменського, оскільки ГК України не дає визначення цього поняття, слід скористатися тим визначенням, яке міститься в іншому акті господарського законодавства – Законі України «Про природні монополії», ст. 1 якого визначає споживача товарів як фізичну або юридичну особу, що придбаває товар. Виходячи з цього, стає зрозумілим, вважає автор, що ГК України, назвавши споживачів учасниками відносин у сфері господарювання, має на увазі юридичних осіб – організації, які споживають результати господарської діяльності, незалежно від того, є вони господарюючими чи

¹ Якщо стосовно споживачів у розумінні Закону України «Про захист прав споживачів» можна говорити про публічно-правове втручання держави з метою захисту прав слабкішої сторони у тому або іншому договорі, то споживач як суб'єкт господарського права такої участі держави не потребує, оскільки як учасник відносин у сфері господарювання він має певний арсенал можливостей, засобів і способів захисту свого права у разі його порушення.

негосподарюючими суб'єктами. Тому не є учасниками відносин у сфері господарювання споживачі – фізичні особи, права яких визначено Законом України «Про захист прав споживачів»¹.

Протилежну думку висловила Н. О. Саниахметова, яка, коментуючи ст. 2 ГК України, вважає, що споживач визначений у Законі України «Про захист прав споживачів» як фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника².

Неоднозначно тлумачиться термін «споживач» і в різних статтях ГК України. Так, у контексті статей 44, 76, 267, 269, 275 ГК України під споживачем слід розуміти суб'єкта господарювання або іншого учасника відносин у сфері господарювання. Виходячи зі змісту статей 128, 178, 180, 277, 407 ГК України, можна говорити про споживача в широкому розумінні – як про учасника господарських відносин, так і про фізичну особу – споживача.

І хоч у ГК України є стаття (ст. 39), яка регулює відносини, пов'язані із захистом прав споживачів, проте її включення до глави 3 «Обмеження монополізму та захист суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції», на думку В. С. Щербини³, викликає серйозні заперечення, оскільки насправді зазначена стаття містить положення загального характеру щодо захисту прав споживачів, причому в розумінні Закону України «Про захист прав споживачів», тобто, як зазначає вчений, безвідносно до виду порушень, і жодним чином не пов'язана із захистом прав споживачів від недобросовісної конкуренції.

Важливе місце серед учасників відносин у сфері господарювання посідають *органи державної влади та органи місцевого самоврядування*, наділені господарською компетенцією

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г. А. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – С. 10, 11.

² Хозяйственный кодекс Украины : комментарий / ред. Н. А. Саниахметова. – Харьков : Одиссей, 2004. – С. 7.

³ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 94.

(в правовій літературі їх запропоновано називати «суб'єкти державного регулювання господарської діяльності»)¹. Згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Суб'єктами державного регулювання господарської діяльності є, з одного боку, держава в особі її компетентних органів. До того ж варто зауважити, що за нормою ч. 1 ст. 8 ГК України органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. З іншого боку, суб'єктами державного регулювання господарської діяльності є особи, які здійснюють таку діяльність, – господарські організації та фізичні особи – підприємці.

Для розуміння правового становища органів державної влади та органів місцевого самоврядування як учасників відносин у сфері господарювання велике значення мають такі категорії господарського права, як «господарська компетенція», «організаційно-господарські повноваження», «організаційно-господарські відносини» та «організаційно-господарські зобов'язання»².

Змістом господарської компетенції органів державної влади та органів місцевого самоврядування слід визнати *організаційно-господарські повноваження* зазначених органів. Для реалізації своєї господарської компетенції органи державної влади та органи місцевого самоврядування наділяються відповідними організаційно-господарськими повноваженнями, що дає підстави відносити їх до суб'єктів організаційно-господарських відносин.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування є учасниками відносин у сфері господарювання у разі, якщо вони є суб'єктами організаційно-господарських відносин, в яких вони і реалізують свої організаційно-господарські повноваження. Як випливає зі змісту ст. 176 ГК України, правовою формою, в якій існують організаційно-господарські відносини, є *організаційно-господарські зобов'язання*, як

¹ Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 96.

² Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 24.

один із двох основних видів господарських зобов'язань (ч. 3 ст. 173 ГК України). Змістом організаційно-господарського зобов'язання є здійснення зобов'язаною стороною на користь управненої сторони певної управлінсько-господарської (організаційної) дії або утримання від певної дії. Відповідно, управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

В інших відносинах (майново-господарських) органи державної влади та органи місцевого самоврядування виступають споживачами продукції і товарів (робіт, послуг), що виробляються і реалізуються (виконуються, надаються) суб'єктами господарювання, тобто не мають статусу суб'єкта організаційно-господарських повноважень¹.

Компетенція Верховної Ради України закріплена в Конституції України (ст. 85). Основною правомочністю Верховної Ради України у сфері реалізації організаційно-господарських повноважень є прийняття законів, що забезпечують належний порядок здійснення господарської діяльності. Зокрема, виключно законами України встановлюються правові основи здійснення підприємництва, принципи господарювання та їх державні гарантії; правовий механізм реалізації права на заняття підприємництвом; правові засади недопущення антиконкурентної діяльності та порушення прав споживачів; загальні засади зовнішньоекономічної діяльності; механізм використання власності в господарській сфері тощо.

За ст. 113 Конституції України КМ України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, що є обов'язковими до виконання (ст. 117 Конституції України). Організаційно-господарські повноваження КМ України закріплені в ст. 116 Конституції України та ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», за якими Кабінет Міністрів України:

– забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання національної економіки;

– забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 26.

– визначає доцільність розроблення державних цільових програм з урахуванням загальнодержавних пріоритетів та забезпечує їх виконання;

– здійснює відповідно до закону управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами, делегує в установленому законом порядку окремі повноваження щодо управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідним суб'єктам господарювання; забезпечує розроблення і виконання державних програм приватизації; подає Верховній Раді України пропозиції стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації;

– сприяє розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальної спрямованості національної економіки, здійснює заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури;

– забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;

– забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку;

– забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника;

– забезпечує захист прав споживачів та підвищення якості їх життя;

– визначає обсяги продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішує відповідно до законодавства інші питання щодо задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах);

– утворює згідно із законом державні резервні фонди фінансових і матеріально-технічних ресурсів та приймає рішення про їх використання;

– забезпечує проведення державної аграрної політики та продовольчу безпеку держави;

- забезпечує проведення державної фінансової та податкової політики, сприяє стабільності грошової одиниці України;
- розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;
- приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України;
- обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик;
- організовує державне страхування;
- забезпечує проведення державної політики цін та здійснює державне регулювання ціноутворення;
- забезпечує проведення зовнішньоекономічної політики України, здійснює в межах, визначених законом, регулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- організовує та забезпечує здійснення митної справи;
- бере участь у складанні платіжного балансу та організовує роботу із складання зовнішньоторговельного балансу України, забезпечує раціональне використання державних валютних коштів;
- виступає гарантом щодо позик, які у визначених законом про Державний бюджет України межах надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, а в інших випадках – відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

Згідно зі ст. 24 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» відповідний орган наділений повноваженнями у відносинах з державними господарськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями. Зокрема, КМ України в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, може утворювати, реорганізовувати та ліквідувати відповідно до закону державні господарські об'єднання, підприємства, установи й організації, зокрема для здійснення окремих функцій з управління об'єктами державної власності. КМ України затверджує положення і статuti державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій, розмір асигнувань на їх утримання і граничну чисельність працівників, призначає на посаду та звільняє з

посади їх керівників і заступників керівників, застосовує до них заходи дисциплінарної відповідальності.

Крім зазначеного, КМ України визначає методологію затвердження фінансових планів державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій і обчислення обсягу доходів бюджету від управління державними корпоративними правами. Вказаний вищий орган виконавчої влади відповідно до законодавства координує і контролює діяльність зазначених державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій. В той же час керівники державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій, утворених КМ України, несуть персональну відповідальність перед КМ України за результати роботи цих об'єднань, підприємств, установ та організацій, ефективного використання державного майна.

До системи центральних органів виконавчої влади в Україні відносяться міністерства, державні комітети та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Організацію, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України визначено Законом України «Про центральні органи виконавчої влади».

Зокрема, у ст. 1 вказаного Закону закріплено, що систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства¹ та інші центральні органи виконавчої влади². Основні завдання діяльності зазначених органів передбачено Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади», яким затверджено Типове положення про міністерство України і Типове положення про центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується КМ України через відповідного члена КМ України.

¹ Міністерство є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Президентом України сферах, проведення якої покладено на КМ України Конституцією та законами України (ст. 6 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

² Центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції (ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»).

Згідно із п. 4 Указу Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» міністерство відповідно до покладених на нього завдань:

– визначає пріоритетні напрями розвитку відповідної сфери;

– забезпечує нормативно-правове регулювання у визначеній сфері;

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, КМ України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України та КМ України;

– інформує та надає роз'яснення щодо здійснення державної політики у відповідній сфері;

– здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на нього Президентом України.

Основними завданнями центральних органів виконавчої влади є (ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»):

1) надання адміністративних послуг;

2) здійснення державного нагляду (контролю);

3) управління об'єктами державної власності;

4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;

5) здійснення інших завдань, визначених законами України та покладених на них Президентом України.

До системи місцевих органів виконавчої влади входять місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою на підставі Закону України «Про місцеві державні адміністрації». Згідно зі своєю господарською компетенцією вона:

– *в галузі соціально-економічного розвитку* (ст. 17):

а) розробляє проекти програм соціально-економічного розвитку і подає їх на затвердження відповідній раді, забезпечує їх виконання, звітує перед відповідною радою про

їх виконання; б) подає раді висновки щодо доцільності розміщення на відповідній території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності; в) вносить за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування пропозиції про створення спеціальних (вільних) економічних зон, зміну статусу та території цих зон тощо;

– в галузі управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики (ст. 19):

а) здійснює на відповідній території управління об'єктами, що перебувають у державній власності та передані до сфери її управління, сприяє створенню на цих об'єктах систем управління якістю, систем екологічного управління, інших систем управління відповідно до національних або міжнародних стандартів, приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ і організацій, що належать до сфери її управління, а також здійснює делеговані відповідною радою функції управління майном, що перебуває у спільній власності територіальних громад; б) здійснює управління майном інших суб'єктів права власності в разі передачі його в установленому порядку; в) вносить пропозиції власникам майна підприємств, установ і організацій, що має важливе значення для забезпечення державних потреб, щодо його відчуження у власність держави; г) вносить пропозиції до проектів програм приватизації державного майна, організовує їх виконання; г) забезпечує реалізацію державної політики сприяння розвитку малого бізнесу, подає допомогу підприємцям, які займаються розробкою та впровадженням інноваційних проектів, виробництвом товарів народного споживання, будівельних матеріалів, наданням побутових, комунальних та інших послуг населенню, підготовкою кадрів; д) бере участь у здійсненні державної регуляторної політики в межах та у спосіб, встановлених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

– в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку (ст. 20):

а) організовує розробку та проведення експертизи містобудівної документації населених пунктів відповідно до державних норм і стандартів; б) забезпечує організацію

обслуговування населення підприємствами, установами та організаціями житлово-комунального господарства, зв'язку, телебачення, радіомовлення, торгівлі та громадського харчування, побутового і транспортного обслуговування незалежно від форм власності; в) організовує роботу з атестації об'єктів, сертифікації продукції, робіт і послуг підприємств і організацій житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування населення тощо;

– в галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин (ст. 26):

а) забезпечує виконання зобов'язань за міжнародними договорами України на відповідній території; б) сприяє розвитку міжнародного співробітництва в галузі економіки; в) укладає договори з іноземними партнерами про співробітництво в межах компетенції, визначеної законодавством; г) сприяє зовнішньоекономічним зв'язкам підприємств, установ та організацій, розташованих на її території, незалежно від форм власності; ґ) сприяє розвитку експортної бази і збільшенню виробництва продукції на експорт тощо.

Як встановлено ст. 2 ГК України, учасниками відносин у сфері господарювання є також *громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності*. Особливість правового становища цих суб'єктів господарського права полягає в тому, що вони є учасниками специфічного виду відносин у сфері господарювання – *корпоративних відносин*, які за своєю правовою природою є поєднанням взаємопов'язаних і взаємообумовлених організаційно-господарських і майново-господарських відносин, що існують у нерозривній єдності¹.

Саме корпоративну організацію та її учасника (засновника) необхідно визнавати суб'єктом корпоративних правовідносин². При цьому варто зазначити, що засновника

¹ Щербина В. Правова природа корпоративних відносин / В. Щербина // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 13.

² В юридичній науці існує множинність думок, які зводяться до того, що суб'єктами корпоративних правовідносин можуть бути:

1) І. В. Спасибо-Фатеевою, Р. А. Майданіком обстоюється думка, що відповідними суб'єктами доцільно визнавати лише товариство та його учасників (акціонерів) (див.: Спасибо-Фатеева І. В.

унітарного підприємства не можна визнавати суб'єктом корпоративних відносин.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин.*
2. *Фізичні особи – підприємці як суб'єкти господарювання.*
3. *Юридичні особи як суб'єкти господарювання, поняття і види.*
4. *Правоздатність та дієздатність юридичних осіб – суб'єктів господарювання.*
5. *Обмеження щодо заняття підприємницькою діяльністю, встановлені стосовно окремих фізичних та юридичних осіб.*
6. *Правове становище інших учасників відносин у сфері господарювання.*

З'ясування змісту корпоративних відносин як передумови вирішення корпоративних спорів / І. В. Спасибо-Фатєєва // Правовий тиждень. – 16.10.2007. – № 8509; Майданик Р. А. Неимущественные оборотоспособные правоотношения как предмет гражданского права Украины / Р. А. Майданик // Альманах цивилістики : сб. ст. – Вып. 1 / под ред. Р. А. Майданика. – Київ : Прав. єдність, 2008. – С. 47).

2) на думку О. Р. Кібенко та В. С. Щербини, такими суб'єктами необхідно вважати товариство, його учасників та органи управління такої юридичної особи (див.: Кібенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие / Е. Р. Кібенко. – Харьков : Эспада, 2001. – С. 43; Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 98).

3) з позиції вчень О. М. Вінник суб'єктами корпоративних правовідносин необхідно визнавати учасників, товариство, органи юридичної особи, її посадових осіб, а в персональних товариствах – уповноважених учасників (див.: Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Вінник Оксана Мар'янівна. – Київ, 2004. – С. 223).

4) В. М. Кравчук вважає, що суб'єктами корпоративних правовідносин є товариство (за ГК України – господарська організація), учасники, інші особи (треті особи) (див.: Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009. – С. 38).

5) На думку І. Б. Саракун, – учасники, юридична особа, її філії та представництва (див.: Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саракун Ірина Богданівна. – Київ, 2007. – С. 34.

СТВОРЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПОРЯДОК ЇХ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ

§ 1. СТВОРЕННЯ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Створення суб'єкта господарювання – це сукупність послідовних юридично значущих дій (обов'язкових – встановлених законом – або таких, що здійснюються за ініціативою засновників), реалізація яких веде до появи нового суб'єкта господарювання та створює передумови для здійснення таким суб'єктом господарської діяльності.

Відповідно до ст. 56 ГК України суб'єкт господарювання – це господарська організація, яка може бути створена за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і фізичних осіб шляхом заснування нової господарської організації, злиття, приєднання, виділу, поділу, перетворення діючої (діючих) господарської організації з додержанням вимог законодавства.

Створення суб'єкта господарювання за загальним правилом включає в себе три стадії: ініціативну, організаційну та легалізаційну.

Ініціативна стадія. В основі створення суб'єкта господарювання знаходиться ініціатива засновника або декількох засновників. На цій стадії відбувається пошук найбільш оптимальних підходів до функціонування майбутнього суб'єкта господарювання, які б забезпечили досягнення мети його створення. Можуть проводитися такі дії, як розробка бізнес-плану, проведення маркетингових досліджень, вибір організаційно-правової форми майбутнього суб'єкта господарювання, проведення переговорів із можливими партнерами та контрагентами тощо.

Організаційна стадія. На цій стадії вчиняються дії, які безпосередньо спрямовані на створення суб'єкта господарювання (проведення установчих зборів, розробка та затвердження установчих документів, призначення органів управління тощо). Існують дії, які необхідно вчинити для створення будь-якої юридичної особи. Наприклад, для створення

юридичної особи її засновники розробляють установчі документи, які викладаються письмово та підписуються всіма засновниками (ст. 87 ЦК України). Але існують і такі дії, які можуть відрізнятися залежно від організаційно-правової форми, виду майбутнього суб'єкта господарювання. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про акціонерні товариства» на установчих зборах акціонерного товариства мають бути вирішені, зокрема, такі питання: про заснування товариства; про затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства; про затвердження статуту товариства; про утворення органів товариства; про уповноваження представника на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства; про обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства, членів ревізійної комісії; про затвердження результатів розміщення акцій тощо.

Легалізаційна стадія. Легалізація (від лат. *lex, legis* – закон) – перехід на легальне (визнане законом, дозволене) становище; надання законної сили, узаконення¹. На цій стадії проводиться державна реєстрація суб'єкта господарювання, в результаті якої створюється юридична особа або відбувається набуття статусу підприємця фізичною особою. Таким чином, легалізаційна стадія є визначальною в процесі створення суб'єкта господарювання. Крім державної реєстрації, ця стадія включає в себе виконання таких дій, як отримання дозволів (ліцензій) на здійснення визначених законодавством видів господарської діяльності, реєстрація в податкових органах, органах Пенсійного фонду України, органах державної статистики, відкриття рахунків в установах банків тощо.

Розрізняють такі способи (порядки) створення юридичної особи: розпорядчий, дозвільний, нормативно-явочний.

Сутність *розпорядчого порядку* полягає в тому, що власник майна або уповноважений ним орган приймає рішення (розпорядження) про створення організації. У розпорядчому порядку створюються державні та комунальні унітарні підприємства. Так, відповідно до ст. 73 ГК України державне

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.

унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності та входить до сфери його управління. А відповідно до ст. 78 ГК України комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності та входить до сфери його управління.

Дозвільний порядок застосовується в тому випадку, коли закон вимагає отримання дозволу компетентного органу на створення юридичної особи. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про банки і банківську діяльність» уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи. Дозвільний порядок використовується також під час утворення об'єднань підприємств. Рішення про утворення об'єднання підприємств і статут об'єднання погоджуються з Антимонопольним комітетом України в порядку, встановленому законодавством (ст. 121 ГК України).

Нормативно-явочний порядок є найбільш розповсюдженим способом створення юридичних осіб. Його сутність полягає в тому, що умови створення юридичних осіб зафіксовані в законі (нормативному акті) у вигляді загального дозволу держави, але для створення конкретної юридичної особи потрібні вияв ініціативи (явка) її організаторів і державна реєстрація у відповідному органі. Виконання визначених законодавством умов дає право на внесення юридичної особи до реєстру. Тобто організація приходить до реєстрації не з проханням, а з правом на своє існування як юридичної особи¹.

¹ Кузнецова Н. С. Институт юридического лица в гражданском законодательстве и науке гражданского права Украины / Н. С. Кузнецова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2010. – № 929, спецвип. – С. 10.

§ 2. ПОНЯТТЯ ТА ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Однією з найважливіших стадій створення суб'єкта господарювання є процедура його державної реєстрації, оскільки саме в результаті державної реєстрації відбувається легалізація суб'єкта господарювання, набуття ним відповідних прав та обов'язків.

Порядок державної реєстрації суб'єктів господарювання визначається Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про державну реєстрацію). Загальні норми щодо державної реєстрації суб'єктів господарювання містяться також у ст. 58 ГК України.

Відповідно до ст. 1 Закону про державну реєстрацію під державною реєстрацією юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців розуміється офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених законодавством.

Основними ознаками державної реєстрації є:

- 1) визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ст. 80 ЦК України). Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК України). Отже, організація, намір про створення якої висловили засновники шляхом оформлення установчих документів, набуває статусу суб'єкта господарювання – юридичної

особи, наділеного цивільною правоздатністю та дієздатністю, лише після реєстрації в установленому законом порядку. Юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення (ч. 2 ст. 104 ЦК України);

2) засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою. Відповідно до ст. 24 ЦК України фізичною особою вважається людина як учасник цивільних відносин. Таким чином, людина набуває статусу фізичної особи з народженням і втрачає його з моменту смерті. При цьому право на заняття підприємницькою діяльністю виникає у людини лише після її державної реєстрації як відповідного суб'єкта. Тому, на відміну від державної реєстрації юридичних осіб, державна реєстрація фізичної особи – підприємця засвідчує не факт створення (припинення) особи, а факт набуття (втрати) фізичною особою додаткового статусу – статусу суб'єкта підприємницької діяльності;

3) проведення інших реєстраційних дій, передбачених законодавством. Крім засвідчення факту створення (припинення) юридичної особи або факту набуття (втрати) фізичною особою статусу підприємця, державна реєстрація передбачає здійснення й інших реєстраційних дій, пов'язаних із внесенням відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – Єдиний державний реєстр) – єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадські формування, що не мають статусу юридичної особи.

Оскільки суб'єктами господарських правовідносин, як зазначалось раніше, є юридичні особи та фізичні особи – підприємці, порядок державної реєстрації громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, у цьому навчальному виданні розглядатися не буде.

До основних принципів, на яких базується державна реєстрація в Україні, можна віднести:

1) обов'язковість державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі;

2) публічність державної реєстрації та документів, що стали підставою для її проведення;

3) врегулювання відносин, пов'язаних із державною реєстрацією, виключно законодавством;

4) проведення державної реєстрації за заявницьким принципом;

5) прийняття документів для державної реєстрації та здійснення державної реєстрації за принципом екстериторіальності в межах України (тобто можливість звернення до будь-якого державного реєстратора в межах території України незалежно від місцезнаходження чи місця проживання заявника);

б) єдність методології державної реєстрації;

7) об'єктивність, достовірність і повноту відомостей у Єдиному державному реєстрі;

8) відкритість і доступність відомостей Єдиного державного реєстру.

Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій включає в себе (ч. 2 ст. 25 Закону про державну реєстрацію):

1) заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником (за бажанням заявника);

2) прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі;

3) виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі;

4) внесення копій документів в електронній формі до Єдиного державного реєстру;

5) перевірку документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;

б) перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації;

7) проведення реєстраційної дії за відсутності підстав для зупинення розгляду документів і відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру;

8) формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів юридичної особи.

Державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців за загальним правилом здійснюють виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси та акредитовані суб'єкти¹.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації, та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, крім вихідних та святкових днів.

§ 3. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Для проведення державної реєстрації юридичної особи заявник повинен подати документи, перелік яких визначається Законом про державну реєстрацію. Документи, необхідні для проведення державної реєстрації, можуть подаватися у двох формах: паперовій або електронній.

У паперовій формі документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням. Документи в паперовій формі приймаються за описом, примірник якого в день їх надходження видається заявнику з відміткою про дату їх отримання та кодом доступу в той спосіб, відповідно до якого були подані документи. Якщо документи подаються представником, додатково подається примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, що засвідчує його повноваження.

В електронній формі документи подаються заявником через портал електронних сервісів².

¹ Акредитованим суб'єктом може бути юридична особа публічного права, у трудових відносинах з якою перебуває не менше, ніж три державні реєстратори та яка до початку здійснення повноважень у сфері державної реєстрації уклала: договір страхування цивільно-правової відповідальності з мінімальним розміром страхової суми в тисячу мінімальних розмірів заробітної плати; договір з іншим суб'єктом державної реєстрації та/або нотаріусом (ст. 1 Закону про державну реєстрацію).

² Портал електронних сервісів – це веб-сайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів і сервісів для забезпечення максимального доступу до інформації та послуг у

Загальні вимоги до оформлення документів, які подаються для проведення державної реєстрації, викладені у ст. 15 Закону про державну реєстрацію. Так, зокрема, документи мають бути викладені державною мовою (додатково, за бажанням заявника, й іноземною мовою), написані розбірливо, не повинні містити підчищення або дописки, закреслені слова та інші виправлення. Установчий документ юридичної особи викладається в письмовій формі, прошивається, пронумеровується та підписується засновниками (учасниками) або уповноваженими ними особами. Установчі документи банків, інших юридичних осіб, які згідно із законом підлягають погодженню Національним банком України або іншими державними органами, подаються з відміткою про їх погодження такими органами. Документи, видані відповідно до законодавства іноземної держави, повинні бути легалізовані (консульська легалізація або проставлення апостиля) в установленому законодавством порядку. Документи, викладені іноземною мовою, повинні бути перекладені на державну мову із засвідченням вірності перекладу.

Закон про державну реєстрацію містить також вимоги до найменування юридичної особи. Так, зокрема, найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму та назву, не може бути тотожним найменуванню іншої юридичної особи. Не можна використовувати в найменуванні юридичної особи приватного

сфері державної реєстрації, ліцензування й дозвільної системи у сфері господарської діяльності. Портал електронних сервісів забезпечує: подання документів в електронній формі для державної реєстрації, ліцензування видів господарської діяльності, видачі документів дозвільного характеру; контроль за повнотою заповнення заяв; перегляд стану розгляду поданих документів; доступ до відомостей і документів; оприлюднення результатів надання адміністративних послуг; формування та подання запитів в електронній формі про надання витягів; перегляд, копіювання та роздрукування виписки, витягу, інших документів та відомостей з Єдиного державного реєстру; сплату адміністративного збору та оплату надання відомостей з Єдиного державного реєстру з використанням платіжних систем через мережу Інтернет тощо (ст. 1, 8 Закону про державну реєстрацію).

права повне чи скорочене найменування державних органів або органів місцевого самоврядування.

Для державної реєстрації створення юридичної особи подаються такі документи (ст. 17 Закону про державну реєстрацію):

1) заява про державну реєстрацію створення юридичної особи;

2) заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість;

3) установчий документ юридичної особи – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа;

4) документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи в країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), – у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа;

5) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта – у разі створення юридичної особи в результаті перетворення, злиття або виділу;

6) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) розподільчого балансу – у разі створення юридичної особи в результаті поділу;

7) документи для державної реєстрації змін про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, – у разі створення юридичної особи в результаті виділу;

8) документи для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття та поділу – у разі створення юридичної особи в результаті злиття та поділу.

У Законі про державну реєстрацію (ст. 27 та 28) міститься вичерпний перелік підстав зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації, та відмови у державній реєстрації.

Так, підставами зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації, можуть бути:

1) подання документів або відомостей не в повному обсязі;

2) невідповідність документів вимогам законодавства;

3) невідповідність відомостей, зазначених у заяві про державну реєстрацію, відомостям, зазначеним у документах, поданих для державної реєстрації, або відомостям, що містяться в Єдиному державному реєстрі;

4) несплата адміністративного збору або сплата не в повному обсязі.

Зупинення розгляду документів здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації, на строк, що становить 15 календарних днів із дати їх подання. Повідомлення про зупинення розгляду документів із зазначенням строку й виключного переліку підстав для його зупинення та рішення суб'єкта державної реєстрації про зупинення розгляду документів розміщуються на порталі електронних сервісів у день зупинення та надсилаються заявнику на адресу його електронної пошти. Документи, що потребують усунення підстав для зупинення розгляду документів, повертаються заявнику не пізніше наступного робочого дня з дня надходження від заявника заяви про їх повернення.

У разі усунення підстав для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку розгляд документів поновлюється.

Підставами для відмови в державній реєстрації юридичної особи є:

1) подання документів особою, яка не має на це повноважень;

2) наявність в Єдиному державному реєстрі відомостей про судові рішення щодо заборони проведення реєстраційної дії;

3) неусунення підстав для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку;

4) невідповідність документів вимогам Конституції та законів України;

5) порушення порядку створення юридичної особи;

6) невідповідність найменування юридичної особи вимогам закону тощо.

Відмова в державній реєстрації здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації. Повідомлення про відмову в державній реєстрації із зазначенням виключного переліку підстав для

відмови та рішення суб'єкта державної реєстрації про відмову в державній реєстрації розміщуються на порталі електронних сервісів у день відмови в державній реєстрації. У такому повідомленні має міститися посилання на конкретну норму (пункт, статтю) законодавства із зазначенням, що саме порушено під час оформлення та подання документів, а також повинно бути зазначено, який саме пункт або стаття поданого заявником документа (статуту, протоколу тощо) не відповідає нормам законодавства. При цьому подані для державної реєстрації документи повертаються заявнику не пізніше наступного робочого дня з дня надходження від заявника заяви про їх повернення.

Слід зауважити, що після усунення причин, що були підставою для відмови у державній реєстрації, заявник має можливість повторно подати документи для державної реєстрації. Крім того, у заявника існує можливість оскаржити рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації до Міністерства юстиції України та його територіальних органів або до суду.

Закон про державну реєстрацію містить також вичерпний перелік документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи, для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, а також для проведення інших реєстраційних дій (ст. 17 Закону про державну реєстрацію).

За державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, крім внесення змін до інформації про здійснення зв'язку з юридичною особою, справляється адміністративний збір у розмірі 0,3 мінімальної заробітної плати.

Законом про державну реєстрацію передбачається можливість проведення державної реєстрації у скорочені строки, за що встановлюється додаткова плата. Розмір такої плати визначається Постановою КМ України від 25.12.2015 № 1133 «Про надання послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у скорочені строки». Так, за державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі, протягом 6 годин

після надходження документів встановлюється плата в подвійному розмірі адміністративного збору за державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, тобто 0,6 мінімальної заробітної плати. А за ті самі дії, проведені протягом 2 годин після надходження документів, встановлюється плата в п'ятикратному розмірі адміністративного збору, тобто 1,5 мінімальної заробітної плати. Необхідно відзначити, що державна реєстрація у скорочені строки проводиться виключно за бажанням заявника.

§ 4. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ – ПІДПРИЄМЦЯ

Відповідно до ст. 18 Закону про державну реєстрацію для державної реєстрації фізичної особи підприємцем подаються такі документи:

1) заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

2) заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової і митної політики, – за бажанням заявника;

3) нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування – для фізичної особи, яка досягла 16 років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності.

У разі, коли документи подаються особисто, заявник пред'являє свій паспорт громадянина України або тимчасове посвідчення громадянина України, або паспортний документ іноземця, або посвідчення особи без громадянства, або посвідку на постійне чи тимчасове проживання. Якщо документи подаються представником, додатково надається примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, що засвідчує його повноваження.

Слід відзначити, що ст. 18 Закону про державну реєстрацію містить вичерпний перелік документів, необхідних для проведення реєстраційних дій, а тому вимагати додаткові документи забороняється.

До підстав відмови в державній реєстрації фізичної особи – підприємця належать:

1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;

2) в Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судові рішення щодо заборони у проведенні реєстраційної дії;

3) не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом установленого строку;

4) наявні обмеження на заняття підприємницькою діяльністю, встановлені законом;

5) наявність в Єдиному державному реєстрі запису, що фізична особа вже зареєстрована як фізична особа – підприємець.

Відмова в державній реєстрації фізичної особи – підприємця з інших підстав не допускається.

У ст. 18 Закону про державну реєстрацію наведений перелік документів для державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, а також для державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця. Так, для державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу – підприємця, що містяться в Єдиному державному реєстрі, необхідно подати такі документи:

1) заяву про державну реєстрацію змін до відомостей про фізичну особу – підприємця;

2) документ про сплату адміністративного збору;

3) копію довідки про зміну реєстраційного номера облікової картки – у разі внесення змін, пов'язаних зі зміною реєстраційного номера облікової картки платника податків;

4) копію першої сторінки паспорта та сторінки з відміткою про наявність права здійснювати будь-які платежі за серією та номером паспорта – у разі внесення змін, пов'язаних зі зміною серії та номера паспорта, – для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта.

Державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця вимагає надання одного з таких документів:

1) заяви про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця за її рішенням;

2) копії свідоцтва про смерть фізичної особи, судового рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою – у разі державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця у зв'язку з її смертю, визнанням її безвісно відсутньою або оголошенням померлою.

Відповідно до ст. 36 Закону про державну реєстрацію за державну реєстрацію змін відомостей про прізвище, ім'я, по батькові або місцезнаходження фізичної особи – підприємця справляється адміністративний збір у розмірі 0,1 мінімальної заробітної плати.

За державну реєстрацію змін до відомостей про прізвище, ім'я, по батькові або місцезнаходження фізичної особи – підприємця у скорочені строки Постановою КМ України від 25.12.2015 № 1133 «Про надання послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у скорочені строки» встановлюються такі розміри плати:

1) за проведення державної реєстрації протягом 6 годин – у подвійному розмірі адміністративного збору за державну реєстрацію змін до відомостей про прізвище, ім'я, по батькові або місцезнаходження фізичної особи – підприємця, тобто 0,2 мінімальної заробітної плати;

2) за проведення державної реєстрації протягом 2 годин – у п'ятикратному розмірі адміністративного збору за державну реєстрацію змін до відомостей про прізвище, ім'я, по батькові або місцезнаходження фізичної особи – підприємця, тобто 0,5 мінімальної заробітної плати.

§ 5. ДІЇ, ЩО ПОВ'ЯЗУЮТЬСЯ З ДЕРЖАВНОЮ РЕЄСТРАЦІЄЮ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЇХ ВИДИ ТА ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Реєстрація в податкових органах. Порядок обліку платників податків регулюється гл. 6 ПК України, а також наказом Мінфіну України від 9.12.2011 № 1588 «Про затвердження

Порядку обліку платників податків і зборів». Такий облік здійснюється з метою створення умов для здійснення контролюючими органами контролю за правильністю нарахування, своєчасністю та повнотою сплати податків, нарахованих фінансових санкцій, дотримання податкового та іншого законодавства.

Відповідно до ст. 63 ПК України платник податків зобов'язаний стати на облік у відповідних контролюючих органах за основним і неосновним місцем обліку, повідомляти про всі об'єкти оподаткування й об'єкти, пов'язані з оподаткуванням, контролюючі органи за основним місцем обліку згідно з порядком обліку платників податків. Облік платників податків у контролюючих органах ведеться за податковими номерами.

Взяття на облік платників податків – юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів здійснюється після їх державної реєстрації чи включення відомостей про них до відповідних державних реєстрів. Відповідно до ст. 64 ПК України взяття на облік за основним місцем обліку юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів як платників податків і зборів у контролюючих органах здійснюється на підставі відомостей, наданих державним реєстратором, не пізніше наступного робочого дня з дня отримання зазначених відомостей контролюючими органами. Дані про взяття на облік юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів як платників податків і зборів у контролюючих органах передаються до Єдиного державного реєстру в день взяття на облік юридичної особи та відокремленого підрозділу юридичної особи.

Взяття на облік фізичних осіб – підприємців у контролюючих органах здійснюється за місцем їх державної реєстрації на підставі відомостей, наданих державним реєстратором. Взяття на облік фізичної особи – підприємця здійснюється контролюючим органом не пізніше наступного робочого дня з дня отримання відповідних відомостей від державного реєстратора. Дані про взяття на облік фізичної особи – підприємця передаються до Єдиного державного реєстру в день взяття на облік (ст. 65 ПК України).

Реєстрація в органах Пенсійного фонду України. Механізм взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загально-

обов'язкове державне соціальне страхування визначається постановою Правління Пенсійного фонду України від 27.09.2010 № 21-6 «Про затвердження Порядку взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Взяття на облік платників єдиного внеску здійснюється Пенсійним фондом України шляхом внесення відповідних відомостей до реєстру страховальників.

Відповідно до гл. 2 вищевказаного Порядку взяття на облік юридичних осіб здійснюється управліннями Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах за місцезнаходженням юридичної особи на підставі відомостей, наданих державним реєстратором, не пізніше наступного робочого дня з дня отримання зазначених відомостей органами Пенсійного фонду. Взяття на облік фізичних осіб – підприємців як платників єдиного внеску здійснюється органами Пенсійного фонду за місцем проживання особи на підставі відомостей, наданих державним реєстратором, не пізніше наступного робочого дня з дня отримання зазначених відомостей органами Пенсійного фонду.

Реєстрація в органах державної статистики. З метою забезпечення єдиного державного обліку та ідентифікації юридичних осіб, їх класифікації для отримання статистичної інформації у формалізованому вигляді, удосконалення статистичного обліку в Україні органами державної статистики ведеться ЄДРПОУ. Підставою для внесення до ЄДРПОУ або виключення з нього даних юридичної особи, а також внесення змін до ЄДРПОУ є надходження від державного реєстратора до органу державної статистики інформації про вчинення реєстраційних дій (п. 12 «Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України», затвердженого постановою КМ України від 22.01.1996 № 118). Відомості з ЄДРПОУ надаються органом державної статистики на запит юридичної особи у п'ятиденний строк.

Відкриття рахунків в установах банків. Відповідно до ч. 4 ст. 62 ГК України підприємство (юридична особа) повинно мати рахунки в установах банків. Фізичні особи – підприємці можуть відкривати банківські рахунки за власним бажанням.

Відповідно до гл. 3 «Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах», затвердженій постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 № 492, у тому випадку, якщо суб'єкт господарювання не має в цьому банку рахунків, то відкриття йому поточного рахунку здійснюється в такому порядку. Особа, яка від імені суб'єкта господарювання відкриває поточний рахунок, пред'являє паспорт або інший документ, що посвідчує особу (представники юридичних осіб мають також надати документи, що підтверджують їх повноваження), та подає необхідні документи (для юридичних осіб – заява про відкриття поточного рахунку та копія установчого документа; для фізичних осіб – підприємців – заява про відкриття поточного рахунку та картка зі зразками підписів). На підставі поданих документів уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію клієнта та ідентифікацію і верифікацію особи, уповноваженої відкривати поточний рахунок. Між банком і клієнтом укладається в письмовій формі договір банківського рахунку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Стадії створення суб'єкта господарювання.
2. Характеристика способів (порядків) створення юридичної особи.
3. Поняття та ознаки державної реєстрації.
4. Принципи, на яких базується державна реєстрація.
5. Документи, які подаються для державної реєстрації юридичної особи.
6. Документи, які подаються для державної реєстрації фізичної особи – підприємця.
7. Підстави зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації.
8. Підстави для відмови у державній реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця.
9. Дії, що пов'язуються з державною реєстрацією суб'єкта господарювання.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інститут ліцензування є одним із провідних інститутів у системі регулювання господарської діяльності, що набув важливого значення з набуттям статусу ринковою економікою України. Проведення економічної реформи в Україні об'єктивно вимагає посилення правового регулювання господарської діяльності, в тому числі ефективного правового регулювання ліцензування. Система ліцензування в Україні знаходиться у процесі становлення. Закладено її нормативну базу, продовжується формування системи органів, які здійснюють ліцензування. Однак цей процес проходить досить складно та суперечливо, з невиправданими витратами і збоями, що відображає проблеми і труднощі української економіки.

Ліцензування господарської діяльності регулюється ГК України, Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (далі – Закон про ліцензування). Інститут ліцензування є комплексним, оскільки містить норми адміністративного та цивільного права, де наявність ліцензії є підставою для виникнення правоздатності й майнових відносин під час здійснення окремих видів діяльності¹.

Ліцензія є важливим засобом управлінського впливу, окремі права й обов'язки з'являються у громадян лише у зв'язку з наявністю ненормативного акта, яким є дозвіл. Необхідність істотного розширення інституту ліцензування багатьох видів діяльності в Україні (порівняно з радянським періодом) була обумовлена змінами в характері впливу держави на суспільні відносини, що складаються у сфері економіки².

¹ Ліцензування в Україні / ред. А. В. Шашкевич ; Держ. ком. України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – С. 218.

² Бекірова Е. Правова природа інституту ліцензування певних видів господарської діяльності / Е. Бекірова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10. – С. 95.

Поняття ліцензування не є однозначним, у зв'язку з чим можна виділити деякі його особливості.

- Ліцензійна діяльність належать до системи державно-виконавчих відносин, змістом яких є організація діяльності громадян та юридичних осіб у тих сферах діяльності, де потрібне неухильне виконання параметрів і визначеної правової поведінки.

- Ліцензійна діяльність має свої принципи організації управлінського впливу, до яких належать:

- 1) єдиної державної системи ліцензування, що реалізується шляхом:

- встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню;

- визначення вичерпного переліку документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії, виходячи з мінімальної кількості таких документів, достатніх лише для підтвердження виконання вимог відповідних ліцензійних умов;

- визначення КМ України органів ліцензування та видів господарської діяльності, на які відповідний орган ліцензування видає ліцензії;

- 2) територіальності, згідно з яким дія ліцензії поширюється на адміністративну територію органу ліцензування, що її видав;

- 3) дотримання законності шляхом того, що:

- запровадження ліцензування виду господарської діяльності здійснюється виключно законом;

- види господарської діяльності, не зазначені у ст. 7 Закону про ліцензування, ліцензуванню не підлягають;

- встановлюються конкретні строки здійснення кожної дії органу ліцензування, спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування;

- вимоги ліцензійних умов мають бути однозначними, прозорими та виключати можливість їх суб'єктивного застосування органами ліцензування чи ліцензіатами;

- повноваження спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування та порядок набрання чинності рішенням органу ліцензування поширюються на сферу ліцензування всіх видів господарської діяльності, визначаються виключно

Законом про ліцензування і не можуть бути обмежені іншими законами;

- запроваджується відповідальність посадових осіб органів ліцензування і спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування та суб'єктів господарювання за порушення вимог нормативно-правових актів, що регулюють сферу ліцензування;

- забороняється вимагання органами ліцензування надання документів із державних паперових або електронних інформаційних ресурсів;

4) пріоритетності захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, навколишнього природного середовища, захисту обмежених ресурсів держави та забезпечення безпеки держави, що передбачає:

- ліцензування виду господарської діяльності застосовується лише до такого виду, провадження якого становить загрозу порушення прав, законних інтересів громадян, життя чи здоров'ю людини, навколишньому природному середовищу та/або безпеці держави, і лише у разі недостатності інших засобів державного регулювання;

- запобігання проявам корупції;

- у разі внесення змін до нормативно-правових актів у сфері ліцензування передбачається достатній для реалізації цих змін строк, але не менш 2 місяців;

5) рівності прав суб'єктів господарювання, що передбачає:

- вільний вибір суб'єктом господарювання провадження встановленого законом виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, і території своєї діяльності;

- забезпечення під час отримання ліцензії рівності прав суб'єктів господарювання незалежно від організаційно-правової форми чи форми власності;

- встановлення єдиних вимог ліцензійних умов шляхом визначення їх відповідності рівням ризику від провадження відповідного виду господарської діяльності;

- уникнення необґрунтованих обтяжень або зайвих адміністративних процедур;

- заборону використання ліцензування видів господарської діяльності для обмеження конкуренції;

б) відкритості процесу ліцензування, що забезпечується шляхом:

– своєчасного оприлюднення результатів ліцензійної діяльності органами ліцензування на своїх офіційних веб-сайтах і проектів нормативно-правових актів – у порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації»;

– забезпечення доступності інформації у сфері ліцензування відповідно до закону;

– залучення на паритетних засадах представників профільних громадських організацій, суб'єктів господарювання та/або їх об'єднань до процесу прийняття рішень Експертно-апеляційною радою з питань ліцензування.

• Ліцензування виступає формою контролю за набуттям спеціального правового статусу, фактичним виконанням обов'язкових ліцензійних умов, припиненням діяльності суб'єкта ліцензійних правовідносин, а також формою контролю за правомірністю використання обмежених ресурсів.

• Ліцензування – це особливий адміністративно-правовий режим, «порядок регулювання, який виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливий зв'язок взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань, які створюють особливу спрямованість правового регулювання», що в цьому випадку пов'язано з одержанням суб'єктом спеціального правового статусу, в структурі якого переважають обов'язки, визначені органами виконавчої влади, які добровільно виконуються суб'єктом ліцензування.

• Норми, що регулюють систему ліцензування, охоплюють однорідні, тісно пов'язані відносини в межах однієї галузі, тобто складають самостійний адміністративно-правовий інститут.

• Імперативні розпорядження та заборони для ліцензійних видів діяльності встановлені не у приватному порядку і не заради здійснення інтересів особи, якій адресована правова норма, а заради чужого інтересу, тобто в публічних цілях.

• За порушення ліцензійних умов ліцензіат несе особливу адміністративну відповідальність, аж до анулювання ліцензії.

• Названі змістові ознаки знаходяться в діалектичній єдності з їх юридичною формою, і ліцензія, з юридичного боку, являє собою юридичний документ органу державного управління, що підтверджує право на здійснення визначених видів діяльності з дотриманням законодавства України і ліцензійних умов, які не суперечать чинному законодавству¹.

Таким чином, ліцензування є формою виконавчої діяльності, вираженою в санкціонуванні, офіційному визнанні за визначеними суб'єктами прав на заняття окремими видами діяльності, коли потрібен високий професіоналізм і кваліфікація, а також здійснення контролю за фактично здійснюваними діями. Ліцензійна діяльність є основним і необхідним засобом управлінського впливу, за допомогою якого громадяни нашої держави отримують змогу розширювати свою діяльність у зв'язку з наявністю відповідних нормативних актів.

На законодавчому рівні у ст. 1 Закону про ліцензування визначено *ліцензування* як засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів. *Ліцензія* – документ, що надається органом ліцензування, на право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, в електронному вигляді (запис про наявність ліцензії в такого суб'єкта господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців) або на паперовому носії.

Згідно з п. 5 ст. 2 Закону про ліцензування реалізацію державної політики у сфері ліцензування здійснює КМ України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи ліцензування.

Відповідно до ст. 4 Закону про ліцензування спеціально уповноважений орган з питань ліцензування виконує такі

¹ Курило В. Державне ліцензування як правова підстава підприємницької діяльності з надання послуг щодо охорони власності та громадян / В. Курило // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 53.

функції: розробляє основні напрями розвитку сфери ліцензування та вносить на розгляд КМ України пропозиції щодо її вдосконалення; узагальнює практику застосування нормативно-правових актів з питань ліцензування; погоджує проекти нормативно-правових актів у сфері ліцензування (в тому числі ліцензійні умови), що розробляються та/або приймаються органами виконавчої влади, державними колегіальними органами; здійснює методичне керівництво, інформаційне забезпечення діяльності органів ліцензування та визначає форму ліцензійного звіту; здійснює нагляд за дотриманням органами державної влади, державними колегіальними органами законодавства у сфері ліцензування; утворює Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування та забезпечує її діяльність; має право для цілей Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування отримувати від органу ліцензування копії документів, які стосуються прийнятого ним рішення, що оскаржується до спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, та залучати на громадських засадах державних службовців, науковців та інших фахівців (за згодою їхніх керівників) для одержання консультацій і проведення експертизи документів у сфері ліцензування, а також запитувати й отримувати інформацію, документи чи матеріали; видає розпорядження про усунення порушення законодавства у сфері ліцензування та розпорядження про відхилення або задовільнення апеляцій чи скарг з урахуванням рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування; порушує питання щодо відповідальності посадових осіб органів ліцензування, які прийняли рішення, скасоване на підставі рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування; забезпечує підвищення кваліфікації працівників органу ліцензування, до посадових обов'язків яких належить забезпечення виконання повноважень у сфері ліцензування; одержує інформацію з питань ліцензування та контролю за наявністю ліцензій у суб'єктів господарювання від органів ліцензування, органів, що здійснюють контроль за наявністю ліцензій, зокрема щорічний ліцензійний звіт і щорічний звіт про виявлення безліцензійної діяльності; має безоплатний доступ до даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців у порядку, встановленому Законом України

«Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Кожен ліцензіат (суб'єкт господарювання, який має ліцензію на провадження встановленого законом виду господарської діяльності) зобов'язаний виконувати вимоги ліцензійних умов відповідного виду господарської діяльності, а здобувач ліцензії для її одержання – відповідати ліцензійним умовам.

Залежно від особливостей провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, вимоги ліцензійних умов встановлюються стосовно суб'єкта господарювання загалом та/або відносно кожного місця провадження кожного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Ліцензійні умови можуть визначати вичерпний перелік видів місць провадження діяльності, якщо це обумовлено особливостями провадження цього виду господарської діяльності.

Місцем провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, є об'єкт (приміщення, будівля, земельна ділянка та/або територія), у межах якого провадиться цей вид господарської діяльності або який використовується в його провадженні (може збігатися з місцезнаходженням суб'єкта господарювання). Вимоги ліцензійних умов поширюються на місця провадження господарської діяльності ліцензіата, зазначені в документах, що додаються до заяви про отримання ліцензії (з урахуванням змін до них, поданих ліцензіатом до органу ліцензування).

Вимоги ліцензійних умов до суб'єкта господарювання мають бути обумовлені особливостями провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та включають в себе:

1) вичерпний перелік документів, що підтверджують відповідність суб'єкта господарювання вимогам ліцензійних умов, крім документів, які органи влади не можуть вимагати відповідно до ч. 7 ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги», щодо:

– відомостей про місця провадження господарської діяльності із зазначенням щодо кожного з них виду діяльності (повністю або частково стосовно зазначеного у заяві) або операцій, що за ним провадитимуться;

– відомостей про засоби провадження господарської діяльності;

2) кадрові вимоги щодо:

– мінімальної кількості працівників за окремими посадами (у випадку якщо це зумовлено особливостями провадження певного виду господарської діяльності, встановлюються вимоги щодо наявності у певних працівників відповідної освіти, кваліфікації та (або) стажу роботи, зокрема у фізичних осіб – підприємців, мінімальної частки кваліфікованих працівників за певними посадами, які уклали трудові договори з ліцензіатом);

– даних про наявність трудових договорів з усіма найманими працівниками;

3) організаційні вимоги щодо:

– зберігання протягом дії ліцензії документів, копії яких подавалися до органу ліцензування відповідно до вимог законодавства;

– зберігання протягом строку дії ліцензії документів (копій), які підтверджують достовірність даних, що зазначалися здобувачем ліцензії в документах, які подавалися органу ліцензування відповідно до вимог законодавства;

– строку повідомлення органу ліцензування про всі зміни даних (у тому числі розширення, звуження), зазначених у документах, що додавалися до заяви, який не може бути меншим, ніж один місяць з дня настання таких змін;

– провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, виключно в межах місць провадження господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, зазначених у відомостях про них, поданих органу ліцензування згідно з вимогами ліцензійних умов, використання виключно таких місць у провадженні виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню;

– провадження виду господарської діяльності виключно з використанням засобів їх провадження, що зазначені у відомостях про них, які подані органу ліцензування згідно з вимогами ліцензійних умов;

– подання передбаченої законом звітності;

– порядку дій ліцензіата у разі планового або позапланового припинення (у зв'язку з неможливістю використання матеріально-технічної бази, виникненням форс-мажорних

обставин тощо) провадження ним виду господарської діяльності загалом або за певними місцями провадження такої діяльності та відновлення її провадження;

– забезпечення присутності керівника ліцензіата, його заступника або іншої уповноваженої особи під час проведення органом ліцензування в установленому законом порядку перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов;

4) технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають можливість її ідентифікувати;

5) спеціальні вимоги, передбачені законом, щодо:

– обмеження щодо суміщення здійснення видів господарської діяльності;

– можливості провадження видів господарської діяльності лише юридичними особами або лише юридичними особами окремих організаційно-правових форм;

– розміру статутного капіталу;

– обмеження щодо здійснення над суб'єктом господарювання контролю, у значенні, наведеному у ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», резидентами держав, що здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному у ст. 1 Закону України «Про оборону України», та/або дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту та застосування воєнної сили проти України.

§ 2. Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності

У загальному порядку та відповідно до ст. 10 Закону про ліцензування суб'єкт господарювання, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, нарочно, поштовим відправленням з описом вкладення, в електронному вигляді за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії.

У заяві про отримання ліцензії повинна міститися інформація про:

1) здобувача ліцензії:

– для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код;

– для фізичної особи – підприємця – прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дані про місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (не зазначається фізичною особою, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку у паспорті, – подається копія цієї відмітки) та згода на обробку персональних даних з метою забезпечення виконання вимог законодавства;

2) вид господарської діяльності (повністю або частково), на провадження якого здобувач ліцензії має намір одержати ліцензію;

3) бажаний спосіб одержання документів.

До заяви про отримання ліцензії додаються: документи відповідно до ліцензійних вимог; копія паспорта керівника здобувача ліцензії (або довіреної особи) з відміткою органу державної податкової служби про повідомлення про відмову через свої релігійні переконання від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (подається тільки фізичними особами – підприємцями, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків і повідомили про це відповідний орган державної податкової служби); опис документів, що подаються для одержання ліцензії, у двох екземплярах.

Із документів, поданих для одержання ліцензії на паперових носіях, органом ліцензування обов'язково виготовляються електронні копії шляхом сканування. У разі подання електронних документів у випадках, передбачених цим Законом, усі документи, крім документів, що засвідчують повноваження уповноваженої особи, можуть засвідчуватися електронним цифровим підписом заявника відповідно до законодавства. Електронний документ вважається одержаним органом ліцензування з часу надходження заявникові повідомлення в електронній формі про одержання такого електронного документа органом ліцензування. Орган ліцензування автоматично після отримання від заявника електронного документа

надсилає йому електронний документ із підтвердженням факту одержання електронного документа.

Заява про видачу ліцензії залишається без розгляду, якщо: а) підписані документи, що додаються до заяви для отримання ліцензії, подані не в повному обсязі; б) заява або хоча б один із документів, що додається до заяви про отримання ліцензії: підписаний особою, яка не має на це повноважень; оформлений із порушенням вимог законодавства, складений не за встановленою формою або не містить даних, які обов'язково вносяться до них; в) заява подана з порушенням строків; г) в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців відсутні відомості про здобувача ліцензії (суб'єкта господарювання) або наявні відомості про державну реєстрацію його припинення.

Про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду заявника повідомляють у рішенні із зазначенням: реквізитів заяви про отримання ліцензії; виду господарської діяльності, зазначеного здобувачем ліцензії в заяві про отримання ліцензії; даних про здобувача ліцензії (найменування та ідентифікаційний код юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи – підприємця (серія та номер паспорта для фізичної особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку у паспорті); переліку обґрунтованих підстав для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду та пропозиції щодо порядку їх усунення.

У повідомленні про прийняття рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду зазначаються вичерпний перелік та опис підстав для прийняття такого рішення і пропозиції щодо усунення відповідних недоліків, які повинні бути викладені в чіткій та однозначній формі. Після усунення причин, що стали підставою для прийняття рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду, здобувач ліцензії може повторно подати заяву про отримання ліцензії.

Згідно з п. 8 ст. 13 вищевказаного Закону орган ліцензування приймає рішення про видачу ліцензії або про відмову в її видачі у строк не пізніше 10 робочих днів із дня одержання заяви про отримання ліцензії.

У повідомленні про прийняття рішення про видачу ліцензії орган ліцензування зазначає розрахункові реквізити для внесення плати за видачу ліцензії. Ліцензія на провадження здобувачем ліцензії визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, оформлюється органом ліцензування в електронному вигляді (запис про рішення органу ліцензування щодо видачі ліцензії суб'єкту господарювання в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців).

За бажанням здобувача ліцензії чи ліцензіата ліцензія (копія ліцензії) може бути видана органом ліцензування і на паперовому носії.

У ліцензії, що видається на паперовому носії, повинні зазначатися такі дані:

1) найменування органу ліцензування, що прийняв рішення про видачу ліцензії, номер і дата прийняття такого рішення;

2) вид господарської діяльності;

3) дані про ліцензіата щодо: юридичної особи або її філій, інших відокремлених підрозділів – найменування, ідентифікаційний код; фізичної особи – підприємця – прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер платника податків ліцензіата – фізичної особи – підприємця (серія, номер та дата видачі її паспорта, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку у паспорті);

4) прізвище, ім'я, по батькові керівника органу ліцензування, який підписав рішення про видачу ліцензії.

Ліцензія на паперовому носії має бути підписана керівником органу ліцензування, який підписав рішення про видачу ліцензії (або уповноваженою ним посадовою особою), та завірена гербовою печаткою цього органу ліцензування.

Підставою для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії за результатом розгляду заяви про отримання ліцензії

є: встановлення невідповідності здобувача ліцензії ліцензійним умовам, встановленим для провадження виду господарської діяльності, зазначеного в заяві про отримання ліцензії; виявлення недостовірності даних у підтвердних документах, поданих здобувачем ліцензії. Виявленням недостовірності даних у підтвердних документах, поданих суб'єктом господарювання до органу ліцензування, є встановлення на момент подання документів здобувачем ліцензії чи ліцензіатом наявності розбіжності між даними, наведеними у них, та фактичним станом цього суб'єкта господарювання. Не вважаються недостовірними дані, підстава наведення яких суб'єктом господарювання не могла бути для нього завідомо неналежною.

У разі відмови у видачі ліцензії на підставі встановлення невідповідності здобувача ліцензійним умовам здобувач ліцензії може подати до органу ліцензування нову заяву про отримання ліцензії після усунення причин, що стали підставою для прийняття такого рішення. У разі відмови у видачі ліцензії на підставі виявлення недостовірних даних суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про отримання ліцензії не раніше, ніж через 3 місяці з дати прийняття відповідного рішення про відмову.

У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються: реквізити заяви про отримання ліцензії; вид господарської діяльності, зазначений здобувачем ліцензії у заяві про отримання ліцензії; найменування та ідентифікаційний код юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи – підприємця (серія та номер паспорта для фізичної особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку в паспорті); перелік та опис підстав (обґрунтування) для прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії; пропозиції щодо усунення відповідних недоліків, які мають бути викладені в однозначній, зрозумілій та достатній для виконання здобувачем ліцензії формі.

За видачу ліцензії справляється разова плата в розмірі однієї мінімальної заробітної плати, виходячи з розміру

мінімальної заробітної плати, що діє на день прийняття органом ліцензування рішення про видачу ліцензії, якщо інший розмір плати не встановлений законом. Плата за видачу ліцензії, що видана Радою міністрів Автономної Республіки Крим або місцевим органом виконавчої влади, становить 10 % від розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день прийняття рішення про видачу ліцензії.

§ 3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню

У ст. 7 Закону про ліцензування визначено перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, зокрема:

1) банківська діяльність, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»;

2) надання фінансових послуг (крім професійної діяльності на ринку цінних паперів);

3) професійна діяльність на ринку цінних паперів, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»;

4) діяльність у галузі телебачення та радіомовлення, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про телебачення і радіомовлення»;

5) діяльність у сфері електроенергетики, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про електроенергетику», крім діяльності з постачання електричної енергії за нерегульованим тарифом (постачання незалежним електропостачальником), і у сфері використання ядерної енергії, яка ліцензується з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»;

6) освітня діяльність закладів освіти;

7) виробництво і торгівля етиловим, коньячним і плодовим спиртом, алкогольними напоями та тютюновими виробами, яка ліцензується відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»;

8) діяльність у сфері телекомунікацій з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про телекомунікації», надання послуг у галузі криптографічного захисту інформації (крім послуг електронного цифрового підпису) та технічного захисту інформації, за переліком, що визначається КМ України;

9) будівництво об'єктів IV і V категорій складності з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про архітектурну діяльність»;

10) виробництво лікарських засобів, оптова та роздрібна торгівля лікарськими засобами, імпорт лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про лікарські засоби»;

11) виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення та боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду, торгівля вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасами до неї, холодною зброєю, пневматичною зброєю калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду; виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;

12) виробництво вибухових матеріалів промислового призначення за переліком, що визначається КМ України;

13) надання послуг і виконання робіт протипожежного призначення за переліком, що визначається КМ України;

14) виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається КМ України, поводження з небезпечними відходами. Не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам господарювання, що мають ліцензію на поводження з небезпечними відходами;

15) медична практика;

16) діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України;

17) ветеринарна практика;
18) випуск і проведення лотерей;
19) турсоператорська діяльність;
20) посередництво у працевлаштуванні за кордоном;
21) промисловий вилов водних біоресурсів за межами юрисдикції України;

22) культивування рослин, включених до таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого КМ України, розроблення, виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізація (відпуск), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку, з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»;

23) діяльність, пов'язана з розробленням, виготовленням, постачанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації (критерії належності та перелік технічних засобів негласного отримання інформації визначаються КМ України за поданням Служби безпеки України);

24) перевезення пасажирів, небезпечних вантажів і небезпечних відходів річковим, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом;

25) зовнішньоекономічна діяльність відповідно до ст. 16 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;

26) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;

27) транспортування та розподіл природного газу, газу (метану) вугільних родовищ, його зберігання в обсягах, що перевищують рівень, встановлений ліцензійними умовами, та постачання, крім постачання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ за нерегульованим тарифом;

28) централізоване водопостачання та водовідведення, крім централізованого водопостачання та водовідведення за нерегульованим тарифом;

29) виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, крім виробництва, транспортування й постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом;

30) охоронна діяльність.

§ 4. ОРГАНИ ЛІЦЕНЗУВАННЯ

Ліцензування в Україні здійснюється органами ліцензування. Верховна Рада України визначає основні напрями державної політики у сфері ліцензування, законодавчі основи її реалізації. Реалізацію державної політики у сфері ліцензування здійснює КМ України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи ліцензування.

Закон про ліцензування у ст. 6 визначає повноваження органів ліцензування:

1) орган ліцензування видає ліцензії на право здійснення видів господарської діяльності;

2) орган ліцензування за відповідним видом господарської діяльності:

– отримує та розглядає заяву разом із документами, подання яких до органу ліцензування передбачено законом, і за результатом їх розгляду приймає рішення про залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду, відмови у видачі ліцензії чи про видачу ліцензії (в електронній формі та/або на паперовому носії), оформлення, переоформлення та видачу інших документів, що стосуються сфери повноважень органу ліцензування;

– розробляє проекти ліцензійних умов і змін до них, подає їх в установленому порядку на затвердження КМ України;

– здійснює контроль за дотриманням ліцензіатами вимог ліцензійних умов і за результатами перевірки приймає рішення;

– забезпечує передачу до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців у порядку, встановленому його розпорядником, відомостей про прийняте рішення стосовно видачі чи анулювання ліцензії та забезпечує їх щоденну актуалізацію (у разі необхідності);

– формує, веде, забезпечує зберігання, передачу та одержання ліцензійних справ (або одержання належним чином завірених документів із них у разі, якщо такі справи передані до архівних установ), інших інформаційних ресурсів;

– здійснює інформаційне та методичне супроводження ліцензування;

– надає інформацію з ліцензійних справ та Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, зокрема у порядку, встановленому Законом України «Про доступ до публічної інформації»;

– розміщує на своєму офіційному веб-сайті інформацію про прийняті ним рішення за відповідним видом господарської діяльності та забезпечує на наступний день із дня прийняття рішення її актуалізацію в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців;

– складає та подає спеціально уповноваженому органу з питань ліцензування щорічний ліцензійний звіт до 30 січня року, наступного за звітним;

– забезпечує підвищення кваліфікації працівників, до посадових обов'язків яких віднесено забезпечення виконання повноважень у сфері ліцензування;

– здійснює перевірку документів, що підтверджують відсутність контролю, у значенні, наведеному у ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», за діяльністю ліцензіата осіб – резидентів інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України, у значенні, наведеному у ст. 1 Закону України «Про оборону України», та/або дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту та застосування воєнної сили проти України.

Рішення органу ліцензування оформлюються організаційно-розпорядчими актами за підписом керівника органу або його заступника згідно з розподілом повноважень. Рішенням органу ліцензування на його територіальні підрозділи можуть бути покладені обов'язки з виконання повноважень органу ліцензування щодо проведення перевірок додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов і складання актів за результатом їх проведення.

Надання таких повноважень оформлюється організаційно-розпорядчим актом органу ліцензування. Такий акт на наступний день після його прийняття оприлюднюється

на офіційному веб-сайті органу ліцензування та направляється в письмовому вигляді до спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування. Забороняється делегувати повноваження органу ліцензування будь-яким органам, організаціям, суб'єктам господарювання чи особам (у тому числі утвореним органом ліцензування або які перебувають у сфері управління або підпорядкуванні органу ліцензування).

Орган виконавчої влади або державний колегіальний орган, що втратив повноваження органу ліцензування, зобов'язаний: вжити в місячний строк невідкладних заходів із передачі своїх ліцензійних справ, інших інформаційних ресурсів, необхідних для забезпечення виконання вимог цього Закону, відповідному органу виконавчої влади чи державному колегіальному органу, визначеному (уповноваженому) для ліцензування відповідного виду господарської діяльності, а у разі скасування ліцензування відповідного виду діяльності – до архівної установи; забезпечити передання ліцензійних справ та інших інформаційних ресурсів щодо сфери ліцензування органу ліцензування, який визначений (уповноважений) відповідно законом або КМ України, протягом часу, що забезпечує додержання строків прийняття рішень, вчинення інших дій у сфері ліцензування, передбачених цим Законом, але не більш, ніж за 10 календарних днів із дня його визначення (уповноваження) органом ліцензування.

При спеціально уповноваженому органі з питань ліцензування постійно діє колегіальний орган – Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування. Обов'язками Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування є: розгляд апеляцій та інших скарг здобувачів ліцензії, ліцензіатів на дії органу ліцензування або інших заявників щодо порушення законодавства у сфері ліцензування; розгляд звернень органів ліцензування або спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування щодо проведення позапланових перевірок додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов.

Експертно-апеляційна рада з питань ліцензування має право:

- 1) розглядати пропозиції щодо запровадження ліцензування нового чи скасування чинного виду господарської

діяльності (частини (частин) виду господарської діяльності) та запитувати необхідні матеріали для їх розгляду;

2) розробляти рекомендації щодо вдосконалення державної політики у сфері ліцензування;

3) проводити експертизу проектів нормативно-правових актів або пропозицій у сфері ліцензування.

Експертно-апеляційну раду з питань ліцензування очолює голова, який за посадою є керівником спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування. Голова Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування має першого заступника та заступника. У разі відсутності голови його обов'язки виконує перший заступник, а в разі відсутності і першого заступника – заступник голови. Перший заступник голови призначається з представників громадськості, науковців, суб'єктів господарювання або їх об'єднань за результатами обрання його членами Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування. Заступник голови призначається головою Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування з державних службовців.

Склад Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування формується за пропозиціями громадських організацій, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, посадових осіб органів ліцензування та наукових установ і затверджується спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування. Представники громадських організацій, суб'єктів господарювання, їх об'єднань і науковці залучаються до складу Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування у кількості не менше, ніж 50% від її складу. Формою роботи Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування є засідання, що проводяться за потреби, але не рідше одного разу на місяць, та є правомочними за присутності не менше, ніж половини членів Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування.

§ 5. Підстави для анулювання ліцензії

Згідно зі ст. 16 Закону про ліцензування підставами для анулювання ліцензії є:

1) заява ліцензіата про анулювання власної ліцензії. Не є підставою для анулювання ліцензії заява ліцензіата про

анулювання його ліцензії, подана після видання органом ліцензування розпорядчого документа про проведення перевірки додержання таким ліцензіатом вимог ліцензійних умов і до закінчення строку: перевірки та усунення порушень ліцензійних умов (у разі їх наявності); у 30 робочих днів після спливу терміну виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов (крім випадку видання протягом цього строку органом ліцензування розпорядчого документа про проведення позапланової перевірки виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов);

2) набрання чинності рішенням органу ліцензування про анулювання ліцензії або скасування такого рішення спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування;

3) наявність в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців відомостей про державну реєстрацію припинення юридичної особи (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця);

4) подання копії свідоцтва про смерть фізичної особи – підприємця (у разі відсутності правонаступника);

5) акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, встановлених для виду господарської діяльності;

6) акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення ним протягом 2 років із дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення хоча б однієї з вимог ліцензійних умов, щодо якої видавалося таке розпорядження;

7) акт про виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії;

8) акт про відмову ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування. Відмовою ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування вважається недопуск уповноважених посадових осіб органу ліцензування до здійснення перевірки додержання ліцензіатом вимог відповідних ліцензійних умов за відсутності передбачених для цього законом

підстав (зокрема, ненадання документів, інформації щодо предмета перевірки на письмову вимогу посадових осіб органу ліцензування, відмова в доступі посадових осіб органу ліцензування до місць провадження діяльності, що підлягає ліцензуванню, об'єктів, що використовуються ліцензіатом під час провадження діяльності, що підлягає ліцензуванню, або відсутність протягом першого дня перевірки за місцезнаходженням ліцензіата особи, уповноваженої представляти інтереси ліцензіата на час проведення перевірки);

9) акт про документальне підтвердження встановлення факту контролю (вирішального впливу) за діяльністю ліцензіата осіб інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному у ст. 1 Закону України «Про оборону України», та/або дії яких створюють умови для виникнення воєнного конфлікту, застосування воєнної сили проти України;

10) несплата за видачу ліцензії.

Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом 5 робочих днів. У разі прийняття рішення про анулювання ліцензії орган ліцензування зобов'язаний протягом 3 календарних днів надати витяг із рішення про анулювання ліцензії суб'єкту господарювання, ліцензія якого була анульована.

Рішення про анулювання ліцензії повинно містити: 1) реквізити рішення про видачу ліцензії; 2) вид господарської діяльності, на провадження якого анулюється ліцензія; 3) найменування та ідентифікаційний код юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків фізичної особи – підприємця (серія та номер паспорта для фізичної особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної податкової служби та має відмітку в паспорті); 4) підстави анулювання ліцензії.

Рішення про анулювання ліцензії може бути оскаржено в суді.

§ 6. НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЛІЦЕНЗІЙНИХ УМОВ

Державний нагляд за додержанням органами державної влади чи державними колегіальними органами вимог законодавства у сфері ліцензування здійснює спеціально уповноважений орган з питань ліцензування шляхом проведення планових і позапланових перевірок у порядку, встановленому КМ України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Спеціально уповноважений орган з питань ліцензування здійснює позапланові перевірки додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування з підстав: 1) наявності повідомлення в письмовій формі про порушення органом ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування; 2) видання розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування з метою перевірки його виконання органом ліцензування; 3) виявлення інформації, що вказує на порушення органом ліцензування законодавства у сфері ліцензування (зокрема, в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, листах, щорічних звітах та офіційних інформаційних ресурсах органів ліцензування); 4) рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування про необхідність проведення перевірки додержання певним органом ліцензування законодавства у сфері ліцензування; 5) за дорученням КМ України.

Керівник органу ліцензування зобов'язаний забезпечити надання посадовим особам спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування під час проведення ними перевірки додержання органом ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування ліцензійних справ, інших документів та інформації з питань ліцензування, необхідні умови для проведення перевірки. Спеціально уповноважений орган з питань ліцензування складає акт перевірки у двох примірниках в останній день перевірки. Один примірник акта видається керівникові органу ліцензування, діяльність якого перевірялася, другий – зберігається спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування.

У разі виявлення порушення органом ліцензування законодавства у сфері ліцензування спеціально уповноважений

орган з питань ліцензування протягом 5 робочих днів із дня складення акта перевірки видає розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування. Орган ліцензування, який одержав розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування, зобов'язаний в установленій у розпорядженні строк подати спеціально уповноваженому органу з питань ліцензування інформацію про виконання вимог такого розпорядження.

Контроль за наявністю в ліцензіатів (суб'єктів господарювання) ліцензій здійснюють державні органи, на які згідно із законом покладено функції контролю за наявністю ліцензій. Контроль за додержанням ліцензіатами вимог ліцензійних умов здійснюють у межах своїх повноважень органи ліцензування шляхом проведення планових і позапланових перевірок відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з урахуванням особливостей, визначених Законом про ліцензування.

Для проведення перевірки органом ліцензування створюється комісія, до складу якої можуть входити виключно працівники його апарату й територіальних органів. Позапланові перевірки додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов проводяться у разі наявності хоча б однієї з таких підстав: 1) виявлення в документах, що подаються ліцензіатом до органу ліцензування згідно з цим Законом, інформації, що вказує на недотримання ним вимог ліцензійних умов, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині; 2) виявлення в державних інформаційних ресурсах (паперових або електронних) інформації, що свідчить про порушення ліцензіатом вимог ліцензійних умов або не узгоджується з інформацією, що подається ліцензіатом органу ліцензування відповідно до вимог цього Закону, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині (зокрема, повідомлення про зміну даних, зазначених у підтвердних документах) або перевірки достовірності відповідної інформації; 3) розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, видане за результатами проведення планових заходів, – з метою перевірки його виконання; 4) обґрунтоване звернення фізичної або юридичної особи про те, що

внаслідок порушення ліцензіатом вимог ліцензійних умов такій особі (особам) було завдано матеріальної шкоди або порушено її (їхні) законні права чи інтереси, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині; 5) повідомлення посадових осіб контролюючих органів про виявлені в ході виконання контрольних повноважень порушення ліцензіатом вимог ліцензійних умов – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині; 6) неподання ліцензіатом у встановлений строк органу ліцензування звітності, подання якої передбачено ліцензійними умовами, без поважних причин, що унеможливають її подання та настання яких не залежить від волі ліцензіата, й повідомлення про них органу ліцензування – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині; 7) реалізація загрози життю чи здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу або державній безпеці, яка безпосередньо пов'язана з провадженням ліцензіатом виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та документально підтверджена органом державної влади, уповноваженим у відповідній сфері, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов, що пов'язані з відповідним випадком.

Перевірка додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов проводиться органом ліцензування залежно від предмета перевірки: за місцезнаходженням ліцензіата; за місцями провадження ліцензіатом господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

З метою забезпечення ліцензіатом присутності керівника, його заступника або іншої уповноваженої особи під час проведення органом ліцензування планової перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов, орган ліцензування вживає вичерпних заходів попереднього інформування (не менш як за десять робочих днів) ліцензіата про дату та місце проведення планової перевірки, зокрема за допомогою засобів поштового, телефонного, факсимільного та/або електронного поштового зв'язку. Про проведення позапланової перевірки ліцензіат повідомляється в день перевірки.

Акт перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов складається в останній день проведення перевірки. В акті відображаються питання, що перевірялися, та встановлений стан додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов. У разі встановлення в ході перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов підстав для складання актів, що є підставами для анулювання ліцензії, такі акти складаються як окремі документи в останній день проведення перевірки.

Розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов видається органом ліцензування не пізніше 3 робочих днів з останнього дня проведення перевірки у разі виявлення за результатами її проведення порушень ліцензіатом вимог ліцензійних умов. Ліцензіат, який одержав розпорядження про усунення порушень вимог ліцензійних умов, зобов'язаний в установленій у розпорядженні строк подати до органу ліцензування інформацію про усунення зазначених у такому акті порушень.

Питання для самоконтролю

1. *Поняття та ознаки ліцензії.*
2. *Поняття ліцензування та його правове значення.*
3. *Ліцензійні умови.*
4. *Нормативно-правові акти, що регулюють ліцензування господарської діяльності в Україні.*
5. *Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності.*
6. *Підстави відмови у видачі ліцензії.*
7. *Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.*
8. *Державні органи, що здійснюють ліцензування.*
9. *Підстави для анулювання ліцензії.*
10. *Підстави здійснення позапланового контролю у сфері ліцензування.*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

§ 1. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ, ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА УПРАВЛІННЯ АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ

Згідно із ч. 1 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» АТ – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

Характерними рисами АТ є такі: 1) це різновид господарського товариства; 2) воно має поділ статутного капіталу на частки рівної номінальної вартості (акції); 3) відповідальність товариства за своїми зобов'язаннями виключно майном, що належить йому на праві власності; 4) відсутність в акціонерів субсидіарної майнової відповідальності за зобов'язаннями товариства, якщо вони (акціонери) повністю сплатили свої частки (акції); 5) законодавчо встановлений мінімальний розмір статутного капіталу¹ (не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальних заробітних плат, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) АТ); 6) створення розгалуженої системи органів управління товариством; 7) участь акціонерів в управлінні залежить від кількості акцій, що їм належать на

¹ Статутний капітал – капітал товариства, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства (п. 19 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства»). Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів. Якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів АТ виявиться меншою, ніж розмір статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу та зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому законом порядку. Якщо вартість чистих активів стає меншою, ніж мінімальний розмір статутного капіталу, встановлений Законом України «Про акціонерні товариства», товариство зобов'язане протягом 10 місяців з дати настання такої невідповідності усунути її або прийняти рішення про ліквідацію.

праві власності (мається на увазі різний обсяг прав, що надає пакет акцій, який знаходиться в акціонера (наприклад 10 %).

Згідно із ч. 1 ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» в Україні АТ за типом поділяються на ПАТ та ПрАТ. До того ж важливою умовою є вказівка законодавця про кількісний склад акціонерів ПрАТ, який не може перевищувати 100 акціонерів.

Вимоги ч. 1 ст. 13 Закону України «Про акціонерні товариства» визнають установчим документом АТ виключно статут¹. На підставі вимог законодавства про АТ можна акцентувати увагу на тому, що статут АТ може містити й інші положення, що не суперечать законодавству, проте ним не може бути передбачено надання засновникам товариства додаткових прав чи повноважень.

За ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерами товариства визнаються фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства. Особливістю вимог законодавства про АТ є закріплене правило, що АТ не може

¹ Статут АТ повинен містити: 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою; 2) тип товариства; 3) розмір статутного капіталу; 4) розмір резервного капіталу; 5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій; 6) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у випадках, якщо товариством передбачений випуск привілейованих акцій; 7) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу; 8) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонує їх власник до продажу третій особі, та порядок його реалізації; 9) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів; 10) порядок скликання та проведення загальних зборів; 11) компетенцію загальних зборів; 12) спосіб повідомлення акціонерів про зміни у порядку денному загальних зборів; 13) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції; 14) порядок внесення змін до статуту; 15) порядок припинення товариства.

мати єдиним учасником інше підприємницьке товариство, учасником якого є одна особа, а також воно не може мати у своєму складі лише акціонерів – юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та ж особа. Важливе значення, у контексті аналізу правового становища акціонерів, має з'ясування їхніх прав¹ та обов'язків², про що свідчить їх поділ

¹ Так, за ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства» кожною простою акцією АТ її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи права на: 1) участь в управлінні АТ; 2) отримання дивідендів; 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості; 4) отримання інформації про господарську діяльність АТ. Акціонери – власники простих акцій товариства можуть мати й інші права, передбачені актами законодавства та статутом АТ. Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування.

У той же час ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства» закріплено права акціонерів – власників привілейованих акцій, де зазначено, що у статуті АТ визначається обсяг прав, які надаються акціонеру – власнику кожного класу привілейованих акцій, у тому числі визначаються: 1) розмір і черговість виплати дивідендів; 2) ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства; 3) випадки та умови конвертації привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери; 4) порядок отримання інформації. Кожною привілейованою акцією одного класу її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав.

² Акціонери мають і відповідні обов'язки (ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства»), а саме: 1) дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів АТ; 2) виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства; 3) виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю; 4) оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом АТ; 5) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Акціонери можуть також мати інші обов'язки, встановлені законодавством і статутом товариства. Так, останнім може бути передбачена можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання. Проте за ч. 2 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» будь-які обов'язки акціонерів, що суперечать закону, не можна визначати статутом або іншими документами товариства.

на власників простих і привілейованих акцій з розмежуванням відповідних повноважень за різними статтями вищевказаного Закону.

Згідно із ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» АТ може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у АТ. До речі, воно створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом. Як і будь-яка юридична особа, АТ вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку (ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»).

Засновниками АТ (одна, дві чи більше осіб) визнаються держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, які прийняли рішення про його заснування.

Між вказаними особами необхідно укласти засновницький договір, у якому визначають порядок провадження спільної діяльності щодо створення АТ, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальну вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форму оплати вартості акцій, строк дії договору. Відповідний договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. Однак його належить укладати в письмовій формі. За умови, що товариство створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню. У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладають.

Акція товариства посвідчує корпоративні права¹ акціонера щодо цього АТ. Всі акції товариства є іменними та існують

¹ Корпоративні права – сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами (п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства»).

виключно в бездокументарній формі (ст. 20 Закону України «Про акціонерні товариства»).

АТ може здійснювати розміщення акцій двох типів – простих та привілейованих. Варто зауважити, що прості акції товариства не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери АТ. Статутом товариства може передбачатися розміщення одного чи кількох класів привілейованих акцій, що надають їх власникам різні права. До речі, частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу АТ не може перевищувати 25 %. Товариство не може встановлювати обмеження щодо кількості акцій або кількості голосів за акціями, що належать одному акціонеру.

Згідно із ч. 2 ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» ПАТ може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій. ПрАТ може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами ПрАТ рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносять відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства – з приватного на публічне. Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням.

У разі розміщення АТ цінних паперів їх оплату здійснюють грошовими коштами або, за згодою між товариством та інвестором, – майновими правами, немайновими правами, що мають грошову вартість, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є набувач, та векселів), іншим майном (ч. 1 ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства»). Інвестор не може здійснювати оплату цінних паперів шляхом взяття на себе зобов'язань щодо виконання для товариства робіт або надання послуг. Статутом АТ можуть встановлюватися й інші обмеження щодо форм оплати цінних паперів. Товариство не може встановлювати обмеження або заборону на оплату цінних паперів грошовими коштами. Згідно з вимогами ч. 2 ст. 23 Закону України «Про акціонерні товариства» до моменту затвердження результатів розміщення акцій органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, розміщені акції мають бути повністю оплачені.

У разі розміщення цінних паперів ПАТ чи у разі, якщо майно, яке вносять як плату за цінні папери, перебуває в державній або комунальній власності, грошова оцінка такого майна повинна дорівнювати його ринковій вартості. Ринкова

вартість зазначеного майна визначається суб'єктом оціночної діяльності і підлягає затвердженню наглядовою радою. Затверджена вартість майна не може відрізнятись більше ніж на 10 % від вартості, визначеної оцінювачем. Якщо затверджена ринкова вартість майна відрізняється від визначеної оцінювачем, рішення наглядової ради обов'язково слід відповідним чином мотивувати.

ПАТ зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі (ст. 24 Закону України «Про акціонерні товариства»). Укладання договорів купівлі-продажу акцій ПАТ, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі з урахуванням положень зазначеної статті. Акції ПАТ не можна купувати та/або продавати на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону (ч. 2 ст. 24 Закону України «Про акціонерні товариства»). Крім того, ПАТ не має права приймати в заставу власні цінні папери.

Згідно із ч. 5 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» створення ПАТ здійснюється за такими етапами:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення ПАТ та про закриті (приватне) розміщення акцій¹;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до НКЦПФР;

3) реєстрація НКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) закриті (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної номінальної вартості акцій;

¹ У разі заснування ПАТ його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій товариства можна здійснювати після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства»).

8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства і його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Дії, що порушують процедуру створення АТ, установлену вимогами чинного законодавства, є підставою для прийняття НКЦПФР рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі прийняття такого рішення НКЦПФР звертається до суду з позовом про ліквідацію АТ.

До моменту державної реєстрації засновники АТ повинні провести установчі збори (протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками). Кількість голосів засновника на установчих зборах АТ визначають кількістю акцій товариства, які підлягають придбанню цим засновником. За ч. 2 ст. 10 Закону України «Про акціонерні товариства» на установчих зборах АТ вирішуються питання про: 1) заснування товариства; 2) затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства; 3) затвердження статуту товариства; 4) утворення органів товариства; 5) уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства; 6) обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора); 7) затвердження результатів розміщення акцій; 8) вчинення інших дій, необхідних для створення товариства.

Крім цього, Закон України «Про акціонерні товариства» встановлює спеціальні вимоги, за якими рішення з питань, зазначених у пунктах 1–3 ч. 2 ст. 10, вважаються прийнятими,

якщо за них проголосували всі засновники АТ. Натомість рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів¹ засновників, якщо інше не передбачено засновницьким договором.

Важливою є обмовка про те, що у разі заснування АТ однією особою рішення, зазначені в ч. 2 ст. 10 вказаного Закону, приймаються цією ж особою одноосібно й оформляються рішенням про заснування товариства. Якщо єдиним засновником товариства є фізична особа, її підпис на рішенні про заснування підлягає нотаріальному засвідченню.

Незатвердження установчими зборами статуту АТ слід вважати відмовою засновників від створення цього товариства та є підставою для повернення засновникам внесків, зроблених ними в рахунок оплати акцій. Повернення внесків здійснюється протягом 20 робочих днів з дати проведення установчих зборів, на яких не було прийнято рішення про затвердження статуту АТ.

АТ – самостійний стосовно своїх учасників суб'єкт господарських правовідносин. Варто зауважити, що воно набуває суб'єктивних прав та юридичних обов'язків через свої органи управління, які діють у межах прав, наданих їм законом чи статутом. До речі, В. І. Борисова² зауважує, що залежно від кількості органів, залучених у процес управління корпорацією, виділяють декілька моделей управління, а саме дворівневу і трирівневу³, хоча у той же час висловлено думку про наявність однорівневої і дворівневої структури управління⁴. Як правило, продовжує вчена, у корпорації існує дворівнева модель управління (загальні збори учасників

¹ Проста більшість голосів – більш як 50 % голосів акціонерів, які брали участь у загальних зборах (п. 17 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства»).

² Борисова В. И. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений / В. И. Борисова // Альманах цивилистики : сб. ст. – Вып. 1 / под ред. Р. А. Майданика. – Київ : Прав. єдність, 2008. – С. 253.

³ Управління товариством однієї особи розглядається як виключення із загального правила.

⁴ Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Харків : Право, 2007. – С. 337.

і виконавчий орган), але законом може бути встановлена й інша модель. Так, чисельність і розпорошеність акціонерів товариства, які, якщо це не передбачити у законі, можуть бути позбавлені можливості управляти об'єднаним капіталом, спонукає до затвердження на законодавчому рівні трирівневої моделі управління в АТ, що включає загальні збори акціонерів (вищий орган управління), виконавчий орган і наглядову раду. У свою чергу, ревізійну комісію (ревізора) за умови її створення необхідно віднести до контролюючого органу.

Варто зауважити, що органи управління АТ можуть бути колегіальні або одноосібні. Колегіальний орган складається з групи фізичних осіб, які приймають рішення колективно шляхом спільного обговорення питання, відповідно до визначеної в законі або статуті АТ процедури. Ознаками колективного органу є те, що його члени обираються, а рішення останніми приймаються спільно¹. Залежно від способу формування можна виділити органи, які призначаються, та органи, які обираються, хоча загальні збори акціонерів неможливо віднести ні до перших, ні до других, оскільки у них, як правило, беруть участь акціонери (їх представники).

Згідно із ч. 1 ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства» загальні збори є вищим органом АТ, який скликається обов'язково хоча б один раз на рік (річні загальні збори) не пізніше 30 квітня наступного за звітним року². Загальні збори можуть вирішувати будь-які питання діяльності АТ, віднесені до їх компетенції ч. 2 ст. 33 вказаного Закону. До виключної компетенції загальних зборів статутом товариства і законом може бути віднесено вирішення й інших питань. Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

¹ Борисова В. И. Корпорация – организационно-правовая форма корпоративных отношений / В. И. Борисова // Альманах цивилистики : сб. ст. – Вып. 1 / под ред. Р. А. Майданика. – Київ : Прав. єдність, 2008. – С. 262.

² Загальні збори акціонерів проводять на території України, в межах населеного пункту за місцезнаходженням товариства, крім випадків, коли на день скликання загальних зборів 100 % акцій товариства володіють іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації.

У загальних зборах АТ можуть брати участь особи, внесені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники. Перелік акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складається у порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України. Обмеження права акціонера на участь у загальних зборах встановлюються законом.

Письмове повідомлення про проведення загальних зборів АТ та їх порядок денний надсилають кожному акціонеру, зазначеному в переліку акціонерів на дату, визначену наглядовою радою, а в разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства», – акціонерам, які цього вимагають. Встановлена дата не може передувати дню прийняття рішення про проведення загальних зборів і не може бути встановленою раніше ніж за 60 днів до дати проведення загальних зборів. Товариство з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 1000 осіб не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів також публікує в офіційному друкованому органі повідомлення про проведення загальних зборів. ПАТ додатково надсилає повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний фондовій біржі, на якій це товариство пройшло процедуру лістингу.

Порядок денний загальних зборів АТ попередньо затверджується наглядовою радою товариства, а в разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства», – акціонерами, які цього вимагають.

До порядку денного річних загальних зборів обов'язково вносять питання, передбачені пунктами 11, 12 і 22 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» (затвердження річного звіту товариства; розподіл прибутку і збитків товариства; прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора). Не рідше ніж раз на три роки до порядку денного загальних зборів обов'язково вносять питання, передбачені пунктами 17 та 18 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства» (обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових або трудових договорів, що укладатимуться з ними, встановлення

розміру їх винагороди, обрання особи, яку уповноважують на підписання цивільно-правових договорів з членами наглядової ради; прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради).

Кожний акціонер має право внести пропозиції¹ щодо питань, включених до порядку денного загальних зборів АТ, а також щодо нових кандидатів до складу органів товариства, кількість яких не може перевищувати кількісного складу кожного з органів. Пропозиції вносять не пізніше ніж за 20 днів до проведення загальних зборів.

Наглядова рада АТ, а в разі скликання позачергових загальних зборів такого товариства на вимогу акціонерів у випадках, передбачених ч. 6 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства», акціонери, які цього вимагають, приймають рішення про включення пропозицій до порядку денного не пізніше ніж за 15 днів до дати проведення загальних зборів.

Пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками 5 або більше відсотків простих акцій, підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів. У такому разі рішення наглядової ради про включення питання до порядку денного не вимагають, а пропозиція вважається включеною до порядку денного, якщо вона подана з дотриманням вимог законодавства.

Згідно зі ст. 40 Закону України «Про акціонерні товариства» порядок проведення загальних зборів АТ встановлюється його статутом, а в разі, якщо він не встановлений статутом, – рішенням загальних зборів. Головує на загальних зборах голова наглядової ради, член наглядової ради чи інша особа, уповноважена наглядовою радою, якщо інше не передбачено статутом.

Загальні збори акціонерів вважаються такими, що відбулися, за наявності кворуму, що визначається реєстраційною комісією на момент закінчення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах АТ (загальні збори АТ мають

¹ Пропозицію до порядку денного загальних зборів АТ подають у письмовій формі із зазначенням прізвища (найменування) акціонера, який її вносить, кількості, типу та/або класу належних йому акцій, змісту пропозиції до питання та/або проекту рішення, а також кількості, типу та/або класу акцій, що належать кандидату, якого пропонує цієї акціонер до складу органів товариства.

кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками не менш як 60 % голосуючих акцій).

Право голосу на загальних зборах АТ мають акціонери – власники простих акцій товариства, а у випадках, передбачених ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства», – також акціонери – власники привілейованих акцій товариства, які володіють акціями на дату складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах. Одна голосуюча акція надає акціонеру один голос для вирішення кожного з питань, винесених на голосування на загальних зборах АТ, крім проведення кумулятивного голосування. Акціонер не може бути позбавлений права голосу.

Рішення загальних зборів АТ з питання, винесеного на голосування, приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з цього питання акцій, крім випадків, коли законодавством про АТ не встановлено інше.

Статутом ПрАТ може встановлюватися більша кількість голосів акціонерів, необхідних для прийняття рішень з питань порядку денного, крім питань: а) про дострокове припинення повноважень посадових осіб органів товариства; б) про звернення з позовом до посадових осіб органів товариства стосовно відшкодування збитків, завданих товариству; в) про звернення з позовом у разі недотримання вимог Закону України «Про акціонерні товариства» при вчиненні значного правочину.

Рішення загальних зборів з питань, передбачених пунктами 2–7, 21 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства», приймається більш як $\frac{3}{4}$ голосів акціонерів від загальної їх кількості. Статутом приватного товариства можуть бути передбачені інші питання, рішення щодо яких приймаються $\frac{3}{4}$ голосів акціонерів від загальної їх кількості, крім питань, визначених в абз. 2 ч. 3 ст. 42 Закону України «Про акціонерні товариства». Загальні збори не можуть приймати рішення з питань, не внесених до порядку денного.

У ході загальних зборів може бути оголошено перерву до наступного дня (кількість перерв у ході проведення загальних зборів не може перевищувати трьох). Рішення про оголошення перерви до наступного дня приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі в загальних зборах та є власниками акцій, голосуючих принаймні

з одного питання, що розглядатимуть наступного дня. Повторну реєстрацію акціонерів (їх представників) наступного дня не проводять. Після перерви загальні збори проводять у тому самому місці, що зазначене в повідомленні про проведення загальних зборів.

На загальних зборах голосування проводиться з усіх питань порядку денного, винесених на голосування. За підсумками голосування складається протокол¹, що підписується всіма членами лічильної комісії АТ, які брали участь у підрахунку голосів.

Усі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими (ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства»). Позачергові загальні збори АТ скликаються наглядовою радою²: 1) із власної ініціативи; 2) на вимогу виконавчого органу – в разі порушення провадження про визнання товариства банкрутом або необхідності вчинення значного правочину; 3) на вимогу ревізійної комісії (ревізора); 4) на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 10 і більше відсотків простих акцій товариства; 5) в інших випадках, установлених законом або статутом товариства.

Вимогу про скликання позачергових загальних зборів подають у письмовій формі виконавчому органу на адресу за місцезнаходженням АТ із зазначенням органу або прізвищ (найменувань) акціонерів, які вимагають скликання позачергових загальних зборів, підстав для скликання та порядку денного. У разі скликання позачергових загальних зборів з ініціативи акціонерів вимога повинна також містити інформацію про кількість, тип і клас належних акціонерам акцій та бути підписаною всіма акціонерами, які її подають.

Наглядова рада приймає рішення про скликання позачергових загальних зборів АТ або про відмову в такому скликанні протягом 10 днів з моменту отримання вимоги про їх скликання. Рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів АТ може бути прийнято тільки у разі:

¹ Протокол загальних зборів АТ складається протягом 10 днів з моменту закриття загальних зборів та підписується головуючим і секретарем загальних зборів.

² Позачергові загальні збори АТ мають бути проведені протягом 30 днів з дати подання вимоги про їх скликання.

1) якщо акціонери на дату подання вимоги не є власниками передбаченої абз. 1 ч. 1 ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства» кількості простих акцій товариства (10 і більше відсотків); 2) неповноти даних, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 47 цього Закону. Рішення наглядової ради про скликання позачергових загальних зборів або мотивоване рішення про відмову у скликанні надають відповідному органу управління товариства або акціонерам, які вимагають їх скликання, не пізніше трьох днів з моменту його прийняття.

Наглядова рада не має права вносити зміни до порядку денного загальних зборів, що міститься у вимозі про скликання позачергових загальних зборів, крім включення до порядку денного нових питань або проектів рішень.

Якщо цього вимагають інтереси АТ, наглядова рада має право прийняти рішення про скликання позачергових загальних зборів з письмовим повідомленням акціонерів про проведення позачергових загальних зборів та порядок денний відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» не пізніше ніж за 15 днів до дати їх проведення з позбавленням акціонерів права вносити пропозиції до порядку денного. У такому разі за відсутності кворуму позачергових загальних зборів повторні загальні збори не проводять.

У разі, якщо протягом 10 днів з моменту отримання вимоги про скликання позачергових загальних зборів АТ наглядова рада не прийняла рішення про їх скликання, такі збори можуть бути скликані акціонерами, які цього вимагають. Рішення наглядової ради про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерів може бути оскаржено акціонерами до суду.

У випадках, передбачених статутом АТ з кількістю акціонерів не більше 25 осіб, допускається прийняття рішення методом опитування. У такому разі проект рішення або питання для голосування надсилають акціонерам – власникам голосуючих акцій, які повинні в письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів з дати одержання повідомлення від останнього акціонера – власника голосуючих акцій всі акціонери – власники голосуючих акцій повинні бути в письмовій формі проінформовані головою зборів про прийняте рішення. Рішення вважається прийнятим у разі, якщо за нього проголосували всі акціонери – власники голосуючих акцій (ст. 48 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Особливості проведення загальних зборів товариством, що складається з однієї особи, передбачено ст. 49 Закону України «Про акціонерні товариства». Так, повноваження загальних зборів товариства, передбачені ст. 33 цього Закону, а також внутрішніми документами товариства, здійснюються акціонером одноосібно. Рішення акціонера з питань, що належать до компетенції загальних зборів, оформляється ним письмово (у формі наказу) та засвідчується печаткою товариства або нотаріально.

У разі, якщо рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги Закону України «Про акціонерні товариства», інших актів законодавства, статуту чи положення про загальні збори АТ, акціонер, права та охоронювані законом інтереси якого порушені таким рішенням, може оскаржити це рішення до суду протягом трьох місяців з дати його прийняття (ст. 50 Закону України «Про акціонерні товариства»).

В юридичній літературі зауважується, що, з одного боку, загальні збори є вищим органом управління корпорації – вони визначають пріоритети і головні напрями розвитку корпорації, контролюють найважливіші сфери її діяльності, формують інші органи і здійснюють контроль за їх діяльністю, створюють внутрішню нормативну базу, тобто приймають локальні нормативні акти, вирішують найважливіші питання господарського і правового життя корпорації. З іншого боку, в сучасних корпораціях загальні збори функціонують більше формально, аніж реально, оскільки їх повноваження істотно обмежуються законом на користь інших органів управління¹.

Наглядова рада АТ є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства і в межах компетенції, визначеної статутом і Законом України «Про акціонерні товариства», контролює та регулює діяльність виконавчого органу. В АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів – власників простих акцій 9 осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження

¹ Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Харків : Право, 2007. – С. 344.

здійснюють загальні збори. У такому разі передбачені Законом України «Про акціонерні товариства» повноваження наглядової ради з підготовки та проведення загальних зборів здійснюються виконавчим органом, якщо інше не встановлено статутом АТ.

До компетенції наглядової ради належить вирішення питань, передбачених ч. 2 ст. 52 Закону України «Про акціонерні товариства», статутом, а також переданих на вирішення наглядової ради загальними зборами. Питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради АТ, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів, за винятком випадків, установлених законодавством про АТ.

Членів наглядової ради АТ обирають із числа фізичних осіб, які мають повну дієздатність. Обрання членів наглядової ради публічного товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування. Обрання членів наглядової ради приватного товариства здійснюється за принципом пропорційності представництва у її складі представників акціонерів відповідно до кількості належних акціонерам голосуючих акцій або шляхом кумулятивного голосування. Конкретний спосіб обрання членів наглядової ради приватного товариства визначається його статутом. Одну й ту ж особу можуть обирати до складу наглядової ради неодноразово. Повноваження члена наглядової ради дійсні з моменту його затвердження рішенням загальних зборів товариства. Член наглядової ради не може бути одночасно членом виконавчого органу та/або членом ревізійної комісії (ревізором) цього товариства.

Кількісний склад наглядової ради встановлюється загальними зборами. До складу наглядової ради в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій від 100 до 1000 осіб повинно входити не менше ніж п'ять осіб, з кількістю понад 1000 – не менше ніж сім осіб, а в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій понад 10000 осіб – не менше ніж дев'ять осіб. Якщо кількість членів наглядової ради становить менше половини її кількісного складу, товариство протягом трьох місяців має скликати позачергові загальні збори для обрання решти членів наглядової ради, а в разі обрання членів наглядової ради шляхом кумулятивного голосування – для обрання всього складу наглядової ради.

Голова наглядової ради АТ обирається членами наглядової ради з їх числа простою більшістю голосів від її кількісного складу, якщо інше не передбачено статутом товариства або положенням про неї. Голова наглядової ради організовує її роботу, скликає засідання наглядової ради та головує на них, відкриває загальні збори, організовує обрання секретаря загальних зборів, якщо інше не передбачено статутом АТ, здійснює інші повноваження, передбачені статутом і положенням про наглядову раду. В разі неможливості виконання головою наглядової ради своїх повноважень його повноваження здійснює один із членів наглядової ради за її рішенням, якщо інше не передбачено статутом або положенням про наглядову раду АТ. Наглядова рада має право в будь-який час переобрати голову наглядової ради.

Засідання наглядової ради скликають за ініціативою голови наглядової ради або на вимогу члена наглядової ради. Засідання наглядової ради також скликають на вимогу ревізійної комісії, виконавчого органу чи його члена, інших осіб, визначених статутом АТ, які беруть участь у засіданні наглядової ради (ст. 55 Закону України «Про акціонерні товариства»). Відповідні засідання є правомочними, якщо в них бере участь не менше ніж половина складу ради. Статутом або положенням про наглядову раду товариства може встановлюватися більша кількість членів наглядової ради, необхідна для визнання її засідань правомочними.

Рішення наглядової ради приймається простою більшістю голосів (кожний член наглядової ради має один голос) членів наглядової ради, які беруть участь у засіданні та мають право голосу, якщо для прийняття рішення статутом або положенням про наглядову раду АТ не встановлена більша кількість голосів. Статутом або положенням про наглядову раду товариства може передбачатися право вирішального голосу голови наглядової ради у разі рівного розподілу голосів членів наглядової ради під час прийняття рішень.

Згідно зі ст. 56 Закону України «Про акціонерні товариства» наглядова рада АТ може утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів для вивчення і підготовки питань, що належать до компетенції наглядової ради. В АТ можуть утворювати комітети з питань аудиту та з питань інформаційної політики товариства. Очолюють комітети члени наглядової ради товариства, обрані за пропозицією

акціонера, який не контролює діяльність цього товариства. Крім того, наглядова рада за пропозицією голови наглядової ради у встановленому порядку має право обрати корпоративного секретаря, який є особою, що відповідає за взаємодію АТ з акціонерами та/або інвесторами.

Загальні збори АТ можуть прийняти рішення про дострокове припинення повноважень членів наглядової ради та одночасне обрання нових членів¹. Статутом або положенням про наглядову раду товариства має бути передбачено випадки, коли припиняються повноваження членів наглядової ради та обираються нові члени.

Без рішення загальних зборів повноваження члена наглядової ради з одночасним припиненням договору припиняються: 1) за його бажанням за умови письмового повідомлення про це товариства за два тижні; 2) в разі неможливості виконання обов'язків члена наглядової ради за станом здоров'я; 3) в разі набрання чинності вироком чи рішенням суду, яким його засуджено до покарання, що виключає можливість виконання обов'язків члена наглядової ради; 4) в разі смерті, визнання його недієздатним, обмежено дієздатним, безвісно відсутнім, померлим. Статутом товариства можуть бути передбачені додаткові підстави для припинення повноважень члена наглядової ради.

Виконавчий орган АТ (ст. 58 Закону України «Про акціонерні товариства») здійснює управління поточною діяльністю товариства. Виконавчий орган АТ може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор). До компетенції виконавчого органу належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю товариства, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради. Виконавчий орган АТ підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені АТ у межах, встановлених статутом товариства і законом.

¹ У разі, якщо обрання членів наглядової ради здійснювалося шляхом кумулятивного голосування, рішення загальних зборів про дострокове припинення повноважень можна приймати тільки стосовно всіх членів наглядової ради.

Кількісний склад колегіального виконавчого органу, порядок призначення його членів¹ визначаються статутом товариства. Порядок скликання та проведення засідань колегіального виконавчого органу встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган АТ.

Кожний член колегіального виконавчого органу має право вимагати проведення засідання колегіального виконавчого органу та вносити питання до порядку денного засідання.

Голова колегіального виконавчого органу обирається наглядною радою товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства, в порядку, передбаченому статутом або положенням про виконавчий орган АТ, та організує його роботу, скликає засідання, забезпечує ведення протоколів засідань. Голова колегіального виконавчого органу має право без довіреності діяти від імені товариства відповідно до рішень колегіального виконавчого органу, в тому числі представляти інтереси товариства, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства. Інший член колегіального виконавчого органу в порядку, визначеному законодавством, також може бути наділений цими повноваженнями, якщо це передбачено статутом товариства.

Порядок прийняття рішень особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган АТ (ст. 60 Закону України «Про акціонерні товариства»). Особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, вправі без довіреності діяти від імені АТ, в тому числі представляти його інтереси, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства. У разі неможливості виконання особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, своїх повноважень

¹ Членом виконавчого органу АТ може бути будь-яка фізична особа, яка має повну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії. Члени виконавчого органу – посадові особи – члени колегіального виконавчого органу. Статус члена виконавчого органу має також особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства.

ці повноваження здійснює призначена нею особа, якщо інше не передбачено статутом або положенням про виконавчий орган.

Повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) та члена виконавчого органу припиняються за рішенням наглядової ради, якщо статутом АТ це питання не віднесено до компетенції загальних зборів.

У разі, якщо відповідно до статуту товариства обрання та припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) віднесено до компетенції загальних зборів, наглядова рада має право відсторонити від виконання повноважень голову колегіального виконавчого органу (особу, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), дії або бездіяльність якого порушують права акціонерів чи самого товариства, до вирішення загальними зборами питання про припинення його повноважень.

До вирішення загальними зборами питання про припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) наглядова рада зобов'язана призначити особу, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), та скликати позачергові загальні збори. У разі відсторонення голови виконавчого органу чи особи, яка виконує його повноваження, наглядова рада зобов'язана протягом 10 днів з моменту ухвалення відповідного рішення оголосити про скликання загальних зборів товариства, у порядку денному яких має бути питання про переобрання голови виконавчого органу товариства.

Посадовими особами органів АТ не можуть бути народні депутати України, члени КМ України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, внутрішніх справ, державні службовці, крім випадків, коли вони виконують функції з управління корпоративними правами держави та представляють інтереси держави або територіальної громади в наглядовій раді або ревізійній комісії товариства. Особи, яким суд заборонив займатися певним видом діяльності, не

можуть бути посадовими особами органів товариства, що провадить цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за злочини проти власності, службові чи господарські злочини, не можуть бути посадовими особами органів товариства (ст. 62 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності АТ загальні збори обирають *ревізійну комісію* (ревізора). В АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій товариства до 100 осіб запроваджують посаду ревизора (або обирають ревізійну комісію), а в товариствах з кількістю акціонерів – власників простих акцій товариства більш як 100 осіб обов'язково обирають ревізійну комісію¹ (ст. 73 Закону України «Про акціонерні товариства»). Ревізійну комісію (ревизора) можна обирати для проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності товариства або на визначений період. Строк повноважень членів ревізійної комісії (ревизора) встановлюється на період до дати проведення чергових річних загальних зборів, якщо статутом товариства або положенням про ревізійну комісію, або рішенням загальних зборів АТ не передбачено інший строк повноважень, але не більше ніж на п'ять років.

Не можуть бути членами ревізійної комісії (ревизором): 1) член наглядової ради; 2) член виконавчого органу; 3) корпоративний секретар; 4) особа, яка не має повної цивільної дієздатності; 5) члени інших органів товариства.

Члени ревізійної комісії (ревизор) не можуть входити до складу лічильної комісії товариства.

Ревізійна комісія (ревизор) проводить перевірку фінансово-господарської діяльності АТ за результатами фінансового року, якщо інше не передбачено статутом товариства, положенням про ревізійну комісію або рішенням загальних зборів. Виконавчий орган забезпечує членам ревізійної комісії (ревизору) доступ до інформації в межах, передбачених статутом або положенням про ревізійну комісію. Товариство

¹ Членів ревізійної комісії в таких товариствах обирають виключно шляхом кумулятивного голосування з числа фізичних осіб, які мають цивільну дієздатність. Голова ревізійної комісії обирається членами ревізійної комісії з їх числа простою більшістю голосів від кількісного складу ревізійної комісії, якщо інше не передбачено статутом або положенням про ревізійну комісію АТ.

забезпечує доступ членів ревізійної комісії (ревізора) до інформації в межах, що визначаються положенням про ревізійну комісію, затвердженим загальними зборами.

За підсумками перевірки фінансово-господарської діяльності АТ за результатами фінансового року ревізійна комісія (ревізор) готує висновок, в якому міститься інформація про:

- підтвердження достовірності та повноти даних фінансової звітності за відповідний період;

- факти порушення законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності, а також установленого порядку ведення бухгалтерського обліку та подання звітності.

Річна фінансова звітність ПАТ підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором (ст. 75 Закону України «Про акціонерні товариства»). Посадові особи товариства зобов'язані забезпечити доступ незалежного аудитора до всіх документів, необхідних для перевірки результатів фінансово-господарської діяльності товариства.

Незалежним аудитором не може бути: 1) афілійована особа товариства; 2) афілійована особа посадової особи товариства; 3) особа, яка надає консультаційні послуги товариству.

Висновок аудитора, крім даних, передбачених законодавством про аудиторську діяльність, повинен містити інформацію, передбачену ч. 2 ст. 74 Закону України «Про акціонерні товариства», а також оцінку повноти та достовірності відображення фінансово-господарського стану товариства у його бухгалтерській звітності.

Аудиторська перевірка діяльності АТ також має бути проведена на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником (власниками) більше ніж 10 % акцій товариства¹. У такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає з визначеним ним аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки.

¹ Аудиторську перевірку на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником більше ніж 10 % акцій товариства, можна проводити не частіше двох разів на календарний рік.

У разі проведення аудиту товариства за заявою акціонера, який є власником більше ніж 10 % акцій товариства, виконавчий орган товариства зобов'язаний надати завірені копії всіх документів на його вимогу протягом п'яти днів з дати отримання відповідного запиту аудитора.

Товариство зобов'язане протягом 10 днів з дати отримання запиту акціонера (акціонерів) про таку перевірку забезпечити аудитору можливість проведення перевірки. У зазначений строк виконавчий орган має надати акціонеру (акціонерам) відповідь з інформацією щодо дати початку аудиторської перевірки.

Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності АТ проводиться за його рахунок ревізійною комісією (ревізором), а в разі її відсутності – аудитором. Така перевірка проводиться за ініціативою ревізійної комісії (ревізора), за рішенням загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу або на вимогу акціонерів (акціонера), які на момент подання вимоги сукупно є власниками не менше ніж 10 % простих акцій товариства. Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності АТ може проводитися аудитором на вимогу та за рахунок акціонерів (акціонера), які на момент подання вимоги сукупно є власниками не менше ніж 10 % простих акцій товариства, якщо загальними зборами не буде ухвалено рішення про інші джерела відшкодування витрат на проведення такої перевірки (ст. 76 Закону України «Про акціонерні товариства»).

§ 2. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ І ТОВАРИСТВА З ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Згідно зі ст. 140 ЦК України ТОВ є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом. У той же час за ст. 50 Закону України «Про господарські товариства» ТОВ визнається товариство, що має статутний капітал, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами.

В юридичній літературі існує декілька підходів стосовно виділення ознак ТОВ. На думку С. Д. Могилевського¹ характерними для такого виду організаційно-правової форми юридичної особи є такі ознаки: 1) ТОВ – це юридична особа;

¹ Могилевский С. Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения / С. Д. Могилевский. – М. : Статут, 2010. – С. 12.

2) ТОВ – це комерційна організація; 3) ТОВ – це товариство, статутний капітал якого поділений на частки; 4) ТОВ – організація, що об'єднує на підставі договору осіб або створена однією особою, відповідальність яких обмежена.

Не вдаючись до наукового аналізу наведених ознак, варто наголосити на тій обставині, що навряд чи можна погодитися з тим, що ТОВ – це організація, яка об'єднує на підставі договору осіб. Наша думка ґрунтується на вимогах чинного законодавства про те, що ТОВ діє тільки на підставі статуту, але ніяк не договору, останній може бути дійсним тільки у процесі заснування товариства і втрачає свою значущість після державної реєстрації такого суб'єкта.

У процесі створення та функціонування ТОВ отримує низку переваг у порівнянні з іншими видами організаційно-правових форм юридичних осіб. Ці переваги мають прояв у такому:

1) учасники товариства несуть відповідальність у межах їх вкладів;

2) відсутність необхідності емісії та розміщення акцій;

3) можливість виключення з товариства учасника, який перешкоджає або істотно ускладнює діяльність товариства;

4) можливість достатньо швидкого збільшення статутного капіталу;

5) високий ступінь конфіденційності здійснення діяльності у зв'язку з відсутністю необхідності розкривати інформацію про свою діяльність.

Максимальна кількість учасників ТОВ може досягати 100 осіб. У разі перевищення цієї кількості товариство підлягає перетворенню на ПАТ протягом одного року, а зі спливом цього строку – ліквідації в судовому порядку, якщо кількість його учасників не зменшиться до встановленої межі (ч. 1 ст. 141 ЦК України).

Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

Близьким за своїм правовим статусом до ТОВ є ТДВ. Так, згідно зі ст. 65 Закону України «Про господарські товариства» ТДВ визнається товариство, статутний (складений) капітал якого поділений на частки визначених установчими

документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного (складеного) капіталу, а в разі недостатності цих сум – додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника.

До ТДВ застосовуються норми статей 4, 11, 52–64 Закону України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених чинним законодавством. На підставі наведеного можна стверджувати, що оскільки ТДВ за своїм правовим режимом, порядком створення та діяльністю близьке до ТОВ, то на ТДВ поширюються зазначені вимоги законодавства стосовно установчих документів, статутного капіталу товариства, управління цим товариством, переходу частки у статутному капіталі до іншої особи, виходу чи виключення учасника з товариства і підстав його ліквідації. Як наслідок вважаємо за необхідне розглянути лише правове становище ТОВ з урахуванням зазначених статей Закону України «Про господарські товариства» та положень ЦК України.

Як і будь-яка юридична особа, ТОВ вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку (ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»). ТОВ не може мати єдиним учасником інше господарське товариство, учасником якого є одна особа. Особа може бути учасником лише одного ТОВ, яке має одного учасника.

Якщо ТОВ засновується кількома особами, ці особи у разі необхідності визначити взаємовідносини між собою щодо створення товариства укладають договір у письмовій формі, який встановлює порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови (ст. 142 ЦК України). Договір про заснування ТОВ не є установчим документом. Подання цього договору під час державної реєстрації товариства не є обов'язковим.

Установчим документом ТОВ є статут, який повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір та порядок утворення статутного

(складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, щодо яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів, порядок ліквідації та реорганізації товариства, розмір часток кожного з учасників, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів, розмір і порядок формування резервного фонду, порядок передавання (переходу) часток у статутному (складеному) капіталі.

ТОВ може бути ліквідоване за рішенням загальних зборів його учасників, у тому числі у зв'язку зі спливом строку, на який товариство було створене, а також за рішенням суду – у випадках, установлених законом. ТОВ може бути перетворене в АТ чи у виробничий кооператив (ст. 150 ЦК України).

У ТОВ створюється статутний (складений) капітал, мінімальний розмір якого на сьогоднішній день не встановлено. Відповідно до статутного капіталу визначається мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів (ст. 144 ЦК України). До речі, важливою вимогою, закріпленою у ЦК України, є недопущення звільнення учасника ТОВ від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, у тому числі шляхом зарахування вимог до товариства.

До моменту державної реєстрації ТОВ його учасники повинні сплатити не менше ніж 50 % суми своїх вкладів. Частина статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягає сплаті протягом першого року діяльності товариства. Якщо учасники протягом першого року діяльності товариства не сплатили повністю суму своїх вкладів, товариство повинно оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому порядку або прийняти рішення про ліквідацію товариства. Зменшення статутного капіталу ТОВ допускається після повідомлення про це в порядку, встановленому статутом, усіх його кредиторів. У цьому разі кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків. Рішення ТОВ про зменшення його статутного (складеного) капіталу набирає чинності не раніш як через 3 місяці після державної реєстрації і публікації про це у встановленому порядку.

Зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткові внески учасників не впливають на розмір їх частки у статутному (складеному) капіталі, вказаній в установчих документах товариства, якщо інше не передбачено установчими документами.

Якщо після закінчення другого чи кожного наступного фінансового року вартість чистих активів ТОВ виявиться меншою від статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому порядку, якщо учасники не прийняли рішення про внесення додаткових вкладів. Якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації.

Збільшення статутного капіталу ТОВ допускається після внесення усіма його учасниками вкладів у повному обсязі (ст. 52 Закону України «Про господарські товариства»).

Згідно зі ст. 58 Закону України «Про господарські товариства» *вищим органом* ТОВ є загальні збори учасників. Вони складаються з учасників товариства або призначених ними представників. Представники учасників можуть бути постійними або призначеними на певний строк. Учасник вправі в будь-який час замінити свого представника у загальних зборах учасників, сповістивши про це інших учасників.

Учасники мають кількість голосів, пропорційну розміру їх часток у статутному (складеному) капіталі. Учасник ТОВ вправі передати свої повноваження на зборах іншому учаснику або представникові іншого учасника товариства. Загальні збори учасників вирішують питання, віднесені до їх компетенції та закріплені в ст. 59 Закону України «Про господарські товариства». Питання, віднесені до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства, не можуть бути передані ними для вирішення виконавчому органу товариства.

Згідно зі ст. 61 Закону України «Про господарські товариства» загальні збори учасників ТОВ скликаються не рідше двох разів на рік, якщо інше не передбачено установчими документами. У свою чергу, позачергові загальні збори учасників скликаються головою товариства за наявності обставин, зазначених в установчих документах, у разі неплатоспроможності товариства, а також у будь-якому іншому

випадку, якщо цього потребують інтереси товариства в цілому, зокрема, якщо виникає загроза значного зменшення статутного (складеного) капіталу. Загальні збори учасників товариства необхідно скликати також на вимогу виконавчого органу.

Учасники товариства, які володіють у сукупності більш як 20 % голосів, мають право вимагати скликання позачергових загальних зборів учасників у будь-який час і з будь-якого приводу, що стосується діяльності товариства. Якщо протягом 25 днів голова товариства не виконав зазначеної вимоги, вони вправі самі скликати загальні збори учасників.

Про проведення загальних зборів товариства учасників повідомляють передбаченим статутом способом із зазначенням часу і місця проведення зборів та порядку денного. Повідомлення повинно бути зроблено не менш як за 30 днів до скликання загальних зборів. Будь-хто з учасників товариства вправі вимагати розгляду питання на загальних зборах учасників за умови, що воно було ним поставлено не пізніше як за 25 днів до початку зборів. Не пізніше як за 7 днів до скликання загальних зборів учасникам товариства повинна бути надана можливість ознайомитися з документами, внесеними до порядку денного зборів. З питань, не включених до порядку денного, рішення можна приймати тільки за згодою всіх учасників, присутніх на зборах.

Загальні збори учасників вважаються повноважними, якщо на них присутні учасники (представники учасників), які володіють у сукупності більш як 60 % голосів.

Брати участь у зборах з правом дорадчого голосу можуть члени виконавчих органів, які не є учасниками товариства. Учасники зборів, які беруть участь у зборах, реєструються із зазначенням кількості голосів, яку має кожний учасник. Цей перелік підписують голова та секретар зборів.

У випадках, передбачених установчими документами або затвердженими товариством правилами процедури, допускається прийняття рішення методом опитування. У цьому разі проект рішення або питання для голосування надсилають учасникам, які повинні у письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів з моменту одержання повідомлення від останнього учасника голосування всі вони повинні бути проінформовані головою про прийняте рішення.

Голова зборів товариства організує ведення протоколу. Книга протоколів має бути у будь-який час надана учасникам товариства. На їх вимогу належить видавати засвідчені витяги з книги протоколів.

У ТОВ створюють *виконавчий орган*: колегіальний (дирекція) або одноособовий (директор). Дирекцію очолює генеральний директор (ст. 62 Закону України «Про господарські товариства»). Членами виконавчого органу можуть бути також і особи, які не є учасниками товариства.

Дирекція (директор) діє від імені товариства в межах, установлених Законом України «Про господарські товариства» та установчими документами. Цей виконавчий орган вирішує всі питання діяльності товариства, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Загальні збори учасників товариства можуть винести рішення про передачу частини повноважень, що належать їм, до компетенції дирекції (директора).

Дирекція (директор) підзвітна загальним зборам учасників і організує виконання їх рішень. Дирекція (директор) не вправі приймати рішення, обов'язкові для учасників товариства.

Генеральний директор має право без довіреності виконувати дії від імені товариства, проте слід враховувати, що він не може бути одночасно головою загальних зборів учасників товариства. Інші члени дирекції також можуть бути наділені цим правом.

Контроль за діяльністю дирекції (директора) ТОВ здійснює ревізійна комісія, що утворюється загальними зборами учасників товариства з їх числа в кількості, передбаченій установчими документами, але не менше 3 осіб. Члени дирекції (директор) не можуть бути членами ревізійної комісії.

Перевірку діяльності дирекції (директора) товариства ревізійна комісія може проводити за дорученням зборів, із власної ініціативи або на вимогу учасників товариства. Ревізійна комісія вправі вимагати від посадових осіб товариства подання їй усіх необхідних матеріалів, бухгалтерських чи інших документів та особистих пояснень, на підставі чого доповідає про результати проведених нею перевірок вищому органу товариства.

Ревізійна комісія складає висновок за річними звітами і балансами про результати діяльності товариства. Без висновку

ревізійної комісії загальні збори учасників товариства не мають права затверджувати баланс товариства.

Ревізійна комісія має право ставити питання про скликання позачергових загальних зборів учасників, якщо виникла загроза суттєвим інтересам товариства або виявлено зловживання посадовими особами товариства.

§ 3. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПОВНОГО ТА КОМАНДИТНОГО ТОВАРИСТВА

Правове становище повного товариства

Повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить. Особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ст. 119 ЦК України, ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»).

Найменування повного товариства повинно містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «і компанія», а також слів «повне товариство».

На практиці попит на такий вид організаційно-правової форми, як повне товариство, пояснюється вимогою законодавця щодо проведення ломбардних операцій, які можуть здійснюватися виключно державними підприємствами або повними товариствами. Згідно з вимогами Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» інформація про повне товариство, що здійснює відповідні операції, вноситься до Державного реєстру фінансових установ.

Повне товариство діє на підставі засновницького договору, який повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір і порядок утворення статутного (складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів, порядок ліквідації та реорганізації товариства, розмір частки

кожного з учасників, розмір, склад і порядок внесення вкладів, форму їх участі у справах товариства. Якщо хоча б одним із учасників повного товариства є фізична особа, такий договір підлягає нотаріальному посвідченню.

Виходячи з того, що учасники повного товариства займаються спільною підприємницькою діяльністю і відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства, ГК України закріплює норму, за якою учасниками повного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Тому під час нотаріального посвідчення засновницького договору повного товариства його учасники – фізичні особи мають надати свідоцтво про їх державну реєстрацію як суб'єктів підприємництва.

Згідно зі ст. 68 Закону України «Про господарські товариства» ведення справ повного товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників. При цьому ведення справ товариства може здійснюватися або всіма учасниками, або одним чи кількома з них, які виступають від імені товариства. В останньому випадку обсяг повноважень учасників визначається дорученням, яке повинно бути підписано рештою учасників товариства.

Якщо в засновницькому договорі визначається декілька учасників, які наділяються повноваженнями на ведення справ товариства, то передбачається, що кожен з них може діяти від імені товариства самостійно. Однак у засновницькому договорі може бути зазначено, що такі учасники мають право вчиняти відповідні дії лише спільно.

Учасники, яким було доручено ведення справ повного товариства, зобов'язані надавати решті учасників на їх вимогу повну інформацію про дії, що виконуються від імені та в інтересах товариства. Кожний учасник повного товариства, незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усією документацією щодо ведення справ товариства. Відмова від цього права чи його обмеження, зокрема за домовленістю учасників товариства, є нікчемною (ч. 3 ст. 121 ЦК України).

Повноваження учасника на ведення справ товариства припиняються повністю або частково з припиненням діяльності самого товариства у зв'язку з відмовою учасника від доручення чи скасуванням доручення на вимогу хоча б одного

з решти учасників. У разі спору між учасниками повного товариства повноваження на ведення справ товариства, надані одному чи кільком учасникам, можуть бути припинені судом на вимогу одного чи кількох інших учасників товариства за наявності для цього достатніх підстав, зокрема внаслідок грубого порушення учасником, уповноваженим на ведення справ товариства, своїх обов'язків чи виявлення його нездатності до розумного ведення справ. На підставі рішення суду до засновницького договору товариства вносяться необхідні зміни (ч. 3 ст. 122 ЦК України).

Учасник, який діяв у спільних інтересах, не маючи повноважень, у випадках, коли його дії не будуть схвалені рештою учасників, вправі ставити вимогу до товариства відшкодувати витрати за умови, якщо доведено, що внаслідок його дій товариство зберегло чи відповідно надбало майно, яке перебільшує за вартістю понесені товариством витрати.

Передача учасником повного товариства своєї частки (її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може бути здійснена лише за згодою всіх учасників (ст. 69 Закону України «Про господарські товариства»). З передачею частки (її частини) третій особі здійснюється одночасно перехід сукупності прав та обов'язків, що належали учаснику, який вибув з повного товариства або відступив частину своєї частки.

У разі реорганізації юридичної особи, учасника повного товариства, або смерті громадянина, учасника повного товариства, правонаступник (спадкоємець) має переважне право вступу до товариства за згодою решти учасників. правонаступник (спадкоємець) несе відповідальність за борги учасника, що виникли за час діяльності товариства, перед повним товариством, а також за борги товариства перед третіми особами. У разі відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу до повного товариства або відмови товариства у прийнятті правонаступника (спадкоємця) йому виплачують вартість частки, що належить реорганізованій юридичній особі (спадкоємцю), розмір якої визначається на день реорганізації (смерті) учасника. В цих випадках відповідно зменшується розмір майна товариства, вказаний у засновницькому договорі.

Згідно зі ст. 70 Закону України «Про господарські товариства» учасники повного товариства не вправі від свого імені та в своїх інтересах здійснювати угоди, однорідні з цілями

діяльності товариства, а також брати участь у будь-яких товариствах (крім акціонерних товариств), які мають однорідну з повним товариством мету діяльності. У разі порушення цих правил учасники повного товариства зобов'язані компенсувати збитки, заподіяні товариству цими діями.

Згідно зі ст. 125 ЦК України зміни у складі учасників повного товариства можуть бути пов'язані з: 1) виходом учасника повного товариства з його складу за власною ініціативою; 2) виключенням із складу учасників; 3) вибуттям із складу учасників з причин, що не залежать від учасника.

Учасник повного товариства, що було створено на невизначений строк, може в будь-який час *вийти* з товариства, попередивши про це не пізніше як за 3 місяці (ст. 71 Закону України «Про господарські товариства»). Вихід із товариства, що було створено на визначений строк, допускається лише за наявності поважних причин та за умови, що попередження про це надійшло не пізніше як за 6 місяців. Хоча ЦК України (ст. 126) містить дещо інше правило, за яким достроковий вихід учасника з повного товариства, що засноване на певний строк, допускається лише з поважних причин, не закріплюючи при цьому жодних часових рамок. Відмова від права вийти з повного товариства є нікчемною.

Якщо в разі виходу учасника з повного товариства це товариство зберігається, то учаснику виплачується вартість його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частина прибутку, одержаного товариством у даному році. Майно, передане учасникам товариства тільки для користування, повертається в натуральній формі без винагород.

Учасника повного товариства, який систематично не виконує чи неналежним чином виконує обов'язки або перешкоджає своїми діями досягненню цілей товариства, може бути *виключено* з товариства в порядку, передбаченому установчими документами (ст. 128 ЦК України, ст. 72 Закону України «Про господарські товариства»). Виключення учасника з повного товариства спричиняє виплату йому вартості його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу, та належної йому частини прибутку, одержаного товариством у даному році.

Повне товариство може прийняти рішення про визнання учасника повного товариства таким, що *вибув* із його складу (ст. 129 ЦК України), у разі: 1) смерті учасника або оголошення його померлим – за відсутності спадкоємців; 2) ліквідації юридичної особи – учасника товариства, в тому числі у зв'язку з визнанням її банкрутом; 3) визнання учасника недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім; 4) призначення за рішенням суду примусової реорганізації юридичної особи – учасника товариства, зокрема у зв'язку з її неплатоспроможністю; 5) звернення стягнення на частину майна повного товариства, що відповідає частці учасника у складеному капіталі товариства.

Звернення стягнення на частку учасника в повному товаристві за його власними зобов'язаннями не допускається. У випадку недостатності майна учасника для покриття боргів за зобов'язаннями кредитори можуть вимагати у встановленому порядку виділення частки учасника-боржника. Решта учасників вправі з метою збереження товариства виділити частку учасника-боржника в грошовій або натуральній формі відповідно до балансу, складеного на день вибуття такого учасника з товариства.

Повне товариство ліквідується на підставах, установлених ст. 110 ЦК України¹, а також у разі, якщо в товаристві залишається один учасник. Цей учасник має право протягом шести місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство у порядку, встановленому ЦК України.

Якщо при ліквідації повного товариства виявиться, що наявного майна не вистачає для сплати всіх боргів, за товариство у недостатній частині несуть солідарну відповідальність його учасники усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства України може бути звернено стягнення. Учасник

¹ Юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, установлених законом.

товариства відповідає за борги товариства незалежно від того, виникли вони після чи до його вступу до товариства.

Учасник повного товариства, який вибув із товариства, відповідає за зобов'язаннями товариства, що виникли до моменту його вибуття, рівною мірою з учасниками, що залишилися, протягом трьох років з дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, у якому він вибув із товариства (ч. 3 ст. 124 ЦК України).

Учасник, який сплатить повністю борги товариства, має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до решти учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїй частці у майні товариства.

Правове становище командитного товариства

Командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства (ст. 133 ЦК України).

Найменування командитного товариства повинно містити імена (найменування) всіх повних його учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слів «командитне товариство». Якщо у найменування командитного товариства включено ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства.

Командитне товариство об'єднує риси ТОВ та повного товариства. Як і в повному товаристві, у командитному товаристві повні учасники – один або декілька, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке законом може бути звернено стягнення. Подібно до ТОВ, вкладники командитного товариства, тобто один чи кілька учасників, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в управлінні діяльністю товариства.

Оскільки командитне товариство має багато спільних рис із повним товариством, законодавець поширив норми

про діяльність повного товариства на функціонування командитного товариства (статті 119–132 ЦК України та статті 67–74 з урахуванням особливостей, передбачених статтями 78–83, Закону України «Про господарські товариства»). Специфікою командитного товариства є взаємовідносини між повними учасниками та вкладниками, права і обов'язки вкладників, відповідальність вкладників, особливості засновницького договору (статті 134–139 ЦК України).

Згідно із ч. 7 ст. 80 ЦК України повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності. Ця норма є похідною зі ст. 167 ГК України, за якою володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, однак законом можуть бути встановлені обмеження певним особам щодо володіння корпоративними правами та/або їх здійснення. Тому під час нотаріального посвідчення засновницького договору командитного товариства повні учасники – фізичні особи мають надати виписку з державного реєстру про набуття ними статусу суб'єктів підприємницької діяльності.

Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше учасників з повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність за боргами товариства. Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. Повний учасник командитного товариства не може бути учасником повного товариства. Повний учасник командитного товариства не може бути вкладником цього самого товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК України).

Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір необхідно переоформити в одноособову заяву, підписану повним учасником. Якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені для командитного товариства (ч. 3 ст. 134 ЦК України).

Вкладник командитного товариства зобов'язаний зробити вклад до складеного капіталу. Внесення вкладів посвідчується свідоцтвом про участь у командитному товаристві. Вкладники командитного товариства повинні вносити вклади і додаткові внески у розмірі, способами і в порядку,

передбаченими засновницьким договором. Сукупний розмір часток вкладників не повинен перевищувати 50 % майна товариства, зазначеного в засновницькому договорі. На момент реєстрації командитного товариства кожний із вкладників повинен внести не менше 25 % свого внеску.

Придбання частки вкладником урегульовано п. 3 ч. 2 ст. 137 ЦК України та п. «в» ч. 1 ст. 79 Закону України «Про господарські товариства». У разі відчуження вкладником своєї частки (її частини) у складеному капіталі інші вкладники мають переважне право перед третіми особами набувати цю частку в порядку, встановленому ст. 147 ЦК України. Судова практика виходить з того, що зазначені норми передбачають переважне право вкладника на придбання частки тільки у разі її оплатного відчуження. Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, то зазначену частку розподіляють між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства.

Згідно із ч. 2 ст. 137 ЦК України вкладник командитного товариства має право:

1) одержувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

2) діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї;

3) переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства відповідно до положень ст. 147 ЦК України (учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток). Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначену частку розподіляють між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства;

4) вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства;

5) ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства;

6) після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

7) передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

Засновницьким договором (меморандумом) командитного товариства можуть бути передбачені також інші права вкладника.

Вкладник командитного товариства, який не вніс передбаченого засновницьким договором (меморандумом) вкладу, несе відповідальність перед товариством у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом) (ч. 2 ст. 138 ЦК України).

Вкладник командитного товариства відповідає за борги товариства, які виникли до його вступу в товариство, перед третіми особами в тому ж порядку, як і інші вкладники. Передання вкладником усієї своєї частки іншій особі припиняє його участь у командитному товаристві.

Засновницький договір про командитне товариство повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір і порядок утворення статутного (складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, щодо яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації, реорганізації товариства, розмір часток кожного з учасників з повною відповідальністю, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів, форму їх участі у справах товариства. У засновницькому договорі стосовно вкладників слід вказати тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства, а також розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Відповідний документ повинен бути підписаний виключно повними учасниками.

Управління справами командитного товариства здійснюється тільки учасниками з повною відповідальністю. У командитному товаристві, де є тільки один учасник з повною відповідальністю, управління справами здійснюється цим учасником самостійно. Вкладники не вправі перешкоджати діям учасників з повною відповідальністю щодо управління справами командитного товариства.

Якщо вкладник командитного товариства вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, то в разі схвалення його дій командитним товариством його звільняють від відповідальності перед кредиторами за вчинений правочин. Якщо схвалення не буде

одержано, вкладник відповідає перед третьою особою самостійно усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення.

Передача частки повними учасниками та вкладниками також має відмінності у правовому регулюванні. Порядок передачі частки повними учасниками командитного товариства майже аналогічний порядку передачі учасником частки (її частини) у складеному капіталі повного товариства (ст. 127 ЦК України). Однак треба пам'ятати про специфіку командитного товариства – повний учасник повинен отримати згоду на таку передачу лише від усіх повних учасників командитного товариства, а не його вкладників. Вкладник має право передати свою частку іншим вкладникам або третім особам незалежно від згоди інших учасників товариства – повних чи вкладників, оскільки п. 7 ч. 2 ст. 137 ЦК України та п. «є» ч. 1 ст. 79 Закону України «Про господарські товариства» передбачено обов'язок вкладника лише повідомити командитне товариство про таку передачу.

Вибуття зі складу повних учасників з причин, що не залежать від них, вирішується аналогічно з виходом учасника з повного товариства (ст. 126 ЦК України), тобто учасник товариства, яке було створене на невизначений строк, може у будь-який момент вийти з нього, заявивши про це не пізніше ніж за три місяці до фактичного виходу. До речі, достроковий вихід учасника з повного товариства, що засноване на певний строк, допускається лише з поважних причин.

Що стосується вкладників, то у випадку смерті (оголошення померлою) фізичної особи, реорганізації (ліквідації) юридичної особи їх спадкоємці, правонаступники мають право одержати вклад спадкодавця, право попередника у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом). Виходячи з того, що вкладники мають право лише на їх вклад до складеного капіталу командитного товариства (ст. 137 ЦК України, ст. 79 Закону України «Про господарські товариства»), стягнення за зобов'язаннями вкладника може бути звернено лише на його частку в капіталі, а не на частку майна товариства, пропорційну його частці¹.

¹ Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Василюєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 139.

Статтями 135, 151 ЦК України, статтями 65, 77 Закону України «Про господарські товариства» передбачено можливість виключення з командитного товариства лише повного учасника і не передбачено можливості виключення вкладників. Підставами для виключення повного учасника є систематичне невиконання чи неналежне виконання ним своїх обов'язків або перешкоджання ним досягненню цілей командитного товариства. Це питання як елемент управління командитним товариством належить до компетенції повних учасників. У юридичній літературі¹ зауважено, що судова практика виходить з того, що питання про виключення повного учасника не може бути предметом розгляду суду, який лише перевіряє обґрунтованість та законність прийняття рішення про виключення учасника в разі подання останнім позову про визнання такого рішення недійсним.

Припинення діяльності командитного товариства відбувається шляхом його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) або ліквідації з дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції (ст. 19 Закону України «Про господарські товариства»). Крім того, командитне товариство припиняється також у разі вибуття всіх учасників з повною відповідальністю.

У разі вибуття всіх вкладників учасники з повною відповідальністю вправі замість ліквідації товариства перетворити його в повне товариство. У цьому випадку, як і в разі ліквідації товариства, необхідно внести відповідні зміни до засновницького договору і державного реєстру. Командитне товариство не зобов'язане ліквідуватись, якщо в ньому залишаються хоча б один повний учасник і один вкладник.

Наявні у командитного товариства грошові кошти, включаючи і виручку від продажу його майна під час ліквідації, після розрахунків з оплати праці найманих працівників товариства і виконання обов'язків перед банками, бюджетом, іншими кредиторами, у першу чергу розподіляють між вкладниками для повернення їм їхніх вкладів, а потім – між учасниками з повною відповідальністю у порядку і на

¹ Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 139.

умовах, передбачених Законом України «Про господарські товариства» та засновницьким договором. У разі недостатності коштів товариства для повного повернення вкладникам їхніх вкладів наявні кошти розподіляють між вкладниками відповідно до їх частки у майні товариства.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Поняття та ознаки АТ.*
2. *Порядок створення та припинення АТ.*
3. *Види і правове становище акціонерів.*
4. *Правові умови створення органів АТ.*
5. *Порядок управління діяльністю АТ.*
6. *Поняття та ознаки ТОВ.*
7. *Порядок створення та припинення ТОВ.*
8. *Правове становище учасників ТОВ.*
9. *Порядок управління ТОВ.*
10. *Поняття та правове становище ТДВ.*
11. *Поняття та правове становище повного товариства.*
12. *Порядок управління повним товариством.*
13. *Поняття та правове становище командитного товариства.*
14. *Порядок управління командитним товариством.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ (КООПЕРАТИВІВ)

§ 1. ЗАКОНОДАВСТВО, ЩО РЕГУЛЮЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ КООПЕРАТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ (КООПЕРАТИВІВ)

Кооперація (лат. *cooperatio* – співробітництво, спільна праця) – співпраця, взаємозв'язок людей у процесі їхньої діяльності¹. Карл Маркс розглядав кооперацію як форму праці, за якої багато осіб планомірно працюють поруч та у взаємозв'язку одна з одною в одному і тому самому процесі виробництва або в різних, але пов'язаних між собою процесах виробництва². Однак він не вбачав у кооперативному русі можливості усунення причин експлуатації робітників, хоча визнавав сприяння деякому її зменшенню та створенню кращих умов для працюючих.

Аналізуючи кооперативний рух в Україні, треба зазначити, що через двадцять років після створення першого кооперативу у Великій Британії, а саме 6 жовтня 1866 р. у Харкові виникло споживче товариство, статут якого був зареєстрований органами влади Російської імперії³. На відміну від англійського досвіду засновниками товариства стали вчені Харківського Імператорського університету та громадські діячі. Гроші засновників та внески пайовиків стали стартовим капіталом для господарської діяльності. Це дозволило організувати у Харкові, а пізніше у сільській місцевості продаж товарів, сільськогосподарської продукції, розвинути власне виробництво, відкрити декілька бібліотек та

¹ Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Харків : Прапор, 2006. – С. 193.

² Маркс К. Капітал. Критика политической экономии. Т. I / Карл Маркс ; предисл. Ф. Энгельса ; пер. И. И. Скворцова-Степанова. – М. : Политиздат, 1969. – С. 337.

³ Пирогова С. И. Этапы и особенности кооперативного движения в Украине (вторая половина XIX в. – 1921 г.) / С. И. Пирогова // Проблемы законности. – Вып. 60. – 2003. – С. 11.

читалень. Діяльність Харківського споживчого товариства була успішною не тільки за оцінкою його пайового фонду і товарообігу, але й за прийняттям у вересні 1869 р. до «Північно-Англійського товариства оптових закупівель» та «Швейцарської спілки споживчих товариств»¹.

У світлі сучасних вимог правознавства законодавство про кооперацію можна розглядати як складову механізму реалізації фундаментальних прав людини: права громадян на об'єднання, права власності й права на захист своєї власності; свободи економічної діяльності; свободи світогляду та ін. Отже, для створення кооперативу і його повноцінного функціонування згідно з фундаментальними принципами кооперації необхідно цілий комплекс суб'єктивних прав².

ГК України (ст. 93) за ознакою форми власності, на базі якої функціонують підприємства, виділяє такий їх різновид, як підприємства колективної власності. До них належать: а) виробничий кооператив; б) колективне підприємство (у тому числі КСП); в) унітарне дочірнє підприємство, створене виробничим кооперативом чи колективним підприємством; г) унітарне підприємство, що створюється суб'єктами права колективної власності (споживчим товариством, релігійною організацією, громадською організацією та ін.)³.

На час набуття Україною незалежності правові підходи до регулювання діяльності кооперативів не мали системного характеру. Був відсутній єдиний систематизований законодавчий акт, який регулював би діяльність усіх видів кооперативів, і тому кооперативне законодавство надалі розвивалося шляхом прийняття законодавчих актів, які врегульовували діяльність окремих видів кооперативів, вони діють і зараз. Викладемо ці законодавчі акти у хронологічному порядку:

1) Закон України «Про споживчу кооперацію» (1992 р.) визначив правовий статус споживчих товариств та їхніх спілок;

¹ Див.: *Время*. – 2004. – № 73.

² Гладкий С. О. Правове регулювання кооперації: авторитарна модель та її ліберальна альтернатива (історичний аспект) / С. О. Гладкий // *Часопис Київського університету права*. – 2008. – № 2. – С. 32.

³ Вінник О. М. *Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / О. М. Вінник*. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – С. 102.

2) Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992 р.) визначив правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства;

3) Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»¹ (1997 р.) врегулював діяльність виробничих та обслуговуючих с/г кооперативів і їх об'єднань (асоціацій, спілок);

4) Закон України «Про банки і банківську діяльність» (2000 р.) установив, що однією з організаційних форм банків є кооперативи;

5) Закон України «Про кредитні спілки»² (2001 р.) прямо не встановив, що кредитні спілки є кооперативами, але, визначаючи поняття кредитної спілки та об'єднаної кредитної спілки, закріпив, що вони діють на кооперативних засадах;

6) Закон України «Про кооперацію»³ (2003 р.) визначив правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні та набув чинності до введення в дію ГК України та ЦК України. Розкриваючи у ст. 5 законодавство про кооперацію, цей Закон вказує, що воно базується на нормах Конституції України і ЦК України, самого Закону України «Про кооперацію», інших нормативно-правових актів з питань кооперації. Незрозумілим є обминання ГК України, який є також базовим для цього спеціального Закону і рівною мірою впливає на всю систему кооперативного законодавства;

7) ЦК України (2003 р.) відніс виробничі кооперативи до підприємницьких товариств, а обслуговуючі – до непідприємницьких;

8) ГК України (2003 р.) виокремив підприємства колективної власності, якими визнаються корпоративні або унітарні підприємства, що діють на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної

¹ Про сільськогосподарську кооперацію : закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

² Про кредитні спілки : закон України від 20.12.2001 № 2908-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.

³ Про кооперацію : закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

Чинні нормативно-правові акти, які визначають правовий статус споживчих і виробничих кооперативів, свідчать про відсутність між ними системного та послідовного зв'язку, що негативно позначається на ефективності діяльності кооперативів в Україні, тоді як на необхідності існування таких видів юридичних осіб наголошується в актах ЄС¹.

Законодавство, що регулює діяльність кооперативних підприємств (кооперативів), наведено у табл. 1.

§ 2. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ВИРОБНИЧОГО КООПЕРАТИВУ

ГК України відніс виробничі кооперативи до підприємств колективної власності. На сьогодні цей єдиний Кодекс та декілька законів передбачають право колективної власності. Визначення виробничого кооперативу за ч. 1 ст. 95 ГК України є майже тотожним із визначенням, що надано у статтях 2, 6 Закону України «Про кооперацію». Отже, виробничий кооператив утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Однак цей Закон не визначає статусу виробничих і споживчих кооперативів як підприємницьких та непідприємницьких товариств². Потрібно також брати до уваги, що вказаний Закон чітко розрізняє поняття виробничого та обслуговуючого кооперативів, а лише потім дає зведене поняття, тому тут не може бути спірних понять щодо участі у виробничому кооперативі на правах членства юридичних осіб³.

¹ Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 143.

² Там само. – С. 142.

³ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 111.

**Структура нормативно-правових актів, що регулюють діяльність
кооперативних підприємств (кооперативів)**

Конституція України					
Міжнародні нормативно-правові акти: Регламент Ради (ЄС) від 22.07.2003 № 1435/2003 «Про статут європейського кооперативного товариства (SCE) (ЄКТ)»; Директива Ради 2003/72/ЄС від 22.07.2003, яка доповнює Статут про Європейське Кооперативне Товариство щодо залучення працівників ¹					
ЦК України; ГК України					
Споживчі кооперативи	Сільськогосподарські колективні підприємства та кооперативи	Житлово-будівельні та житлові кооперативи	Садово-городні кооперативи	Фінансові кооперативи (кооперативні банки та кредитні спілки)	Підприємства громадських об'єднань, релігійних організацій, профспілок, політичних партій
Закон України «Про кооперацію»					Закон України «Про громадські об'єднання»; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»; Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»; Закон України «Про політичні партії в Україні»
Закон України «Про споживчу кооперацію»	Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»; Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»	ЖК України; Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»	ЗК України;	Закон України «Про банки і банківську діяльність»; Закон України «Про кредитні спілки»	

¹ Вказані документи застосовуються в Україні як акти *Acquis communautaire (acquis)*.

Кооперативи створюються та діють відповідно до принципів, закладених у ст. 96 ГК України та ст. 4 Закону України «Про кооперацію»: а) добровільність вступу та безперешкодний вихід з кооперативної організації; б) соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво; в) рівне право голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос); г) вільний вибір напрямів і видів діяльності; ґ) демократичний контроль за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій; д) безпосередня участь членів кооперативної організації в її діяльності.

Засновниками (членами) виробничого кооперативу можуть бути громадяни, іноземці та особи без громадянства. Чисельність його членів не може бути меншою ніж три особи. Рішення про створення виробничого кооперативу приймається його установчими зборами. Він вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації відповідно до вимог ГК України.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які:

- досягли 16-річного віку;
- визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог;
- беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу.

Громадяни можуть бути одночасно членами виробничих кооперативів, а також членами кооперативів інших типів (споживчих, житлових тощо).

Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески у порядку, визначеному статутом. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу.

Членство у виробничому кооперативі припиняється у разі: а) добровільного виходу з нього; б) припинення трудової участі в діяльності виробничого кооперативу; в) несплати внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу; г) смерті члена кооперативу – фізичної особи; ґ) ліквідації члена кооперативу – юридичної особи; д) припинення діяльності кооперативу.

Основними правами членів виробничого кооперативу є: участь в господарській діяльності, а також в управлінні кооперативом, право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користування послугами кооперативу; одержання кооперативних виплат та виплат на паї; одержання паю у разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом; право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб; право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитамися, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити.

Основними обов'язками членів виробничого кооперативу є: додержання статуту кооперативу; виконання рішень органів управління кооперативу та органів контролю за діяльністю кооперативу; виконання своїх зобов'язань перед кооперативом; сплата визначених статутом кооперативу внесків. Статут виробничого кооперативу може передбачати й інші права та обов'язки членів кооперативу.

Вище було зазначено статус співвласників фізичних осіб – членів виробничого кооперативу. Питання щодо участі у виробничому кооперативі асоційованих членів – не лише фізичних осіб – чинним українським законодавством чітко не врегульоване¹.

Майно виробничого кооперативу становить колективну власність. Виробничий кооператив є власником будівель, споруд, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

Члени кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою у порядку, визначеному земельним законодавством. За земельну ділянку, передану виробничому кооперативу в користування, з нього можуть справляти плату в розмірах, визначених загальними зборами членів кооперативу. Для здійснення

¹ Балюк І. А. Виробничий кооператив як об'єкт правового регулювання / І. А. Балюк // Правове регулювання економіки. – № 7. – 2007. – С. 247–249.

господарської та іншої діяльності виробничий кооператив за рахунок власного майна формує відповідні фонди.

ГК України у ст. 100 передбачає, що майно виробничого кооперативу згідно з його статутом поділяється лише на пайовий і неподільний фонди. Проте Закон України «Про кооперацію» у ст. 20 зазначає, що для забезпечення статутної діяльності кооператив у порядку, передбаченому його статутом, формує ще і резервний та спеціальний фонди.

Пайовий фонд – майно кооперативу, що формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу. Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються у рівних частинах та/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу. Згідно із ч. 7 ст. 29 Закону України «Про кооперацію» в разі ліквідації кооперативу майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям), крім випадків, передбачених законом. До речі, в рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна.

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших не заборонених законом надходжень для покриття можливих втрат (збитків).

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу.

Фінансові ресурси виробничого кооперативу формуються за рахунок доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу, кредитів та інших надходжень, не заборонених законодавством.

Виробничий кооператив здійснює свою діяльність, керуючись локальним нормативним актом – статутом кооперативу. Він повинен містити такі відомості: а) найменування кооперативу, його тип та місцезнаходження; б) мету

створення кооперативу і вичерпний перелік видів його діяльності; в) склад його засновників; г) умови і порядок вступу до кооперативу та виходу чи виключення з нього; ґ) права і обов'язки членів та асоційованих членів кооперативу; д) порядок внесення змін до статуту кооперативу; е) порядок встановлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу і відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати; є) форми участі членів кооперативу в його діяльності; ж) порядок формування, склад і компетенцію органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається одногосно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу, які беруть участь у загальних зборах; з) порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу; и) порядок розподілу його доходу та покриття збитків; і) порядок обліку і звітності у кооперативі; ї) порядок реорганізації і ліквідації кооперативу та вирішення пов'язаних з цим майнових питань; й) порядок скликання загальних зборів; к) умови і порядок повернення паю. Статут може містити й інші пов'язані з особливостями діяльності кооперативу положення, що не суперечать законодавству.

Вищим органом управління кооперативу є загальні збори. До цього рівня можна також додати: установчі збори (скликають під час створення кооперативу), позачергові загальні збори, збори уповноважених.

Чергові загальні збори скликаються правлінням або головою кооперативу в разі потреби, але не рідше одного разу на рік. Про дату, місце, час проведення та порядок денний таких зборів члени кооперативу повинні бути повідомлені не пізніше ніж за 10 днів до визначеного строку їх проведення.

Позачергові загальні збори можна скликати на вимогу: а) не менше третини членів кооперативу; б) спостережної ради; в) ревізійної комісії (ревізора); г) органу управління кооперативного об'єднання, членом якого він є.

Позачергові загальні збори повинні бути скликані протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі незабезпечення правлінням (головою) кооперативу скликання позачергових загальних зборів вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів.

У разі, коли з організаційних причин (через територіальне розміщення чи значну чисельність членів кооперативу)

проведення загальних зборів членів кооперативу неможливе, статутом кооперативу може бути передбачено скликання зборів уповноважених кооперативу. Кількість членів кооперативу, які мають право делегувати уповноважених, та порядок делегування уповноважених для участі у зборах уповноважених визначаються статутом кооперативу.

Загальні збори правомочні вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини членів кооперативу, а збори уповноважених – за наявності не менше двох третин уповноважених. Кожен член кооперативу чи уповноважений має один голос, і це право не може бути передано іншій особі.

Рішення загальних зборів членів (зборів уповноважених) кооперативу про прийняття, внесення змін до статуту, вступ до кооперативного об'єднання або вихід з нього та про реорганізацію або ліквідацію кооперативу вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75 % членів кооперативу, присутніх на загальних зборах. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів (уповноважених) кооперативу, присутніх на його загальних зборах, відкритим або таємним голосуванням. Компетенція загальних зборів кооперативу передбачена ст. 15 Закону України «Про кооперацію».

Виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, його повноваження визначаються статутом кооперативу. Виконавчий орган підзвітний вищому органу управління – загальним зборам кооперативу і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи підприємства. У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, обирають лише голову кооперативу.

Виконавчий орган кооперативу: а) здійснює управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечує виконання їх рішень; б) представляє кооператив у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами; в) укладає угоди між кооперативом та іншими особами; г) діє від імені кооперативу в межах, передбачених його статутом. Виконавчий орган може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління кооперативу або його статутом.

Членів правління та голову кооперативу обирають загальні збори членів кооперативу на строк, визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років. Порядок обрання або

відкликання членів правління та голови кооперативу, а також порядок проведення засідань правління кооперативу та прийняття ним рішень визначаються статутом кооперативу.

Виконавчий директор не є обов'язковою посадою у виробничому кооперативі і не може бути членом кооперативу. Його може наймати правління кооперативу для оперативного управління його діяльністю. Він працює на умовах контракту, який укладає з ним правління кооперативу, формує виконавчу дирекцію та виконує функції, делеговані йому правлінням. Виконавчий директор несе персональну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків, визначених контрактом і статутом кооперативу.

Спостережна рада кооперативу здійснює контроль за додержанням статуту і за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу та підзвітна загальним зборам членів кооперативу. Її можна створювати у кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб.

Спостережну раду кооперативу обирають серед членів кооперативу на загальних зборах у кількості 3–5 осіб, які працюють у раді на громадських засадах. До складу спостережної ради не можуть входити члени правління кооперативу чи його ревізійної комісії (ревізор). Повноваження членів спостережної ради кооперативу можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів кооперативу.

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирають ревізійну комісію. В кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, функції ревізійної комісії виконує ревізор. Вона підзвітна загальним зборам членів кооперативу та обирається загальними зборами із членів кооперативу у порядку, встановленому його статутом. У складі ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління кооперативу чи його спостережної ради.

Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу ревізійна комісія проводить за власною ініціативою, а також за рішенням загальних зборів чи на вимогу не менш як 10 % членів кооперативу. На вимогу ревізійної комісії (ревізора) слід надавати будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб кооперативу. Ревізійна комісія (ревізор) складає висновок за річними звітами про результати діяльності кооперативу.

Структуру органів управління кооперативом наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Органи управління кооперативом

Рівень органу управління	Назва органу управління	Юридичний статус	Термін дії	Склад	Примітки
1	2	3	4	5	6
Вищий орган управління	Установчі збори	Обов'язковий	Скликаються під час створення кооперативу	Засновники	Після закінчення установчих зборів засновники отримують статус членів кооперативу
	Чергові загальні збори	Обов'язковий	Проводяться не рідше одного разу на рік	Не менше половини всіх членів кооперативу	Скликаються правлінням або головою кооперативу в разі потреби. Дату, місце, час проведення та порядок денний членам кооперативу повідомляють не пізніше ніж за 10 днів до їх проведення
	Збори уповноважених	Альтернативний	Передбачений статутом	Не менше 2/3 усіх уповноважених	З організаційних причин (через територіальне розміщення чи значну чисельність членів кооперативу) проведення загальних зборів неможливе

1	2	3	4	5	6
	Позачергові збори	Скликаються на вимогу	Скликаються протягом 20 днів з дня надходження такої вимоги. У разі незабезпечення явки вони можуть бути скликані особами, які вимагали їх скликання, протягом наступних 20 днів	Члени кооперативу	Скликаються на вимогу: не менше 1/3 його членів; спостережної ради; ревізійної комісії (ревізора); органу управління кооперативного об'єднання, членом якого він є
200	Голова	Обов'язковий	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Член кооперативу	Менше ніж 10 членів кооперативу
	Правління	Альтернативний	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Члени кооперативу, які не можуть бути членами спостережної ради кооперативу чи його ревізійної комісії	Більше ніж 10 членів кооперативу
	Виконавчий директор	Альтернативний	Визначається контрактом	Найманий працівник	

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6
Спостережна рада	Спостережна рада. Кількість – 3–5 осіб, які працюють на громадських засадах	Альтернативний	Визначений статутом	Члени кооперативу, які не можуть бути членами правління кооперативу чи його ревізійної комісії	У кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб
Ревізійна комісія (ревізор)	Ревізійна комісія	Альтернативний	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Члени кооперативу, які не можуть бути членами правління кооперативу чи його спостережної ради	У кооперативі, до складу якого входить більше ніж 10 членів
	Ревізор	Обов'язковий	Визначений статутом, але не більше ніж на п'ять років	Член кооперативу, який не може бути членом правління кооперативу чи його спостережної ради	У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів

Виробничий кооператив згідно з його статутом самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування та організацію. Він реалізує свою продукцію, надає послуги за цінами і тарифами, які встановлює самостійно або на договірній основі, а у випадках, передбачених законодавством, – за державними цінами і тарифами.

Зовнішні відносини виробничого кооперативу з іншими підприємствами, установами, організаціями та громадянами в усіх сферах господарської діяльності встановлюються на основі договорів.

Доход виробничого кооперативу формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці найманих працівників. Він спрямовується на сплату податків та інших обов'язкових платежів, погашення кредитів, покриття збитків, проведення відрахувань у фонди кооперативу, кооперативні виплати, виплату часток доходу на паї тощо.

Кооперативні виплати – частина доходу виробничого кооперативу, що розподіляється між членами кооперативу з урахуванням їх трудової та іншої участі в діяльності кооперативу. Нарахування і виплата часток доходу на паї здійснюються за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування його фондів. За рішенням загальних зборів членів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися у грошовій формі, товарами, цінними паперами тощо.

Порядок використання доходу виробничого кооперативу визначається статутом кооперативу відповідно до закону.

Майнові відносини члена виробничого кооперативу з підприємством у разі припинення членства та щодо переходу паю регулюються цивільним законодавством. Виробничий кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном. Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додакову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу. Виробничий кооператив не несе відповідальності за зобов'язаннями членів кооперативу.

Виробничий кооператив за рішенням загальних зборів членів кооперативу може бути реорганізований у підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному статутом кооперативу відповідно до вимог ГК України. Він ліквідується у загальному для суб'єктів господарювання порядку, передбаченому господарським законодавством, з урахуванням такого:

– ліквідація виробничого кооперативу здійснюється ліквідаційною комісією, призначеною загальними зборами членів кооперативу, а в разі його ліквідації за рішенням суду – ліквідаційною комісією, сформованою відповідно до цього рішення;

– розпорядження землею виробничого кооперативу, що ліквідується, здійснюється в порядку і на умовах, передбачених земельним законодавством. Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом та кредиторами, розподіляється між членами виробничого кооперативу пропорційно вартості їх паю.

Згідно із ч. 1 ст. 29 Закону України «Про кооперацію» кооператив ліквідується за рішенням загальних зборів членів кооперативу або зборів уповноважених, або за рішенням суду.

Ліквідація кооперативу здійснюється комісією, призначеною органом, який прийняв рішення про його ліквідацію. Цим же органом визначається порядок діяльності ліквідаційної комісії. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження з управління кооперативом.

Ліквідаційна комісія зобов'язана провести роботу, пов'язану зі стягненням дебіторської заборгованості кооперативу і виявленням претензій кредиторів (з повідомленням останніх про ліквідацію кооперативу), встановити порядок і терміни проведення ліквідації, а також термін для заявлення претензій кредиторами, який не може бути меншим ніж два місяці з дня публікації інформації про ліквідацію кооперативу.

Ліквідаційна комісія проводить ліквідацію кооперативу у порядку, встановленому законом. Майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу в порядку, визначеному статутом.

Враховуючи інтеграцію України в ЄС та світове кооперативне співтовариство, необхідно звернути увагу на правове регулювання трудових відносин у виробничому кооперативі.

Для здійснення мети і статутних завдань кооперативна організація може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є її членами. У разі залучення осіб на визначений термін чи на час виконання певної роботи за згодою сторін між кооперативною організацією та найманим працівником можна укласти договір у формі контракту. Найманих працівників у виробничому кооперативі має бути менше за членів кооперативу, що визначено самою суттю кооперативу. Міжнародний кооперативний альянс не визнає організацію, в якій застосовується головним чином наймана праця, кооперативом, навіть якщо він юридично зареєстрований як кооператив¹. Подібне обмеження щодо найманих працівників запропоновано у ст. 35 Модельного Закону «Про кооперативи та їх об'єднання (спілки)»². Цим актом передбачено, що середня чисельність найманих працівників у виробничому кооперативі не має перевищувати (тридцяти) відсотків чисельності членів кооперативу. Таке обмеження не поширюється на роботи, які виконуються за укладеними кооперативом із громадянами договорами, підрядними та іншими договорами, що регулюються цивільним законодавством, а також на сезонні роботи. Чинне законодавство таку невідповідність допускає. Співвідношення кількості членів кооперативу та працюючих найманих працівників національне кооперативне законодавство не визначає.

§ 3. КОЛЕКТИВНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ПІДПРИЄМСТВА

Згідно із Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» КСП є добровільним об'єднанням громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів і діє на засадах підприємництва та самоврядування. Воно є юридичною особою, має поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку і печатку із своїм найменуванням. КСП

¹ Отвечаем на вопросы по кооперативному законодательству. – М. : Знание, 1991. – С. 18–19. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Право в нашей жизни». № 10).

² Про кооперативи та їх об'єднання (спілки) : модельний закон, прийнятий на 10-му пленар. засіданні Міжпарламент. Асамблеї держав – учасниць СНД : постанова від 06.12.1997 № 10–18 // Інформаційний бюлетень. – 1998. – № 16.

можуть на добровільних засадах об'єднуватися у спілки (об'єднання), бути засновниками акціонерних товариств, які діють на підставі своїх статутів.

В юридичній літературі КСП як виробники продуктів харчування відносяться до приватних аграрних підприємств кооперативного типу¹. Харківська аграрно-правова школа цієї точки зору не поділяє².

КМ України як суб'єкт законодавчої ініціативи вносив у 2007 році до Верховної Ради України проект Закону «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо колективного сільськогосподарського підприємства»³. Цим проектом передбачалося виключити в абз. 3 ч. 1 ст. 63 ГК України такий вид підприємств, що діють на основі колективної власності (підприємство колективної власності). Назву гл. 10 пропонувалося викласти у такій редакції: «Підприємства кооперації, об'єднань громадян та релігійних організацій». Сам же Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» – визнати таким, що втратив чинність. Таким чином КМ України визнав недоцільність існування цього Закону України і передбачив необхідність заміни такої форми організації, як КСП, на «виробничі кооперативи».

До прийняття ЦК України власність в Україні виступала у таких формах: приватна, колективна, державна. Наразі колективна форма власності не передбачається ЦК України, відсутня вона також і в ЗК України.

Згідно зі ст. 63 ГК України залежно від форм власності, передбачених законодавством, в Україні можуть діяти підприємства, зокрема на основі колективної власності (підприємства колективної власності). Разом з тим згідно з Указом Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у

¹ Аграрне право України / за ред. акад. АПН, проф. В. З. Янчука. – Київ : Юрінком, 1996. – С. 54.

² Аграрне право : підруч. для студентів ВНЗ / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Харків : Право, 2010. – С. 134–136.

³ Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України щодо колективного сільськогосподарського підприємства [Електронний ресурс] : проект Закону України від 04.12.2007 № 1112. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF0UW00I.html.

колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» передбачалося, що паюванню підлягають с/г угіддя, передані у колективну власність КСП¹.

Законодавством також регламентувалося забезпечення всім членам КСП права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності. Отже, можна дійти висновку, що підставою для створення КСП були чинні на той час законодавчі норми.

При цьому треба звернути увагу, що згідно із ч. 2 ст. 81 ЦК України юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Згідно зі ст. 78 ЗК України земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності.

Отже, з огляду на викладене, можна констатувати, що чинним законодавством не передбачено створення КСП². Таким чином, законодавець та органи державної влади чітко відрізняють КСП від кооперативного с/г підприємства і не отожднюють їх.

Державна служба статистики України, обліковуючи кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві і беручи до уваги тільки зареєстрованих юридичних осіб, за основним видом діяльності не виокремлює КСП, а відносить їх до інших форм господарювання³. Це свідчить про їх невелику кількість і поступове припинення діяльності підприємств цієї форми господарювання в агропромисловому комплексі.

¹ Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : указ Президента України від 08.08.1995 № 720/95 // Урядовий кур'єр. – 12.08.1995. – № 121.

² Про надання роз'яснення [щодо колективних сільськогосподарських підприємств] [Електронний ресурс] : лист Держ. ком. України з питань регуляторної політики та підприємництва від 18.03.2009 № 2826. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DP2468.html. – Назва з екрана.

³ Сільське господарство України // Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. служба статистики України. – К. : ТОВ «Август-трейд», 2012. – С. 51.

§ 4. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СПОЖИВЧИХ КООПЕРАТИВІВ

Станом на 19.03.2012 за результатами анкетування, проведеного ПрАТ «Інюрполіс» у рамках правового аудиту структури та активів споживчої кооперації України, пайовиками споживчої кооперації є майже 500 тис. осіб¹. ГК України, регламентуючи у ст. 94 господарську діяльність кооперативів, прямо передбачає такий різновид кооперативів.

ЦК України відніс споживчі кооперативи до непідприємницьких товариств, тобто до таких, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. У ч. 1 ст. 86 ЦК України прямо вказано на можливість непідприємницькими товариствами (споживчими кооперативами) поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Прийняття у 1992 році спеціального Закону України «Про споживчу кооперацію» лише значною мірою узаконило у новій державі елементи радянської споживчої кооперації, основним завданням якої було обслуговування сільського населення, скуповування у нього дешевої продукції².

Вказаний нормативно-правовий акт визначав лише становище споживчих товариств та їх спілок, які існували ще за часів Радянського Союзу. Таким чином, у назві Закону закладено явне протиріччя. До елементів споживчої кооперації віднесено тільки споживчі товариства та їх спілки, а всі інші споживчі кооперативи начебто не є елементами споживчої кооперації. Однак ототожнювати споживчу кооперацію з частиною її елементів нелогічно³.

Законом України «Про споживчу кооперацію» визначено, що споживча кооперація в Україні – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської

¹ Про Програму подальшого реформування споживчої кооперації України : постанова Укоопспілки від 04.10.2012 // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2012. – № 42.

² Федорович В. І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні / В. І. Федорович. – Львів : Атлас, 1998. – С. 53

³ Тычинин С. В. Потребительская кооперация с позиций гражданского права / С. В. Тычинин // Юрист. – 2003. – № 8. – С. 8.

діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального становища. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі¹. Таким чином, одне з головних завдань цього нормативного акта – це сприяння розвитку села, а також народних промислів і ремесел.

Аналізуючи поняття споживчого товариства, яке надано у ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію», з нього навряд чи можна було б визначити вид організаційно-правової форми, в якій створюється це товариство. Так, первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство – самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального становища. Як бачимо, у цьому визначенні немає навіть нагадування про те, що споживче товариство є одним із видів кооперативів.

Незважаючи на його назву, споживче товариство не можна віднести до непідприємницьких товариств, оскільки згідно із п. 3 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» їх члени мають право одержувати частку прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності відповідно до їх пайового внеску. Це також підтверджується Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», згідно із ч. 4 ст. 5 якого споживчі товариства нарівні з усіма іншими підприємницькими юридичними особами можуть визнаватися банкрутами.

Складність визначення правової природи споживчих товариств полягає в тому, що Закон України «Про споживчу кооперацію» не досить чітко визначає об'єкти права власності членів споживчих товариств. Згідно зі ст. 9 цього Закону кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового

¹ Згідно з постановою Правління Укоопспілки від 01.11.2011 № 391 вона вступила до Європейського співтовариства споживчих кооперативів – European Community of Consumer Cooperatives (Euro Coop).

та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів¹. Це також зазначено у п. 5 ст. 111 ГК України, згідно з яким власність (у розумінні об'єкта права власності) споживчої кооперації складається з власності споживчих товариств, спілок (об'єднань) та їх спільної власності і є однією з форм колективної власності. Кожен член споживчого товариства має свою частку в його майні².

Прийняття Закону України «Про кооперацію» не стало підставою для зміни правових підходів до визначення майнових прав членів споживчих кооперативів та визначення місця споживчого товариства у системі організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права. Закон поставив знак рівності між поняттями споживчого кооперативу та споживчого товариства, установивши, що споживчий кооператив (споживче товариство) – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів. Тобто з цього можна зробити висновок про відсутність підстав для виділення такої організаційно-правової форми юридичних осіб, як споживче товариство. Згідно із Законом України «Про споживчу кооперацію» члени споживчого кооперативу мають рівні майнові права у порівнянні з іншими видами кооперативів³.

Відмінностями між споживчим і виробничим кооперативами вважають предмет і мету діяльності, а також відсутність ознаки обов'язкової трудової участі членів некомерційного кооперативу в його діяльності. Водночас необхідно

¹ Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі підприємницьких кооперативів / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2005. – № 3 (15). – С. 54–55.

² Мацько М. Правове становище та економічні інтереси членів споживчих товариств / М. Мацько // Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм : зб. статей міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. П. О. Недбала, 28–29 берез. 2008 р. – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – С. 151.

³ Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі підприємницьких кооперативів / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2005. – № 3 (15). – С. 57–58.

враховувати, що відмежовувати основну діяльність від неосновної є дуже складним завданням на практиці. В юридичній літературі існує думка, що справді споживчими кооперативами є такі, які задовольняють тільки потреби своїх членів, – це житлово-будівельні, дачно-будівельні, гаражно-будівельні кооперативи та інші. З точки зору теорії права, вказаних відмінностей недостатньо, щоб розглядати виробничий і споживчий кооперативи як дві самостійні організаційно-правові форми юридичної особи. Більше того, детальне вивчення законодавства про кооперацію переконує, що й ці відмінності значно вирівнюються¹. Таким чином, законодавство про кооперацію не дозволяє чітко і недвозначно розмежувати поняття «виробничий кооператив», «споживчий кооператив», «споживче товариство».

Аналізуючи останнє поняття, можна дійти висновку, що прийняте у Законі України «Про споживчу кооперацію» визначення зазнало змін у ГК України і надалі розвивається у підзаконних нормативних актах. Так, згідно із п. 1.3.1 Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України² під споживчим товариством треба розуміти юридичну особу, яка утворена добровільним об'єднанням фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції і надання різноманітних послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб його членів. Тобто у цьому визначенні прямо вказується на виробництво продукції і надання послуг. Таким чином, споживче товариство можна віднести як до виробничого, так і до обслуговуючого кооперативу.

Укоопспілка у п. 1.4.1 Положення про порядок участі членів, асоційованих членів споживчого товариства (з числа фізичних осіб) у його господарській діяльності (придбання товарів в об'єктах роздрібної торгівлі споживчої кооперації

¹ Зырянов А. И. Право собственности потребительского общества : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Зырянов Алексей Иванович. – Рязань, 2001. – С. 58–59.

² Положення про організацію пайового господарства споживчої кооперації України : затв. постановою Укоопспілки від 24.01.2007 // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2007. – № 6.

України)¹ визнає споживче товариство як об'єднання фізичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг його членам.

Аналізуючи ці визначення, необхідно вказати, що споживче товариство – це кооператив пайовиків, який повинен функціонувати в їх інтересах, а виробничий кооператив – це кооператив працівників, що надає їм матеріальні вигоди. На часі існує проблема переродження споживчих кооперативів у виробничі. Для того, щоб цього уникнути, необхідні індикатори для віднесення кооперативу до того чи іншого виду. На кшталт віднесення до обслуговуючого чи с/г кооперативу, що чітко визначено законодавцем.

Можливо, для збереження статусу непідприємницького товариства члени споживчих товариств не повинні мати на меті отримання прибутку від діяльності товариства, що й має бути закріплено законодавчо. А ті споживчі товариства, які існують сьогодні і мають на меті здійснювати підприємницьку діяльність та розподіляти свої прибутки між членами товариства, повинні здійснювати перетворення у виробничі кооперативи чи господарські товариства².

Держава підтримує споживчу кооперацію, надаючи окремі податкові пільги для такої категорії кооперативів. Так, згідно з абз. «б» ст. 267.1.2 ПК України розташовані у селах, селищах і містах районного значення підприємства та організації споживчої кооперації не є платниками збору за провадження торговельної діяльності та діяльності з надання платних послуг.

Аналізуючи правову природу споживчих кооперативів, необхідно зазначити, що первинною ланкою таких кооперативів є споживче товариство. Основним документом, що регулює діяльність споживчого товариства, є статут. Його слід розробляти відповідно до Примірного статуту споживчого

¹ Про посилення стимулювання участі пайовиків у господарсько-фінансовій діяльності споживчих товариств, споживспілок : постанова Укоопспілки від 21.11.2007 // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2007. – № 49.

² Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі непідприємницьких кооперативів / І. М. Кучеренко // Університетські наукові записки. – Хмельницький, 2005. – № 3 (15). – С. 57–58.

товариства¹. У ньому визначаються порядок вступу до товариства і виходу з нього, права та обов'язки членів товариства, його органи управління, контролю та їх компетенція, порядок утворення майна товариства і розподілу прибутку, умови реорганізації і ліквідації товариства та інші положення, що не суперечать законодавчим актам України.

Споживче товариство вважається створеним, визнається юридичною особою і може здійснювати господарську та іншу діяльність із дня його державної реєстрації.

Членство у споживчому товаристві може бути індивідуальним і колективним:

– індивідуальними членами споживчого товариства можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку і виявили бажання брати участь у здійсненні цілей і завдань споживчого товариства. Членами учнівських споживчих товариств, що створюються при загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах, можуть бути особи, які досягли 14-річного віку;

– колективними членами споживчого товариства можуть бути фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси.

Господарські відносини між споживчим товариством і його колективним членом будуються на договірних засадах.

Член споживчого товариства має право:

а) брати участь у діяльності споживчого товариства, обирати і бути обраним до його органів управління і контролю, вносити пропозиції щодо поліпшення діяльності товариства та усунення недоліків у роботі його органів і посадових осіб;

б) на перевагу у придбанні товарів і одержанні послуг у магазинах та інших підприємствах споживчої кооперації;

в) одержувати частку прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності між членами споживчого товариства відповідно до їх пайового внеску;

¹ Примірний статут споживчого товариства : затв. XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України від 19.12.2000 зі змін. і допов., внесеними п'ятими і сьомими зборами Ради Укоопспілки сімнадцятого скликання від 17.05.2002, від 22.03.2004 // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2005. – № 22; Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2007. – № 28.

г) бути прийнятим у першочерговому порядку на роботу в споживче товариство відповідно до освіти і професійної підготовки та одержувати направлення у навчальні заклади, в тому числі на правах господарського стипендіата на договірних засадах.

Загальні збори (збори уповноважених) можуть установлювати для членів споживчого товариства й інші переваги, а також пільгові умови користування послугами кооперативних підприємств та установ. Однак ці переваги не можуть вступати у протиріччя з основними принципами кооперації, що викладені у ст. 4 Закону України «Про кооперацію».

Член споживчого товариства відповідає за зобов'язаннями споживчого товариства лише в межах внесеного ним обов'язкового пайового внеску, якщо інше не передбачено статутом.

Вищим органом управління споживчого товариства є загальні збори його членів, які приймають статут, визначають розміри вступного та обов'язкового пайового внесків, обирають керівні і контрольні органи товариства, а також вирішують інші питання, пов'язані з його діяльністю.

Для оперативного вирішення питань, що належать до компетенції загальних зборів споживчих товариств (крім питань прийняття статуту, ліквідації, реорганізації та виходу зі спілки), можна скликати збори уповноважених.

Споживчі товариства можуть на добровільних засадах об'єднуватися у місцеві спілки, Центральну спілку споживчих товариств України і мають право вільного виходу з них.

Взаємовідносини між споживчими товариствами та їх спілками будуються на договірних засадах. Товариства можуть делегувати спілкам частину своїх повноважень та виконання окремих функцій.

На сьогоднішній день устрій системи Укоопспілки не повною мірою відповідає положенням Закону України «Про споживчу кооперацію». Зокрема, згідно зі ст. 8 цього Закону об'єднуватися у місцеві спілки, в тому числі Центральну спілку споживчих товариств України, можуть лише споживчі товариства. Тобто законодавчий акт чітко визначає, що споживспілки можуть бути створені лише споживчими товариствами. Самим споживспілкам Закон такого права не надає. Як наслідок, прямими засновниками спілок, які входять до складу системи (райспоживспілок, облспоживспілок

та Укоопспілки), можуть бути тільки споживчі товариства, а не їх спілки різного рівня. Така організація системи дає підстави споживцям згідно із п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про споживчу кооперацію» здійснювати делеговані повноваження щодо представництва і захисту прав та інтересів споживчих товариств, їх членів та обслуговуваного населення у відповідних державних та інших органах, а також у міжнародних організаціях.

Система споживчої кооперації України побудована інакше, ніж це передбачено Законом України «Про споживчу кооперацію». В існуючій системі споживчі товариства є прямими засновниками райспоживспілок. В окремих областях деякі зі споживчих товариств є прямими засновниками обласних спілок. У більшості ж випадків членами обласних спілок є не споживчі товариства, як це передбачено Законом, а райспоживспілки. Аналогічна ситуація і щодо Укоопспілки, яка об'єднує обласні спілки споживчих товариств та Кримспоживспілку, а не споживчі товариства. Тобто структура системи споживчої кооперації не повною мірою узгоджується з положеннями основного Закону «Про споживчу кооперацію»¹.

Наведені обставини свідчать про необхідність перегляду засад організації системи споживчої кооперації та її перебування для того, щоб адаптувати до умов ринкової економіки, сучасного законодавства.

Вищим органом управління спілки є з'їзд (конференція), який приймає статут, обирає розпорядчі, виконавчі та контрольні органи, вирішує інші питання діяльності спілки. Взаємодія і підпорядкованість розпорядчих, виконавчих та контрольних органів спілки визначається статутом.

Спілка визнається юридичною особою і може здійснювати господарську та іншу не заборонену чинним законодавством діяльність з дня її державної реєстрації. Вона не відповідає за зобов'язаннями споживчих товариств і не має щодо них розпорядчих функцій.

Власність споживчої кооперації є однією з форм колективної власності. Вона складається із власності споживчих товариств, спілок, підпорядкованих їм підприємств та організацій

¹ Про Програму подальшого реформування споживчої кооперації України : постанова Укоопспілки від 04.10.2012 // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2012. – № 42.

і їх спільної власності. Кожен член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів.

Реорганізація та ліквідація споживчого товариства провадиться за рішенням загальних зборів його членів або за рішенням суду, а в разі банкрутства – за рішенням господарського суду.

У разі ліквідації споживчого товариства його майно, що залишилося після сплати членам товариства пайових та інших внесків і дивідендів на них, розрахунків з оплати праці, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, розрахунків зі спілкою, розподіляється між членами, що входили до складу споживчого товариства.

Реорганізація та ліквідація спілки споживчих товариств провадиться за рішенням конференції, з'їзду з повідомленням про це спілки, до складу якої вона входить.

У разі ліквідації спілки її майно, що залишилося після розрахунків з оплати праці, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, розподіляється між членами спілки.

§ 5. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КООПЕРАТИВИ

Діяльність сільськогосподарських кооперативів регулюється ГК України, ЦК України, Законом України «Про кооперацію», а також спеціальним нормативно-правовим актом – Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Останній регламентує відносини в окремій сфері, отже, його норми мають відповідати нормам Закону України «Про кооперацію» та ГК і ЦК України¹. Перелічені законодавчі акти мають безпосередній зв'язок, який дозволяє розглядати правове регулювання цих кооперативів системно і взаємопов'язано. Потрібно також взяти до уваги, що дія Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не поширюється на споживчі кооперативи, хоча б вони і працювали у сільському господарстві.

¹ Балюк І. Державне управління та недосконалість методології законодавства про виробничі кооперативи / Ірина Балюк // Юрична Україна. – 2009. – № 8 (80). – С. 93.

ГК України у ст. 94 не вказує окремо на сільськогосподарські кооперативи. Ця норма не заперечує, а отже, дозволяє створення в аграрній галузі сільськогосподарських кооперативів, діяльність яких регулюється законом. Закон України «Про кооперацію» у ст. 6, перелічуючи за напрямками діяльності кооперативи, не виокремлює сільськогосподарські. Прийняття цих нормативних актів поставило питання про доцільність існування в системі кооперативного законодавства Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»¹. Відмітною ознакою с/г кооперативу є те, що його засновниками (членами) мають право бути лише с/г товаровиробники – фізична або юридична особа незалежно від форми власності та господарювання, в якій валовий дохід, отриманий від операцій з реалізації с/г продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності с/г угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я с/г тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий) рік перевищує 75 % загальної суми валового доходу. Це обмеження не поширюється на осіб, які ведуть особисте селянське господарство.

ПК України у ст. 14.1.235 для визначення фіксованого с/г податку надає інше поняття с/г товаровиробника: юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка займається виробництвом с/г продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках і водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання.

Існують відмінності між Законом України «Про кооперацію» та Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» щодо можливості прийняття у члени с/г кооперативу спадкоємців. Останній не надає такого права членам с/г виробничих кооперативів. Адаже ч. 2 ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» вказує на те, що право власності членів кооперативу – фізичних осіб на пай є

¹ Кучеренко М. І. Правові проблеми систематизації законодавства, яке регулює діяльність кооперативів / М. І. Кучеренко // Правова держава. – Вип. 15. – 2004. – С. 188.

спадковим. Тому у випадку смерті члена с/г кооперативу його спадкоємці не стають членами кооперативу, оскільки членство в кооперативах є індивідуальним, а мають лише право на отримання вартості паю чи отримання в натурі земельної ділянки, як у випадку виходу з членів кооперативів¹.

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» під с/г кооперацією необхідно розуміти систему с/г кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу. Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є с/г товаровиробниками, на засадах добровільного членства і об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

За цілями, завданнями і характером діяльності с/г кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі. Законодавство не виокремлює жоден підвид виробничого с/г кооперативу.

Виробничі – здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання прибутку (доходу). Тому ознакою виробничого с/г кооперативу є виробництво с/г продукції, обов'язкова трудова участь дійсних членів кооперативу в його діяльності і відповідно участь у ньому тільки фізичних осіб. У такому кооперативі можуть бути також асоційовані члени, які не зобов'язані брати обов'язкову трудову участь у діяльності кооперативу. Асоційованими членами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які зробили пайовий внесок і користуються правом дорадчого голосу в кооперативі. Їм надають права на одержання дивідендів на паї та рентних платежів (орендної плати) за передані в користування кооперативу земельні ділянки (земельні частки). Члени кооперативу можуть переоформити членство в ньому на асоційоване членство в порядку, визначеному статутом кооперативу. Розміри пайових внесків асоційованих членів визначаються статутом кооперативу. У разі ліквідації кооперативу його асоційовані члени мають першочергове право на отримання свого майнового внеску

¹ Кучеренко М. І. Правові проблеми систематизації законодавства, яке регулює діяльність кооперативів / М. І. Кучеренко // Права держава. – Вип. 15. – 2004. – С. 189.

та відповідних часток доходу і повернення їх земельних ділянок у натурі (на місцевості).

Щодо *обслуговуючих* кооперативів, то вони спрямовують свою діяльність на обслуговування с/г та іншого виробництва учасників кооперації для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва. Залежно від виду діяльності вони поділяються на:

- *переробні* – займаються переробкою сільськогосподарської сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, коноплі, лісо- і пиломатеріалів тощо);

- *заготівельно-збутові* – здійснюють заготівлю, зберігання, передпродажну обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо;

- *постачальницькі* – створюються з метою закупівлі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва с/г продукції та продуктів її переробки; виготовлення сировини і матеріалів та постачання їх с/г товаровиробникам;

- *сервісні* – виконують технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновні роботи, здійснюють ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, займаються телефонізацією, газифікацією, електрифікацією в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково-консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку, аудиту та ін.;

- *багатофункціональні* – створюються у разі поєднання кількох видів діяльності тощо.

Необхідно взяти до уваги, що такий поділ на виробничі та обслуговуючі, наведений в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», не співпадає із видами діяльності виробничого кооперативу за ч. 2 ст. 95 ГК України, де вказано, що виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну і будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Тобто ГК України дозволяє умовно відносити обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи до виробничих.

В умовах відродження кооперативного руху в Україні набувають актуальності підстави поділу кооперативів на

види за такими ознаками: рід діяльності; предмет діяльності; спосіб створення; рівень усупільнення майна; правовий режим земель; функціональна спрямованість; територія діяльності; ступінь вклучення в господарський обіг; підстави об'єднання тощо¹.

Обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку та надають послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 % загального обороту кооперативу.

Кооперативи можуть на добровільних засадах утворювати об'єднання, які, в свою чергу, можуть утворювати об'єднання вищого рівня за галузевими чи територіальними ознаками. Кооперативи та їх об'єднання мають право виступати засновниками різних видів підприємств, мати представництва в інших регіонах України та за її межами.

Порівнюючи загальні принципи кооперації з принципами діяльності с/г кооперативів, необхідно зазначити, що вони дещо не співпадають із тими, які відображені у Законі України «Про кооперацію», їх перелік трохи ширший:

- добровільність членства фізичних і юридичних осіб у кооперативі та безперешкодний вихід з нього;
- обов'язкова трудова участь членів у діяльності виробничого кооперативу;
- обов'язкова участь членів у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу;
- відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами цього кооперативу та в разі потреби погоджується брати участь у фінансуванні його на умовах, встановлених статутом кооперативу;
- демократичний характер управління, рівні права у прийнятті рішень за правилом «один член кооперативу – один голос»;
- обмеження виплат часток доходу на паї;
- розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності;

¹ Аграрне право : підруч. для студентів ВНЗ / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Харків : Право, 2010. – С. 137.

– контроль членів кооперативу за його роботою у порядку, передбаченому статутом цього кооперативу.

Існують відмінності і щодо створення с/г виробничого кооперативу та несільськогосподарського виробничого. Так, останній можуть згідно із Законом України «Про кооперацію» створити громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Аналогічна стаття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», передбачаючи загальні умови створення с/г виробничого кооперативу, наголошує, що засновниками такого кооперативу можуть бути лише громадяни України. Таке обмеження буде існувати до тих пір, поки не буде відмінено мораторій, який стосується іноземців та осіб без громадянства, щодо права власності цих суб'єктів на землі с/г призначення.

Для здійснення господарської та іншої діяльності с/г кооператив за рахунок власного майна формує відповідні майнові фонди. Майно кооперативу згідно з його статутом поділяється на пайовий і неподільний фонди. Неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків та майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів кооперативу до нього не включають. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом. Він має вартісне вираження і не може бути поділений між членами кооперативу.

Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюють у рівних частинах і/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Пайовий фонд с/г кооперативу становлять майно, яке внесли члени кооперативу під час вступу до організації, та кооперативні виплати, нараховані на наявні паї. Пайовий фонд кооперативу і пай конкретного члена кооперативу не є незмінними сталими величинами, вони змінюються залежно від різних чинників, а тому паї потребують обліку¹.

Облік паїв членів кооперативу здійснюється в реєстрах первинного, аналітичного і синтетичного обліків. Первинний облік паїв можна здійснювати у реєстрах двох видів: у пайових книжках або пайових посвідченнях.

¹ Аграрне право : підруч. для студентів ВНЗ / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Харків : Право, 2010. – С. 140–141.

Пайову книжку відкривають на кожного члена кооперативу, видають йому на руки, вона є документом, що засвідчує розмір та динаміку його паю. Характер ведення пайової книжки багато в чому схожий з веденням ощадних книжок. Пайова книжка має бути завірена головою кооперативу, головним бухгалтером, скріплена печаткою і підписана власником книжки, а щорічні записи – завірені підписами бухгалтера та власника книжки. Аналітичний облік паїв ведеться в книзі аналітичного обліку – Книзі паїв членів кооперативу з такими реквізитами, як і в пайовій книжці. Записи в Книгу паїв і в пайові книжки чи випуску свідоцтва здійснюють раз у рік після складання річного звіту с/г кооперативу і розподілу прибутку¹.

Щодо структури управління с/г кооперативами, порядку створення, функціонування і ліквідації, то вони співпадають із положеннями, викладеними в Законі України «Про кооперацію», для виробничих кооперативів.

§ 6. ЖИТЛОВО-БУДІВЕЛЬНІ ТА ЖИТЛОВІ КООПЕРАТИВИ

На сьогодні правове становище ЖБК та ЖК регулюється нормативними актами сучасної України і тими, що були прийняті ще за часів СРСР. До останніх треба віднести ЖК України², Примірний статут ЖБК³ і т. ін. За часів незалежної України правовий статус ЖБК регламентується ГК України, ЦК України і ЗК України, Законом України «Про кооперацію» та підзаконними нормативно-правовими актами.

Що стосується першої групи, то їх дія є лише формальною, і вони вже давно не вписуються у систему сучасного

¹ Методичні рекомендації по приватизації майна колективних сільськогосподарських підприємств від 02.10.1992 [Електронний ресурс] / М-во сільськ. господарства і продовольства України ; Укр. акад. аграр. наук, Ін-т аграр. економіки ; Ін-т економіки АН України ; [Юрчишин В. В., Онищенко О. М., Гайдуцький П. І. та ін.]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.1304.0>. – Назва з екрана.

² Житловий кодекс Української РСР : закон УРСР від 30.06.1983 № 5464-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.

³ Про затвердження Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу : постанова Ради Міністрів УРСР від 30.04.1985 № 186 // ЗП УРСР. – 1985. – № 5. – Ст. 41.

кооперативного законодавства. Так, якщо звернутися до порядку створення ЖБК, то згідно з вимогами п. 2. Примірного статуту ЖБК кооперативи організуються при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів, при підприємствах, установах та організаціях. До кооперативів, що організуються при виконавчих комітетах місцевих Рад народних депутатів, приймають громадян, які перебувають у відповідному виконавчому комітеті на обліку бажаючих вступити до кооперативу (у списку осіб, які користуються правом на вступ до кооперативу поза чергою), а до кооперативів, що організуються при підприємствах, установах, організаціях, приймають працівників цих підприємств, установ, організацій, які перебувають на обліку бажаючих вступити до кооперативу (у списку осіб, які користуються правом на вступ до кооперативу поза чергою), а також інших громадян у випадках, передбачених законодавством.

Такий порядок створення юридичних осіб приватного права суперечить принципу добровільності їх створення. Адже для створення таких кооперативів потрібно волевиявлення не фізичних осіб, які є засновниками ЖБК, а органів місцевого самоврядування чи юридичної особи, при яких створюються кооперативи. Отже, такий порядок не відповідає загальним засадам створення юридичних осіб приватного права і кооперативів зокрема¹.

Недосконалість правового регулювання ЖБК стала підставою для висновку, що така юридична особа, як ЖБК, має бути трансформована в об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Про це прямо було вказано у відповідній постанові КМ України². Зокрема, для забезпечення ефективного використання житла рекомендувати житловим та житлово-будівельним кооперативам, члени яких повністю розраховалися

¹ Кучеренко І. М. Правове положення житлово-будівельного кооперативу / І. М. Кучеренко. – Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПРн України, 2006. – С. 14–15.

² Про затвердження Положення про порядок організації та діяльності об'єднань, що створюються власниками для управління, утримання і використання майна житлових будинків, яке перебуває у загальному користуванні : постанова КМ України від 31.07.1995 № 588 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 10. – Ст. 259.

за надані їм на будівництво кредити, реорганізуватися в товариства (об'єднання) співвласників будинку. Однак саму процедуру та механізм перетворення ЖБК у товариства співвласників будинку визначено не було.

Лише з прийняттям Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»¹ у його ст. 5 було прописано можливість реорганізації житлово-будівельних кооперативів в об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Реорганізація відбувається за рішенням загальних зборів. Згідно зі статутом (положенням) кооперативу збори можуть прийняти рішення про реорганізацію кооперативу в об'єднання. З моменту прийняття цього рішення зазначені збори вважаються установчими зборами об'єднання. Участь в установчих зборах беруть члени житлово-будівельного кооперативу, які повністю сплатили вартість жилих приміщень і належної частки у вартості нежених приміщень та іншого майна і виявили таке бажання.

У разі неповної оплати вартості жилих приміщень і належної частки у вартості нежених приміщень та іншого майна окремими членами житлово-будівельного кооперативу вони можуть брати участь у зборах, зазначених вище, з метою вступу до об'єднання за згодою власника несплаченої частки майна.

Держава заохочує створення таких об'єднань співвласників тим, що створені відповідно до цього алгоритму об'єднання звільняються від сплати реєстраційного збору.

Така правова конструкція, закріплена на законодавчому рівні, можлива лише для втілення у життя для тих кооперативів, всі члени яких сплатили повністю свій пай і можуть вважатися власниками житла. Однак ця конструкція не пристосована до випадків, коли в ЖБК існують члени кооперативу, які не повністю сплатили свій пай, оскільки виникає ряд певних неузгодженостей. Так, вищевказаний Закон виділив такий суб'єкт права власності у ЖБК, як власник несплаченої частки. Але згідно з чинними нормативними актами, які регулюють діяльність ЖБК, такого об'єкта права власності, як частка, в кооперативі не існує.

¹ Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : закон України від 29.11.2001 № 2866-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 78.

А якщо немає об'єкта права власності, то, безумовно, не існує й такого суб'єкта. Об'єктом права власності в ЖБК є пайовий внесок, власником якого є сам член кооперативу. ЖБК як суб'єкт права власності на жилий будинок не є власником ані паю, ані невиключеної частки. Тому перетворення ЖБК в об'єднання співвласників квартир є досить проблематичним і може бути проведене лише у випадку, коли всі члени кооперативу сплатили повністю пайові внески¹.

Основні принципи відмінності ЖБК від об'єднання співвласників багатоквартирного будинку полягають у такому:

- ЖБК створюється як для будівництва житлового будинку, так і для його експлуатації, а об'єднання – лише для утримання та експлуатації без будівництва;

- у ЖБК діє принцип кооперації щодо рівності голосів під час голосування, а в об'єднанні дозволяється не дотримуватися цього принципу, наприклад, залежно від житлової площі;

- ЖБК є власником будинку, а в об'єднанні всі – співвласники житлового будинку.

Новітнє цивільне законодавство передбачає у ст. 384 ЦК України права житлово-будівельного (житлового) кооперативу та його членів на квартиру в будинку кооперативу. Так, будинок, споруджений або придбаний ЖБК чи ЖК, є його власністю. Член ЖБК чи ЖК має право володіння і користування, а за згодою кооперативу – і розпорядження квартирою, яку він займає в будинку кооперативу, якщо він не викупив її.

У разі викупу квартири член ЖБК чи ЖК стає її власником, але це не означає його автоматичного виходу із членів кооперативу.

Сучасне визначення ЖБК міститься у Правилах утримання жилих будинків та прибудинкових територій²: це – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі об'єднання їх майнових пайових внесків для участі в будівництві або реконструкції житлового будинку (будинків) і наступної його (їх) експлуатації.

¹ Кучеренко І. М. Правове положення житлово-будівельного кооперативу / І. М. Кучеренко. – Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2006. – С. 16–17.

² Про затвердження Правил утримання жилих будинків та прибудинкових територій : наказ Держ. ком. з питань житлово-комунал. господарства від 17.05.2005 № 76 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – Ст. 2158.

Для правильного правозастосування норм, що регламентують діяльність ЖБК, Верховний Суд України на своєму Пленумі прийняв відповідну Постанову «Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи»¹. Пленум ВС України звернув увагу судів на необхідність усунення недоліків у практиці розгляду справ, пов'язаних з користуванням жилими приміщеннями у будинках ЖБК, забезпечення їх розгляду в точній відповідності до ЖК України, законодавства України про власність, Примірного статуту ЖБК, статуту даного кооперативу, інших нормативних актів про ЖБК за неухильного дотримання норм процесуального законодавства.

Проблематика ЖБК полягає у розрізненому міжгалузевому правовому регулюванні (господарське, цивільне, житлове та інші галузі права) і недостатній правовій регламентації у законодавстві про кооперацію. Так, Закон України «Про споживчу кооперацію» не став базою для створення єдиної системи споживчих кооперативів, а Закон України «Про кооперацію» не визначив правове становище підприємницьких та непідприємницьких кооперативів. До останніх і потрібно відносити ЖБК, де існують специфічні майнові відносини між кооперативом та його членами.

Однією з причин непопулярності ЖБК у сучасних умовах є те, що члени ЖБК стають власниками квартири тільки після повної сплати свого паю, а згідно зі ст. 384 ЦК України – після викупу квартири. Тому до моменту повного внесення паїв (викупу квартири) членами кооперативу сам будинок із жилими приміщеннями, які в ньому знаходяться, є власністю ЖК. Через це член кооперативу позбавлений багатьох прав, які має власник житла: відчужувати житло, передавати його в спадщину, навіть у випадку, коли член кооперативу, наприклад, не сплатив лише сто гривень.

Головна відмінність між інвестиційним (пайовим) будівництвом та будівництвом, яке проводить ЖБК, полягає у можливості кредитування такого будівництва та виникнення права власності на житло. У першому випадку використовуються

¹ Про практику застосування судами законодавства про житлово-будівельні кооперативи : постанова Пленуму Верховного Суду УРСР від 18.09.1987 № 9 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 11.

кошти інвесторів, які виступають позичальниками за договорами кредиту і несуть самостійну відповідальність за кредитними договорами. І це дає інвесторам можливість широкого залучення кредитних ресурсів у житлове будівництво, оскільки вони мають право заставляти майнові права чи саме житло для забезпечення виконання договорів кредиту. Тому комерційні банки надають кредити на інвестиційне та пайове будівництво і не надають кредити ЖБК¹.

Новітнє законодавство не передбачає створення та державну реєстрацію нових організацій з такою організаційно-правовою формою, як ЖБК².

§ 7. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ІНШИХ ПІДПРИЄМСТВ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ (КООПЕРАТИВІВ)

Садівничі кооперативи. Кооперативним законодавством, а саме Законом України «Про кооперацію» за напрямом діяльності виокремлюється такий вид кооперативу, як садово-городній. До прийняття цього Закону садівничі товариства в основному реєструвалися як громадські організації – об'єднання громадян, які провадять діяльність згідно із Законом України «Про об'єднання громадян»³ виключно з метою захисту спільних інтересів своїх учасників – садівників. Таку реєстрацію можливо було здійснити, оскільки у ст. 12-1 вказаного Закону діяло поняття «товариство». Таку правову конструкцію застосовували і стосовно об'єднань громадян, що використовували земельні ділянки для городництва⁴.

¹ Кучеренко І. М. Правове положення житлово-будівельного кооперативу / І. М. Кучеренко. – Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2006. – С. 25–26.

² Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : наказ Держ. ком. з питань техніч. регулювання та спожив. політики від 28.05.2004 № 97 // Юридичний вісник України. – 2004. – № 47.

³ Про об'єднання громадян : закон України від 16.06.1992 № 2460-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

⁴ Лисанець О. С. Земельно-правові засади городництва громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Лисанець Олег Станіславович. – Харків, 2007. – С. 11.

Підзаконні нормативні акти визначають садівниче товариство як юридичну особу, що є добровільним об'єднанням громадян – власників садівничих ділянок¹.

Щодо організаційно-правової форми садівничого товариства треба зазначити, що згідно зі ст. 83 ЦК України юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. У свою чергу, товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі і тому, якщо садівниче товариство не має на меті отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, його можна віднести до непідприємницького.

Згідно із ст. 2 Закону України «Про кооперацію» обслуговуючий кооператив – кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи надають послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 % загального обороту кооперативу. Подібна норма міститься у ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Такі кооперативи, здійснюючі обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку.

Разом з тим необхідно зазначити, що згідно із п. 6 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про громадські об'єднання»² його дія не поширюється на непідприємницькі товариства (які не є громадськими об'єднаннями), утворені на підставі інших законів. А садово-городній кооператив прямо віднесений до окремого різновиду кооперативів Законом України «Про кооперацію». Закон, який регулює діяльність громадських об'єднань у п. 5 ч. 1 ст. 3, передбачає серед принципів утворення і діяльності цих об'єднань відсутність майнового інтересу їх членів (учасників). Майновий інтерес членів садівничого кооперативу присутній – це отримання врожаю зі

¹ Про затвердження інструментарію щодо складання квартальних списків житлових будинків і списків сільських населених пунктів для проведення пробного перепису населення 2010 року : наказ Держкомстату України від 20.08.2010 № 346 211 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1157.1732.0>.

² Про громадські об'єднання : закон України від 22.03.2012 № 4572-VI //Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1097.

свого саду. Отже, згідно із новітнім законодавством України садівниче товариство треба відносити до такої організаційно-правової форми, як обслуговуючий кооператив.

Однак Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва з метою запобігання виникненню порушень прав власності членів садівничих товариств та створенню напруженої ситуації навколо садівничих товариств відкликав свій лист від 9 червня 2008 р. № 4899, що був виданий на наказ Держспоживстандарту «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів», яким надавалися роз'яснення про організаційно-правову форму «обслуговуючий кооператив» (код 320), що введена Законом України «Про кооперацію».

Прийняття Постанови КМ України «Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України»¹ спричинило нову проблему: з'ясувалося, що, коли громадяни – члени садівничих товариств звернулися за отриманням актів на володіння земельними ділянками, їм було відмовлено через те, що вони нібито не мають права володіння власними ділянками, оскільки ці права належать вже не їм, а обслуговуючим кооперативам.

Останнім часом багато садівничих товариств були перетворені без узгодження з усіма членами такого товариства в обслуговуючі кооперативи. А обслуговуючі кооперативи мають інші повноваження, ніж садівничі товариства. Все це призвело до зловживань з метою заволодіння колективною власністю садівничого товариства шляхом його перетворення керівництвом в обслуговуючий кооператив проти волі пайовиків.

З огляду на викладене за дорученням Прем'єр-міністра України Держкомпідприємництвом разом з Держкомстатом і Держспоживстандартом змінено Класифікацію організаційно-правових форм – повернення організаційно-правових форм садівничих та інших товариств (наказ Держспожив-

¹ Деякі питання реалізації права власності на землю громадянами України : постанова КМ України від 05.08.2009 № 844 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 61. – Ст. 2158.

стандарту від 25.09.2009 № 342) шляхом запровадження нового коду для садівничого кооперативу – 950 (попередній код – 183).

Таким чином, незважаючи на пряме законодавче визначення садівничого товариства як виду кооперативу, його згідно із Класифікацією організаційно-правових форм господарювання було виключено із різновидів кооперативів та віднесено до інших організаційно-правових форм. Хоча законодавством передбачено, що державна реєстрація нових юридичних осіб з такими організаційно-правовими формами не передбачається. Тобто ті садівничі товариства, які реєструватимуться, будуть змушені обирати іншу форму господарювання. Це стосується і *гаражних кооперативів*, правовий статус яких окремо у цьому навчальному виданні не розглядатиметься.

Перетворення садівничих та інших товариств в обслуговуючі кооперативи можливе тепер лише за умови узгодження з усіма членами садівничого товариства (протокол загальних зборів із нотаріальним засвідченням підписів більшості членів товариства). В іншому випадку відомості про діючі садівничі товариства до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців не включаються.

Фінансові кооперативи (кооперативні банки та кредитні спілки). Згідно із Класифікацією організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004 однією з таких форм господарювання кооперативів є кооперативні банки.

ГК України у ст. 338 визначає, що кооперативний банк – це банк, створений суб'єктами господарювання, а також іншими особами за принципом територіальності на засадах добровільного членства та об'єднання пайових внесків для спільної грошово-кредитної діяльності. Згідно із законом можна створювати місцеві та центральний кооперативні банки. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожен учасник кооперативного банку незалежно від його участі (паю) у статутному капіталі банку має право одного голосу, що відповідає одному з основних принципів діяльності кооперативів.

Кооперативні банки створюються в Україні відповідно до ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність», а також законодавства про кооперацію. При цьому законодавство

про кооперацію поширюється на кооперативні банки в частині, що не суперечить вказаному Закону. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених цим Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органами управління кооперативних банків є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада банку та правління банку. Органом контролю є ревізійна комісія банку. Органи управління та контролю кооперативного банку створюються та здійснюють свої повноваження відповідно до цього Закону.

Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБУ відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Обмеження, встановлені цим Законом для операцій банку з пов'язаними з ним особами, не поширюються на операції кооперативного банку.

КМ України схвалено Концепцію розвитку системи кредитної кооперації¹. Ця Концепція визначає стратегічні напрями державної політики у сфері кооперативного кредитування, що розвивається на ринкових засадах з мінімально можливим

¹ Про схвалення Концепції розвитку системи кредитної кооперації : розпорядження КМ України від 07.06.2006 № 321-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 23. – Ст. 1731.

втручанням держави, та принципи функціонування системи кредитної кооперації з урахуванням позитивного міжнародного досвіду.

У зазначеній Концепції зауважується, що хоча законодавством і передбачена можливість створення кооперативних банків, проте жодного такого банку не створено.

У Концепції передбачається створення дво-, трирівневої системи кредитної кооперації. Перший рівень – кредитні спілки, що безпосередньо надають фінансові послуги споживачам – своїм членам. Другий рівень – кооперативні банки та об'єднані кредитні спілки, що забезпечують для кредитних спілок можливість доступу до необхідних фінансових ресурсів як шляхом їх перерозподілу в межах системи кредитної кооперації, так і шляхом залучення відповідних ресурсів із зовнішніх джерел. Через кооперативні банки може здійснюватися рефінансування, диверсифікація ризиків, доступ до міжбанківської системи розрахунків, забезпечення переказу коштів у межах небанківських платіжних систем. До того ж на законодавчому рівні необхідно: визначити, що засновниками кооперативних банків, які утворюються за участю кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок, можуть бути тільки кредитні спілки; установити можливість заснування кредитними спілками регіональних і міжрегіональних кооперативних банків; надати право створювати об'єднані кредитні спілки лише на базі членства в асоціаціях кредитних спілок.

Установи другого рівня системи кредитної кооперації можуть утворювати третій рівень – центральні кооперативні банки та/або об'єднані кредитні спілки.

Зокрема кредитні спілки є фінансовими кооперативами, які незалежно від того, ким вони створені – споживачами чи підприємцями, мають спільну ознаку: мета їх діяльності – не отримання прибутку, а економія коштів своїх членів, надання якісніших послуг за кращих умов¹.

¹ Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика / В. В. Гончаренко. – Київ : Наук. думка, 1997. – С. 18.

Всесвітня рада кредитних спілок (WOCU) на початок листопада 2012 р. об'єднувала 51 тис. кредитних спілок, які мали 196 млн членів кредитних спілок у 100 країнах. Сумарні активи спілок становили 1 трл 563 млрд доларів¹. Міжнародний день кредитних спілок відзначається щорічно з 1948 року кожен третій четвер жовтня. Святкування Міжнародного дня кредитних кооперативів – це данина історії руху кредитних спілок, міжнародне визнання позитивного впливу кредитних кооперативів на зміни в економічній і соціальній сфері.

Згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки» під кредитною спілкою треба розуміти неприбуткову організацію, що заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг.

Згідно зі ст. 21 зазначеного вище Закону кредитна спілка як суб'єкт господарювання здійснює некомерційну господарську діяльність. Так, кредитна спілка відповідно до свого статуту надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі (отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності); залучає на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням уповноваженого органу, тощо.

На жаль, доводиться констатувати, що п. 2 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про кредитні спілки» обмежує склад учасників кредитних операцій з боку господарюючих суб'єктів, лише від імені членів кредитної спілки можуть виступати фермерські господарства та приватні підприємства, які

¹ Див. на офіційному сайті World Council of Credit Unions (Всесвітньої ради кредитних спілок) – www.woccu.org.

знаходяться у власності членів такої спілки. Проте на сучасному етапі найбільш поширеною універсальною організаційно-правовою формою господарювання можна визнати господарські товариства, зокрема акціонерні товариства. Тому аналізована норма є дещо дискримінаційною¹.

Підприємства громадських об'єднань, релігійних організацій, профспілок, політичних партій. ГК України у ст. 112 передбачає можливість створення підприємств громадським об'єднанням або релігійною організацією. Таке підприємство є унітарним, заснованим на власності громадського об'єднання (громадської організації або спілки, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань. Характерною ознакою унітарного підприємства є те, що воно створюється одним засновником (громадським об'єднанням або релігійною організацією), який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону не поділений на частки (паї) статутний капітал, затверджує статут, розподіляє доходи безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Згідно із п. 2 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено його статутом, або через створені в порядку, передбаченому цим Законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню. Вказаний Закон прямо передбачає можливість самого громадського об'єднання зі статусом юридичної особи чи створеної ним юридичної особи (товариства, підприємства) бути виконавцем державного замовлення відповідно до закону.

Створені громадськими об'єднаннями юридичні особи (товариства, підприємства) зобов'язані вести бухгалтерський

¹ Зубатенко О. Правове стимулювання розвитку кооперації в Україні / Олена Зубатенко // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 6 (162). – С. 33–34.

облік, фінансову і статистичну звітність, бути зареєстрованими в органах державної податкової служби та сплачувати до бюджету обов'язкові платежі відповідно до закону. Надання таким юридичним особам (товариствам, підприємствам) пільг, у тому числі з оподаткування, здійснюється на підставах та в порядку, визначених законом.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи для виконання своєї статутної мети (цілей) має право володіти, користуватися і розпоряджатися коштами та іншим майном, яке відповідно до закону набуто в результаті підприємницької діяльності такого об'єднання, підприємницької діяльності створених ним юридичних осіб (товариств, підприємств).

Право власності громадського об'єднання зі статусом юридичної особи реалізовує його вищий орган управління в порядку, передбаченому законом та статутом громадського об'єднання. Окремі функції щодо управління майном за рішенням вищого органу управління громадського об'єднання можуть бути покладені на створені ним відповідно до статуту юридичні особи (товариства, підприємства).

Різновидом громадського об'єднання виступають молодіжні та дитячі громадські організації. Індивідуальними членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 35 років, а індивідуальними членами дитячих громадських організацій – особи віком від 6 до 18 років. Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»¹ у ст. 9 передбачено форми державної підтримки молодіжних та дитячих громадських організацій. Вона здійснюється шляхом сприяння створенню підприємств, установ та організацій, які надають послуги молоді і дітям або допомагають зайнятості молоді.

В Україні, крім громадських об'єднань, діють благодійні організації: членські благодійні організації; благодійні фонди; благодійні установи; інші благодійні організації (фундації, місії, ліги тощо). Благодійні організації – це недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб згідно із Законом України «Про благодійництво та благодійні

¹ Про молодіжні та дитячі громадські організації : закон України від 01.12.1998 № 281-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 1. – Ст. 2.

організації»¹. Права благодійних організацій визначаються ст. 13 зазначеного Закону, ними передбачається, що з метою здійснення благодійної діяльності ці організації мають право засновувати засоби масової інформації, підприємства та організації, займатися видавничою діяльністю. Можливість створення такого підприємства має бути закріплена у статуті благодійної організації. Згідно із п. 4 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» джерелами формування майна та коштів благодійного фонду можуть бути доходи від цінних паперів та надходжень від підприємств, що перебувають у його власності. На фінансування благодійних програм належить використовувати всю суму надходжень, що надійшла за фінансовий рік від підприємств, які перебувають у власності благодійної організації, за винятком адміністративно-господарських витрат, пов'язаних із функціонуванням благодійної організації, але не більше 20 % кошторису цієї організації в поточному році².

Створювати кооперативні підприємства також мають право професійні спілки. Це добровільні неприбуткові громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Згідно зі ст. 35 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»³ профспілки мають право на господарську та фінансову діяльність. З метою реалізації статутних завдань профспілки, їх об'єднання, які є юридичними особами, можуть здійснювати необхідну господарську та фінансову діяльність:

- надавати безоплатні послуги, роботи;
- створювати в установленому законодавством порядку підприємства, установи або організації зі статусом юридичної особи;

¹ Про благодійництво та благодійні організації : закон України від 16.09.1997 № 531/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.

² Див.: Галицькі контракти – Дебет–Кредит. – 14 серп. 2000 р. – № 33. – С. 38.

³ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

– формувати відповідні фонди, кредитні спілки¹.

Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів. Це закріплено у п. 3 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про політичні партії в Україні»², де прямо передбачено, що політичні партії мають право засновувати із підприємств лише власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України.

Релігійні організації здійснюють виробничу і господарську діяльність відповідно до ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»³.

Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства. Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства у порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій.

Релігійні організації як власники належного їм майна можуть у разі заснування ними підприємств закріплювати за такими підприємствами майно на праві господарського відання з метою здійснення підприємницької діяльності або на праві оперативного управління для здійснення некомерційної діяльності⁴.

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 72.

² Про політичні партії в Україні : закон України від 05.04.2001 № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.

³ Про свободу совісті та релігійні організації : закон УРСР від 23.04.1991 № 987-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.

⁴ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін.] ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 219.

Законодавчими актами України можуть встановлюватися й інші обмеження щодо створення і діяльності підприємств громадських організацій, політичних партій або релігійних організацій.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. *Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність підприємств кооперативної власності (кооперативів) в Україні.*
2. *Види підприємств кооперативної власності (кооперативи), що існують у світовій практиці.*
3. *Поняття та юридичне визначення підприємств кооперативної власності (кооперативів).*
4. *Особливості правового регулювання фінансових кооперативів (кооперативних банків кредитних спілок).*
5. *Споживчі кооперативи.*
6. *Поняття та юридичне визначення підприємств громадських об'єднань, благодійних релігійних організацій, профспілок, політичних партій.*
7. *Принципи діяльності кооперативу.*
8. *Класифікація кооперативів.*
9. *Порядок створення виробничого кооперативу.*
10. *Порядок та умови виникнення членства в підприємствах кооперативного типу.*
11. *Порядок та умови припинення членства в підприємствах кооперативного типу.*
12. *Система органів управління підприємств кооперативної власності (кооперативів).*
13. *Вищі органи самоврядування виробничих кооперативів та їх компетенція.*
14. *Голова кооперативу, його повноваження і відповідальність за стан господарювання підприємства. Правління кооперативу, його повноваження згідно зі статутом.*
15. *Правове становище виконавчого директора виробничого кооперативу.*
16. *Правомочність спостережної ради виробничого кооперативу і ревізійної комісії (ревізора) та їх повноваження.*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ

§ 1. ПОНЯТТЯ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Одне з головних та домінуючих місць серед суб'єктів господарювання займає підприємство. Можна стверджувати, що воно є узагальнюючою категорією для таких із найпоширеніших організаційно-правових форм суб'єктів господарювання, як господарські товариства, виробничі кооперативи, інші господарські організації незалежно від форми власності, підпорядкування та організаційно-правової форми. Таким чином, слід визначити саме поняття підприємства та окреслити його основні ознаки.

Поняття підприємства слід розглядати з точки зору положень господарсько-правової доктрини та нормативно-правових актів. Зокрема, в ч. 1 ст. 62 ГК України закріплено, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

Проте недосконалість законодавчого визначення зумовлює науковий пошук, що викликає до життя тлумачення досліджуваного поняття. Так, на думку О. М. Вінник, підприємство – це самостійний, у правовому відношенні, суб'єкт господарювання низової ланки економіки, який діє на підставі статуту, виконує виробничу, науково-дослідницьку, торговельну та інші види господарської діяльності як відокремлений товаровиробник, має самостійний баланс, розрахункові та інші рахунки в банківських установах, має права та несе обов'язки, пов'язані з виконуваною ним діяльністю, в тому числі має права юридичної особи¹.

¹ Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – С. 90.

Виходячи з положень господарсько-правової доктрини та господарського законодавства України, можна окреслити певні ознаки підприємства:

1) є *суб'єктом (об'єктом) права*. ГК України та господарсько-правова доктрина, в першу чергу, займають позицію, за якою підприємство є суб'єктом права. Однак варто звернути увагу й на положення ч. 3 ст. 66 ГК України, за якою підприємство є об'єктом, оскільки має в собі цілісний майновий комплекс, що, в свою чергу, визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод, на умовах і в порядку, визначених цим Кодексом та законами, прийнятими відповідно до нього. Тому слід говорити не стільки про підприємство як об'єкт майнових прав, скільки про цілісний майновий комплекс підприємства як об'єкт таких прав¹.

На противагу ГК України ЦК України в ст. 191 містить норму про цілісний майновий комплекс підприємства як про об'єкт права і не надає підприємству статусу юридичної особи. Проте це не означає, що підприємство, завдяки ЦК України, втрачає статус суб'єкта правовідносин. Про це, зокрема, свідчать статті 152, 167, 169, 708, 722, 913, 916, 918, 972 ЦК України, в яких застосовується поняття підприємства як суб'єкта майнових прав. У найбільш поширеному значенні таке поняття характеризує підприємство як суб'єкт майнових правовідносин.

На думку О. П. Подцерковного та Т. В. Степанової, сьогоднішні спроби деяких дослідників² розглядати підприємство винятково як річ (майно) є не чим іншим, як нав'язуванням сучасним поколінням термінів, що існували в дореволюційній Росії і склалися в деяких західних країнах. Адже не можна не помічати, що традиції правозастосування сьогоднішньої України мають своє власне коріння, яке не можна не ігнорувати.

Зокрема, Конституція України в статтях 37, 46, 86, 103, 120, 142, 143 містить норми, в яких підприємство визнається

¹ Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного. – Харків : Одиссей, 2010. – С. 137.

² Див., напр.: Романов О. Е. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав / О. Е. Романов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 304 с.

суб'єктом, а не об'єктом права. БК України, ЗК України, КК України, ГК України, переважна більшість інших законодавчих актів розглядають підприємство як суб'єкт правовідносин. Аналогічний підхід застосовується в Німеччині та в інших країнах, в законодавстві Європейського Союзу (наприклад, у статтях 85, 86 Римського договору 1957 р.).

У контексті дискусії про тлумачення поняття «підприємство» варто підтримати позиції Ю. К. Толстого та А. П. Грибанова, на думку яких необхідно зайняти більш зважену позицію, вважаючи, що в двозначному застосуванні поняття «підприємство» немає нічого проблемного і його потрібно застосовувати як в одному, так і в іншому значеннях, а в законодавстві чи договірних відносинах слід надати чітке визначення цього терміна в кожному конкретному випадку, щоб учасники обороту і правозастосовчі органи однозначно розуміли цей термін¹;

2) *є самостійним суб'єктом господарювання*. На думку В. С. Щербина, суть визначення «суб'єкт господарювання» полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовий колектив якого на професійній основі (у вигляді промислу) виробляє і реалізує свій товар з метою одержання прибутку. Як правило, підприємства належать до комерційних, спрямованих на прибуток організацій (на відміну від неприбуткових організацій – релігійних, об'єднань громадян тощо), хоча можуть створюватися і для некомерційної діяльності² (про що мова піде далі);

3) *є господарською організацією* (ч. 2 ст. 55 ГК України);

4) *є юридичною особою* (наявність організаційної єдності, відокремленого майна, здатність від свого імені набувати права та нести обов'язки, самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями, наявність самостійного балансу, рахунків в установах банків, печатки зі своїм найменуванням та

¹ Гражданское право : учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Ч. 1. – М. : Проспект, 1998. – С. 398; Грибанов А. Предприятие: проблемы доктрины и законодательства / А. Грибанов // Хозяйство и право. – 2000. – № 5. – С. 40. – Наведено за: Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.

² Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 56.

ідентифікаційним кодом, здатність від свого імені виступати позивачем та відповідачем у суді, третейському та господарському судах);

5) *створюється компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами відповідно до законодавства України;*

6) *є статутним суб'єктом господарювання (якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту або модельного статуту);*

7) *метою створення та діяльності підприємства є:*

– задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК України та іншими законами;

– здійснення як підприємницької, так і некомерційної господарської діяльності.

Підприємства незалежно від форми власності, організаційно-правової форми, а також установчих документів, на основі яких вони створені й діють, мають рівні права та обов'язки.

Особливістю внутрішньої організації підприємства є те, що воно не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розклад. Згідно зі ст. 64 ГК України підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управління, відділів, бюро, служб тощо). Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Підприємства можуть відкривати рахунки в установах банків через свої

відокремлені підрозділи відповідно до закону (ч. 4 ст. 64 ГК України). Діяльність розташованих на території України відокремлених підрозділів підприємств, що знаходяться за її межами, регулюється ГК України та іншими законами.

Згідно зі ст. 65 ГК України управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна та участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів.

Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства. У разі найму керівника підприємства з ним укладають договір (контракт), в якому визначають строк найму, права, обов'язки і відповідальність керівника, умови його матеріального забезпечення, умови звільнення його з посади, інші умови найму за погодженням сторін.

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади й органах місцевого самоврядування, інших організаціях, у відносинах з юридичними особами та громадянами, формує адміністрацію підприємства і вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами. Керівника підприємства може бути звільнено з посади достроково на підставах, передбачених договором (контрактом) відповідно до закону.

На всіх підприємствах, які використовують найману працю, між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом або уповноваженим ним органом необхідно укласти колективний договір, яким регулюються виробничі, трудові та соціальні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Вимоги до змісту і порядку укладення колективних договорів визначено законодавством про колективні договори.

Трудовий колектив підприємства становлять усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди) або інших

форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Повноваження трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством устанавлюють статутом або іншими установчими документами відповідно до вимог ГК України, законодавства про окремі види підприємств, Закону СРСР «Про трудові колективи і підвищення їх ролі в управлінні підприємствами, установами, організаціями».

Рішення із соціально-економічних питань, що стосуються діяльності підприємства, виробляють і приймають його органи управління за участі трудового колективу й уповноважених ним органів.

Особливості управління підприємствами окремих видів (організаційних форм підприємств) устанавлено ГК України та законами про такі підприємства.

§ 2. ВИДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ПІДПРИЄМСТВ

В юридичній літературі запропоновано значну кількість думок стосовно класифікації підприємств як суб'єктів господарювання, в основу яких закладено різні критерії поділу. Не вдаючись до детального аналізу правової доктрини з цього питання, вважаємо за необхідне звернути увагу на законодавчий підхід до видового виокремлення підприємств. Так, згідно зі ст. 63 ГК України можна виділити:

– залежно від форм власності:

а) приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

б) підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

в) комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

г) державне підприємство, що діє на основі державної власності;

г) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Як видно з наведеної класифікації, перелік підприємств є невичерпним, і в умовах сучасного господарювання та розвитку господарських відносин можна створювати й інші види підприємств. Завдяки цьому законодавцем зроблена обмовка про те, що в Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом (ч. 1 ст. 63 ГК України);

– залежно від наявності іноземної інвестиції в статутному капіталі підприємства (її наявності та розміру) виділяють:

а) іноземне підприємство (в статутному капіталі іноземна інвестиція становить 100 %) (ч. 2 ст. 63 ГК України);

б) підприємство з іноземними інвестиціями (в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як 10 %).

Таке саме положення міститься і в Законі України «Про режим іноземного інвестування», згідно зі ст. 1 якого підприємство з іноземними інвестиціями – це підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція в статутному капіталі якого, за його наявності, становить не менше 10 %. Підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями з дня зарахування іноземної інвестиції на його баланс¹;

– залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через призначеного ним керівника керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника (ч. 4 ст. 63 ГК України).

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних

¹ Більш детально правове становище підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств див.: Жорнокуй Ю. М. Інвестиційне право : підручник / Ю. М. Жорнокуй. – Харків : Схід.-регіонал. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2011. – 192 с.

прав, у тому числі через створені ними органи, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створені у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб (ч. 5 ст. 63 ГК України).

Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств встановлено ГК України та іншими нормативно-правовими актами, зокрема, законами України «Про споживчу кооперацію», «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» тощо.

На думку В. С. Щербини, унітарні та корпоративні підприємства можна розглядати як дві організаційні форми підприємств¹, хоча в ГК України вони подані саме як види підприємств;

– залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва (ч. 3 ст. 55 ГК України).

Суб'єктами мікропідприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний доход від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Суб'єктами малого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний доход від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб

¹ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 58.

та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.

Треба зазначити, що перелічені види підприємств (малі, середні та великі) не є окремими організаційними формами. Ця класифікація має практичне значення для формування економічної політики у сфері податкових (наприклад, можливості запровадження спрощеної системи оподаткування) і господарських (організаційних) пільг, здійснення інших заходів державної підтримки малих підприємств, а також розмежування режимів державної підтримки, що надається законодавством тим чи іншим підприємствам, тощо¹.

За сферою діяльності розрізняють підприємства промислові, торгівлі, у сфері послуг та інші².

За метою створення підприємства, виходячи з положень ч. 2 ст. 62 ГК України, поділяються на підприємницькі (комерційні) і непідприємницькі (некомерційні).

Згідно із ч. 9 ст. 63 ГК України для підприємств певного виду та організаційних форм закони можуть встановлювати особливості господарювання.

§ 3. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА ПІДПРИЄМСТВ І ДжЕРЕЛА ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (право володіння, право користування тощо), передбачених ЦК України (ч. 1 ст. 133 ГК України).

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін.] ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 120; Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін. ; за ред. О. П. Подцерковного. – Харків : Одиссей, 2010. – С. 141.

² Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. / І. В. Булгакова. – Київ : Прецедент, 2006. – С. 67.

Поняття правового режиму майна суб'єкта господарювання охоплює встановлені правовими нормами: а) структуру цього майна; б) порядок його набуття, використання і вибуття; в) межі розпорядження майном з боку третіх осіб; г) порядок звернення на нього стягнень кредиторів. Таке розуміння правового режиму майна дозволяє з'ясувати:

– по-перше, структуру (складові частини, види) майна, закріпленого за суб'єктом господарювання, що, у свою чергу, надає можливість визначити особливості правового режиму окремих видів зазначеного майна;

– по-друге, порядок (джерела, способи, процедуру) формування майнової бази та майновий стан (шляхом відображення його засобами бухгалтерського обліку) суб'єкта господарювання;

– по-третє, порядок використання (експлуатації) різних видів майна у процесі здійснення господарської діяльності (в тому числі його амортизації, застосування норм і нормативів тощо);

– по-четверте, порядок вибуття майна з майнової сфери суб'єкта господарювання (відповідно до умов укладених договорів, у тому числі у вигляді санкцій за порушення договірних зобов'язань; шляхом використання у своїй господарській діяльності; у вигляді сплати податків та інших обов'язкових платежів; шляхом вилучення майна за рішенням уповноважених органів, у тому числі санкцій за порушення правил здійснення господарської діяльності тощо)¹.

Згідно із ч. 1 ст. 66 ГК України майно підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

Необхідно вказати, що законодавство України застосовує правову категорію «майно», вкладаючи в неї зміст залежно від виду правовідносин, їх характеру та мети правового регулювання, що завжди треба мати на увазі у правозастосовній практиці². За ч. 1 ст. 139 ГК України майном визнається

¹ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін.] ; за заг. ред. Г. А. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – С. 251.

² Там само.

сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне значення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Згідно зі ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, однак для визнання цих об'єктів речами в розумінні ГК України необхідно, щоб вони відповідали певним ознакам, а саме: а) мали вартісне визначення; б) вироблялися чи використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання; в) відображалися у балансі цих суб'єктів або враховувалися в інших установлених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Стаття 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» визначає, що майном, яке може оцінюватися, є об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності.

Залежно від економічної форми майно, що використовується у процесі господарської діяльності, складають основні фонди і оборотні засоби, а також інші цінності (спеціальні фонди, грошові кошти, товари), вартість яких відображається на самостійному балансі підприємства (ч. 2 ст. 139 ГК України).

Згідно із ч. 3 ст. 139 ГК України основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів.

Для цілей бухгалтерського обліку основні фонди класифікуються, зокрема, на основні засоби (земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, будинки, споруди і передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження тощо), інші необоротні матеріальні активи (бібліотечні фонди, малоцінні

необоротні матеріальні активи, тимчасові (нетитульні) спори, природні ресурси, інвентарна тара, предмети прокату тощо), незавершені капітальні інвестиції.

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Законодавство про бухгалтерський облік відмовилося від терміна «оборотні засоби», вживаючи натомість термін «оборотні активи», під якими слід розуміти грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

За ч. 5 ст. 139 ГК України коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Товарами у складі суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги (ч. 6 ст. 139 ГК України).

Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери (ч. 7 ст. 139 ГК України). Підприємство випускає, реалізує та придбаває цінні папери відповідно до законодавства України (ч. 6 ст. 66 ГК України).

Частина 2 ст. 66 ГК України визначає джерела формування майна підприємства, до яких належать: 1) грошові та матеріальні внески засновників; 2) доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів господарської діяльності; 3) доходи від цінних паперів; 4) кредити банків та інших кредиторів; 5) капітальні вкладення і дотації з бюджетів; 6) майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку; 7) інші джерела, не заборонені законодавством України.

Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до чинного законодавства України. Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює в установленому

законодавством порядку за плату, а у випадках, передбачених законом, – на пільгових умовах.

Використання природних ресурсів у сфері господарювання, крім ГК України, регламентується також іншими законодавчими актами, зокрема: ЗК України, ВК України, ЛК України, Кодексом про надра, законами України «Про охорону навколишнього середовища», «Про нафту і газ», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ» тощо.

Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку, встановленому ГК України, іншими законодавчими актами України. Держава, у свою чергу, гарантує захист майнових прав підприємства. Вилучення державою у підприємства майна, що ним використовується, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом.

§ 4. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ОБ'ЄДНАНЬ ПІДПРИЄМСТВ

Згідно із ст. 70 ГК України підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність (виробничу, комерційну та інші види діяльності) на умовах і в порядку, встановлених ГК України та іншими законами. Крім того, за рішенням КМ України або органів, до повноважень яких належить управління державними або комунальними підприємствами, можуть утворюватися об'єднання підприємств на умовах і в порядку, встановлених ГК України та іншими законами.

Види об'єднань підприємств, їх загальний статус, а також основні вимоги щодо здійснення ними господарської діяльності визначаються ГК України, інші питання їх діяльності регулюються законодавством України.

Так, ГК України містить главу 12 «Об'єднання підприємств» (статті 118–127), яка і передбачає поняття, види, організаційно-правові форми, управління, об'єднання підприємств тощо.

Частина 1 ст. 118 ГК України визначає об'єднання підприємств як господарську організацію, утворену у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

У свою чергу, В. О. Джуринський вважає, що об'єднанням суб'єктів господарювання (господарським об'єднанням) є господарська організація, утворена у складі двох або більше суб'єктів господарювання з метою координації діяльності учасників об'єднання, забезпечення захисту їх прав та представництва їх інтересів; централізації окремих виробничо-господарських та/або управлінських функцій; консолідації матеріальних і фінансових ресурсів; реалізації фінансової залежності учасників об'єднання задля досягнення певного спільного господарського результату та вирішення спільних соціальних завдань¹.

На нашу думку, ознаками об'єднання підприємств є такі: 1) об'єднання підприємств є господарською організацією; 2) об'єднання підприємств – це юридична особа; 3) воно утворюється у складі двох або більше підприємств; 4) метою створення об'єднання підприємств є координація виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань. Натомість в юридичній літературі висловлено інше бачення стосовно окреслення ознак господарського об'єднання. Зокрема, В. О. Джуринський до них відносить такі: 1) господарське об'єднання утворюється у складі не менше двох підприємств (суб'єктів господарювання); 2) основною метою утворення господарського об'єднання є координація діяльності його учасників; 3) кінцевою метою діяльності господарського об'єднання є вирішення спільних економічних та соціальних завдань².

Об'єднання підприємств можуть утворюватися двома способами: а) самими підприємствами на добровільних засадах; б) за рішенням органів, які згідно з чинним законодавством мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав. До того ж необхідно розрізняти поняття «об'єднання підприємств» та «злиття підприємств», оскільки в першому випадку йдеться про самостійного

¹ Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія / В. О. Джуринський. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 34.

² Там само. – С. 31–34.

суб'єкта господарювання, учасники якого зберігають статус юридичної особи, а в другому – про спосіб припинення юридичних осіб, в результаті якого утворюється новий суб'єкт господарювання¹.

Державна реєстрація об'єднання підприємств здійснюється відповідно до ст. 58 ГК України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Стаття 119 ГК України передбачає види об'єднань підприємств. Так, залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання, так і державні чи комунальні господарські об'єднання.

Згідно із ч. 2 ст. 119 ГК України господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Господарські об'єднання діють на основі установчого договору та/або статуту, який затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання – об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням КМ України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Державне (комунальне) господарське об'єднання діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання (ч. 5 ст. 119 ГК України).

Стаття 120 ГК України передбачає види організаційно-правових форм об'єднань підприємств. Так, господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціацією вважається договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку

¹ Господарський кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. В. М. Коссака. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – С. 204.

спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації має бути зазначено, що вона є господарською. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації. За рішенням учасників асоціація може бути уповноважена представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями (ч. 2 ст. 120 ГК України).

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації (ч. 3 ст. 120 ГК України).

Консорціумом є тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність (ч. 4 ст. 120 ГК України).

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну (ч. 5 ст. 120 ГК України).

Водночас визначальними, на думку В. О. Джуринського, ознаками окремих організаційно-правових форм господарських об'єднань, як це випливає зі ст. 120 ГК України, є:

для асоціації – постійна координація господарської діяльності підприємств, що об'єдналися шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій;

для корпорації – поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації;

для консорціуму – тимчасовий характер створення для досягнення його учасниками спільної господарської мети, обов'язкове використання коштів, отриманих з різних джерел (від учасників, цільових, отриманих з інших джерел);

для концерну – фінансова залежність учасників від одного або групи учасників об'єднання, централізація функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності з делегуванням учасниками частини повноважень концерну¹.

Слід зазначити, що державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо) (ч. 6 ст. 120 ГК України).

Вищевказані організаційно-правові форми об'єднань підприємств є невичерпними, оскільки згідно із ст. 127 ГК України законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо), не передбачені у ст. 120 ГК України.

Згідно із ст. 121 ГК України підприємства – учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення ГК України та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Підприємство – учасник господарського об'єднання має право:

– добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення чи статутом господарського об'єднання;

– бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше;

– одержувати від господарського об'єднання в установленому порядку інформацію, пов'язану з інтересами підприємства;

¹ Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія / В. О. Джуринський. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – С. 53.

– одержувати частину прибутку від діяльності господарського об'єднання відповідно до його статуту. Підприємство може мати також інші права, передбачені засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання відповідно до законодавства (ч. 2 ст. 121 ГК України).

Підприємство, яке входить до складу державного або комунального господарського об'єднання, не має права без згоди об'єднання виходити з його складу, а також об'єднувати на добровільних засадах свою діяльність з іншими суб'єктами господарювання та приймати рішення про припинення своєї діяльності (ч. 3 ст. 121 ГК України).

Рішення про утворення об'єднання підприємств (установчий договір) та статут об'єднання погоджуються з АМК України в порядку, встановленому законодавством (ч. 4 ст. 121 ГК України).

Згідно зі ст. 123 ГК України учасники об'єднання підприємств можуть вносити на умовах і в порядку, передбачених його установчими документами, майнові внески (вступні, членські, цільові тощо). Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається у його балансі.

Господарське об'єднання має право утворювати за рішенням його вищого органу управління унітарні підприємства, філії, представництва, а також бути учасником (засновником) господарських товариств. Утворені господарським об'єднанням підприємства діють відповідно до положень ГК України, інших законів та статуту підприємства, затвердженого об'єднанням.

Об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання.

Згідно зі ст. 122 ГК України передбачено загальні положення щодо управління об'єднанням підприємств. Господарські об'єднання мають вищі органи управління (загальні збори учасників) та утворюють виконавчі органи, передбачені статутом господарського об'єднання.

Вищий орган господарського об'єднання: 1) затверджує статут господарського об'єднання та вносить зміни до нього;

2) вирішує питання про прийняття в господарське об'єднання нових учасників та виключення учасників з його складу; 3) утворює виконавчий орган господарського об'єднання відповідно до його статуту чи договору; 4) вирішує фінансові та інші питання відповідно до установчих документів господарського об'єднання.

Виконавчий орган господарського об'єднання (колегіальний чи одноособовий) вирішує питання поточної діяльності, які згідно зі статутом або договором віднесені до його компетенції.

Управління державним (комунальним) господарським об'єднанням здійснюють правління об'єднання і генеральний директор об'єднання, який призначається на посаду та звільняється з посади органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Склад правління визначається статутом об'єднання. Порядок управління державним (комунальним) господарським об'єднанням визначається статутом об'єднання відповідно до закону. Закон може передбачати й інший порядок управління державним (комунальним) господарським об'єднанням в оборонно-промисловому комплексі.

Здійснення управління поточною діяльністю об'єднання підприємств може бути доручено адміністрації одного з підприємств (головного підприємства об'єднання) на умовах, передбачених установчими документами відповідного об'єднання.

Спори, що виникають між учасниками об'єднання, вирішуються в порядку, передбаченому статутом об'єднання, або в судовому порядку відповідно до закону.

Згідно із ч. 1 ст. 124 ГК України підприємства – учасники об'єднання можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання. Вихід підприємства зі складу державного (комунального) господарського об'єднання здійснюється за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Згідно із ч. 3 ст. 124 ГК України припинення об'єднання підприємств відбувається в результаті його реорганізації в інше об'єднання або ліквідації.

Реорганізація господарського об'єднання здійснюється за рішенням підприємств-учасників, а реорганізація державного

(комунального) господарського об'єднання – за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Ліквідація господарського об'єднання провадиться за рішенням підприємств-учасників, а ліквідація державного (комунального) об'єднання – за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання. Ліквідація об'єднання підприємств здійснюється в порядку, встановленому ГК України, щодо ліквідації підприємства. Майно, що залишилося після ліквідації об'єднання, розподіляється між учасниками згідно зі статутом об'єднання підприємств чи договором.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1. Поняття та ознаки підприємства.*
- 2. Види підприємств.*
- 3. Організаційно-правова форма підприємств.*
- 4. Організаційна структура підприємств.*
- 5. Управління підприємством.*
- 6. Поняття та види об'єднання підприємств.*
- 7. Організаційно-правові форми об'єднання підприємств.*
- 8. Управління об'єднанням підприємств.*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РЕОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Серед основних нормативних актів, які регулюють підстави, порядок і момент припинення суб'єктів господарювання, необхідно назвати ЦК України та ГК України, Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» і Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Інші нормативні акти визначають особливості припинення господарської діяльності окремих суб'єктів комерційних чи некомерційних відносин.

Поняття припинення діяльності суб'єкта господарювання відсутнє в законодавстві України. Проте в доктринальному розумінні припиненням вважаються юридичні умови, за яких суб'єкти господарювання втрачають право провадити господарську діяльність і, відповідно, втрачають підприємницьку правосуб'єктність із моменту внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

Поняття і, що не менш важливо, момент припинення юридичної особи – суб'єкта здійснення господарської діяльності визначаються цивільним та господарським законодавством. Так, ст. 104 ЦК України вказує, що юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Моментом припинення юридичної особи є дата внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру. Аналогічні положення закріплені в ст. 59 ГК України, в ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» та в ст. 19 Закону України «Про господарські товариства». Таким чином,

закон закріплює дві форми припинення юридичної особи: реорганізацію та ліквідацію.

Правові підстави, поняття і наслідки реорганізації господарської організації передбачено статтями 106–109 ЦК України, ст. 59 ГК України. Основні положення щодо порядку та наслідків ліквідації визначено статтями 110–112 ЦК України та ст. 60 ГК України і нормами спеціальних правових актів.

Загалом, говорячи про конкуренцію цивільного та господарського законодавства в регулюванні питань припинення суб'єкта господарювання, з певною мірою припущення можемо стверджувати, що питання припинення юридичної особи регулюються актами цивільного законодавства, насамперед ЦК України, Законом України «Про акціонерні товариства» та Законом України «Про господарські товариства», а от деякі особливості припинення суб'єктів комерційної господарської діяльності регулюються спеціальними нормами ГК України та поодинокими актами міжгалузевого спрямування.

За ініціатором припинення господарської діяльності розрізняються два види припинення: 1) добровільне та 2) примусове.

Добровільним вважається таке припинення господарської діяльності, яке здійснюється з ініціативи самого суб'єкта господарювання, власника (власників чи уповноважених ними органів) його майна. Юридичними підставами добровільного припинення господарської діяльності є:

1) рішення власника (власників чи уповноважених ними органів), інших осіб – засновників суб'єкта господарювання чи їх правонаступників про припинення господарської діяльності;

2) досягнення мети, заради якої було засновано господарську діяльність;

3) закінчення строку, на який засновувалася господарська діяльність;

4) визнання суб'єкта господарювання банкрутом за його заявою;

5) інші випадки, передбачені установчими документами.

Примусове припинення господарської діяльності здійснюється з ініціативи інших осіб: органів держави, що здійснюють контроль за провадженням господарювання, кредиторів суб'єкта господарської діяльності тощо. Чинним

законодавством України передбачено підстави примусового припинення юридичних осіб, серед яких слід виділити:

1) рішення суду щодо припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством юридичної особи, у зв'язку з:

– визнанням судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути (така вимога може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, учасником юридичної особи, а щодо АТ – також НКЦПФР);

– провадженням нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

– невідповідністю мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;

– неподанням протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

– наявністю в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;

2) рішення відповідних органів державної влади (дана підстава визначена ст. 106 ЦК України);

3) у випадках, визначених законом, юридична особа також припиняється в порядку, встановленому Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», за заявою кредиторів.

Галузеві нормативні акти передбачають відповідні спеціальні підстави припинення господарської діяльності шляхом реорганізації чи ліквідації:

1) ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» визначає особливості припинення командитного товариства, оскільки, крім підстав, зазначених у ст. 19 цього Закону, воно припиняється також у разі вибуття всіх учасників з повною відповідальністю. Командитне товариство, у свою чергу, ліквідується в разі вибуття усіх вкладників;

2) в Законі України «Про банки і банківську діяльність» особливостям реорганізації банку взагалі присвячена окрема глава, і безпосередньо ст. 26 визначає такі способи реорганізації банку: реорганізація за рішенням власників банку, а в разі призначення тимчасової адміністрації – за рішенням НБУ або тимчасового адміністратора, погодженим з НБУ. І хоча даний Закон стосовно способів припинення

банку співпадає із ЦК України та ГК України, натомість ст. 26 вказує, що у разі реорганізації банку шляхом перетворення до таких правовідносин не застосовуються норми законодавства щодо припинення юридичної особи, і під час проведення реорганізації банку шляхом перетворення кредитор не має права вимагати від банку припинення чи дострокового виконання зобов'язання. Особливі ж підстави і порядок ліквідації банків визначаються нормами статей 87, 88 глави 16 зазначеного Закону;

3) спеціальні положення містять також норми ст. 43 Закону України «Про страхування», ст. 21 Закону України «Про товарну біржу». В свою чергу, Закон України «Про фермерське господарство» у ст. 35 визначає такі підстави для припинення діяльності фермерського господарства, як: реорганізація фермерського господарства; ліквідація фермерського господарства; визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом) чи ситуація, коли не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

Треба додати, що ГК України, визначаючи порядок припинення комерційної господарської діяльності, окремо регламентує підстави припинення саме такої підприємницької діяльності. Так, у ст. 51 ГК України вказано, що підприємницька діяльність припиняється: 1) з власної ініціативи підприємця; 2) у разі закінчення строку дії ліцензії; 3) у разі припинення існування підприємця; 4) на підставі рішення суду у випадках, передбачених ГК України та іншими законами.

Що стосується підстав припинення фізичних осіб – підприємців, то згідно із нормою ст. 46 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця проводиться у разі: 1) прийняття фізичною особою – підприємцем рішення про припинення підприємницької діяльності; 2) смерті фізичної особи – підприємця; 3) постановлення судового рішення про оголошення фізичної особи померлою або визнання безвісно відсутньою; 4) постановлення судового рішення про визнання фізичної особи, яка є підприємцем, недієздатною або про обмеження її цивільної дієздатності; 5) постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця.

У свою чергу, підставами для постановлення судового рішення про припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця є: а) визнання фізичної особи – підприємця банкрутом; б) провадження нею підприємницької діяльності, що заборонена законом; в) неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону; г) наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність фізичної особи – підприємця за зазначеним місцем проживання.

§ 2. СПОСОБИ І ФОРМИ ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ліквідація передбачає припинення існування, припинення господарської діяльності юридичною особою. Підстави ліквідації регламентуються законом і можуть випливати із фактичних об'єктивних складових або із суб'єктивного наміру учасників юридичної особи припинити господарську діяльність.

Основною відмінністю реорганізації від ліквідації є той факт, що в результаті реорганізації права та обов'язки юридичної особи переходять повністю або частково іншій/іншим новоствореним суб'єктам. І важливо лише визначити, в якому обсязі, які саме зобов'язання і права переходять новоствореному суб'єкту. В разі ліквідації майнові права та обов'язки суб'єкта підприємництва, що припиняє свою діяльність, не переходять до новоствореного суб'єкта господарювання, оскільки такий не утворюється. Разом з тим його майнові права та обов'язки можуть переходити до власника (власників) майна, що використовувалося у підприємницькій діяльності, або до засновника (засновників) суб'єкта підприємництва. Державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності здійснюють ті ж органи, які проводять державну реєстрацію її заснування (державну реєстрацію суб'єктів господарювання), та в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

ЦК України лише загальним чином регулює припинення фізичної особи – підприємця. В ст. 53 ЦК України вказано,

що фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом. Натомість ст. 51 ЦК України визначає, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не випливає із суті відносин. У свою чергу, ГК України в ст. 51 визначає, що порядок припинення діяльності підприємця встановлюється законом відповідно до вимог вказаного Кодексу.

Із відмінностей природи юридичної та фізичної осіб як суб'єктів цивільно-правових і господарських комерційних відносин випливають і відмінності у порядку припинення такої їх діяльності. В даному випадку про реорганізацію фізичної особи – підприємця у розумінні, яке застосовується до юридичних осіб, звісно, мова йти не може. Загалом чинне законодавство України надає змогу людині реалізовувати своє визначене Конституцією право на здійснення підприємницької діяльності в двох формах: бути учасником юридичної особи чи існувати як фізична особа – підприємець. До першого випадку застосовуються всі положення законодавства України, встановлені для юридичних осіб, і тому в даному контексті нас цікавить поняття та порядок припинення господарської діяльності фізичної особи в статусі підприємця. Припинення діяльності фізичної особи – підприємця можливе лише шляхом ліквідації.

Аналізуючи положення чинного законодавства України, можливо дійти висновку, що припинення підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця може бути пов'язане із незадовільним результатом її господарської діяльності або ж є результатом інших фактичних життєвих обставин (фізична смерть, божевілля і т. п.). Або ж такі підстави припинення діяльності суб'єкта можна поділити на пов'язані із суб'єктивним наміром даної фізичної особи припинити підприємницьку діяльність і такі, що пов'язані із зовнішніми факторами (постановлення відповідного судового рішення).

§ 3. ВИДИ РЕОРГАНІЗАЦІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Розглядаючи в широкому розумінні термін «*реорганізація*» як узагальнююче поняття, під нею розуміють припинення юридичної особи з переходом усіх прав та обов'язків до правонаступника у порядку загального правонаступництва, де під правонаступником розуміють юридичну особу (юридичних осіб), до якої переходять всі права та обов'язки реорганізованої юридичної особи. Суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів, що припинили своє існування, стають правами й обов'язками нових чи оновлених утворень, що продовжують свою господарську діяльність, як правило, на зміненій за обсягом майновій базі. Вирізняють такі форми реорганізації: злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення юридичної особи.

Злиття, приєднання та поділ юридичної особи передбачають передачу всього майна, прав та обов'язків новоствореним суб'єктам, тому в спеціальній літературі мова йде про повне (універсальне) правонаступництво. Натомість в результаті перетворення чи виділу юридична особа не зникає як суб'єкт господарювання, а лише змінює свій статус, «зовнішній» вигляд.

У разі *злиття* суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. Злиття можливо представити такою умовною формулою: $A + B = C$, де A та B – юридичні особи, які самостійно існували до злиття, а C – новостворена юридична особа.

У разі *приєднання* одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до цього останнього переходять усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання.

У разі *поділу* суб'єкта господарювання усі його майнові права і обов'язки переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу.

У разі *перетворення* одного суб'єкта господарювання в інший до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права і обов'язки попереднього суб'єкта господарювання.

У разі *виділення* одного або кількох нових суб'єктів господарювання до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта. Виділ не є випадком припинення юридичної особи.

Далі слід зупинитися на порядку припинення юридичної особи шляхом реорганізації. Статті 105, 107 ЦК України покладають на суб'єкта, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, низку обов'язків. Тому порядок припинення суб'єкта господарювання шляхом реорганізації можна представити низкою етапів:

1. Учасники господарської організації, суд або орган, що прийняли рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію, для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи. Для цього заявник повинен подати державному реєстраторові оригінал або нотаріально засвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи.

2. Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів без розгляду повинен у день надходження документів внести до Єдиного державного реєстру відповідний запис і в той же день повідомити органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України відомості про внесення такого запису. У спеціалізованому друкованому засобі масової інформації публікується повідомлення про внесення такого запису.

3. Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначають комісію з реорганізації, голову комісії та встановлюють порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, який не може становити менше двох і більше шести місяців з дня опублікування повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи. Виконання функцій комісії з реорганізації може бути покладено на орган управління юридичної особи. До комісії з реорганізації з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її члени представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді від її імені.

4. Відбувається розгляд кожної окремої вимоги кредитора, після чого приймається відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

5. Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредитором та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з реорганізації юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оскаржуються сторонами.

6. Передавальний акт і розподільчий баланс, підписані головою та членами комісії з реорганізації, затверджуються учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення, крім випадків, установлених законом.

7. Проводиться державна реєстрація припинення юридичної особи в результаті реорганізації, для чого голова комісії з реорганізації або уповноважена ним особа повинні подати державному реєстраторові відповідні документи. За відсутності підстав для залишення документів без розгляду державний реєстратор повинен внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її реорганізації в строк, який не повинен перевищувати одного робочого дня з дати надходження відповідних документів.

Реорганізація вважається завершеною з моменту державної реєстрації новоутвореної юридичної особи та державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті реорганізації.

§ 4. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЛІКВІДАЦІЇ

Під ліквідацією суб'єкта господарювання слід розуміти припинення його існування як суб'єкта права за встановленою законом процедурою без настання універсального правонаступництва.

Загальний порядок припинення суб'єкта господарювання шляхом ліквідації встановлено ст. 60 ГК України та

ст. 111 ЦК України. Класично порядок ліквідації можна представити низкою етапів.

1. Учасники господарської організації, суд або орган, що прийняли рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію, для внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи. Для цього подається оригінал або нотаріально засвідчена копія рішення засновників (учасників) чи уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи.

2. Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документів без розгляду повинен у день надходження цих документів внести до Єдиного державного реєстру відповідний запис і в той же день повідомити органам статистики, державної податкової служби, Пенсійного фонду України відомості про внесення такого запису. У спеціалізованому друкованому засобі масової інформації здійснюється публікація повідомлення про внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

3. Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняли рішення про припинення юридичної особи, призначають ліквідаційну комісію, голову комісії або ліквідатора та встановлюють порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що не може становити менше двох і більше шести місяців з дня опублікування повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи. Виконання функцій ліквідаційної комісії може бути покладено на орган управління юридичної особи. До ліквідаційної комісії або ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами та виступають у суді від її імені.

4. Ліквідаційна комісія або інший орган, який проводить ліквідацію суб'єкта господарювання, вміщує в друкованих органах відповідно до закону повідомлення про його ліквідацію та про порядок і строки заяви кредиторами претензій, а явних (відомих) кредиторів повідомляє персонально у письмовій формі у встановлені ГК України чи спеціальним законом строки. Одночасно ліквідаційна комісія вживає необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості

суб'єкта господарювання, який ліквідується, та виявлення вимог кредиторів з письмовим повідомленням кожного з них про ліквідацію суб'єкта господарювання.

5. Кожна окрема вимога кредитора розглядається, після чого приймається відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

6. До завершення строку пред'явлення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) закриває рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) та відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється. Ліцензії, документи дозвільного характеру та інші документи, а також печатки та штампи, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування, повертаються їм ліквідаційною комісією (ліквідатором).

7. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, що включає відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог та результат їх розгляду. Він затверджується учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.

8. Проводиться виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, у порядку черговості. Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

9. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками

юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, та забезпечує подання органам державної податкової служби.

10. Проводиться державна реєстрація припинення юридичної особи у зв'язку з ліквідацією, для чого державному реєстраторові подаються відповідні документи. За відсутності підстав для залишення документів без розгляду державний реєстратор у строк, що не повинен перевищувати одного робочого дня з дати надходження документів, має внести до Єдиного державного реєстру запис про проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації.

Детальніше етап державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом реорганізації чи ліквідації визначається Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (див. статті 36, 37).

У разі припинення платоспроможної юридичної особи ЦК України в ст. 112 визначає чітку черговість задоволення вимог кредиторів:

1) задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги. Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредитором відмовлено, а також вимоги, які

не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується, вважаються погашеними.

Виходячи із нескладної правової конструкції фізичної особи – підприємця, порядок припинення його діяльності фактично полягає у прийнятті відповідного рішення та внесенні відомостей про це до Єдиного державного реєстру.

Питання для самоконтролю

- 1. Визначення припинення господарської діяльності.*
- 2. Нормативно-правові акти, що регулюють припинення господарської діяльності.*
- 3. Форми припинення суб'єкта господарювання.*
- 4. Підстави добровільного припинення господарської діяльності.*
- 5. Підстави примусового припинення суб'єктів господарювання.*
- 6. Підстави припинення фізичних осіб – підприємців.*
- 7. Види реорганізації та їх характеристика.*
- 8. Порядок припинення суб'єкта господарювання шляхом реорганізації.*
- 9. Порядок припинення суб'єкта господарювання у разі його ліквідації.*
- 10. Порядок задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи.*

**ОСОБЛИВОСТІ ЛІКВІДАЦІ СУБ'ЄКТА
ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ
З БАНКРУТСТВОМ**

§ 1. ПОНЯТТЯ БАНКРУТСТВА ТА ЙОГО ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Регулювання процедури банкрутства суб'єктів господарської діяльності здійснюється ГК України, ЦК України, Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) та низкою законів, що закріплюють норми про можливість визнання господарських організацій певних організаційно-правових форм банкрутом. ГК України детально не регламентує відносини, пов'язані з визнанням особи банкрутом, а фактично містить відсильну норму до Закону про банкрутство.

Важливо підкреслити, що відносини, які пов'язані з банкрутством суб'єктів господарювання, регулюються нормативно-правовими актами різної юридичної сили та сукупно складають окремий інститут у системі господарського законодавства. Нормативно-правові акти цього інституту можна поділити на такі групи:

1) акти законодавства загальної сфери дії, що містять окремі норми щодо регулювання відносин, пов'язаних з банкрутством (ЦК України, ГК України);

2) акти законодавства, що визначають правове становище окремих видів суб'єктів з виключним видом діяльності (зокрема, закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про страхування» та ін.) або певної організаційно-правової форми (господарські товариства, фермерське господарство) і містять окремі норми щодо можливості визнання таких суб'єктів банкрутами;

3) спеціальні акти законодавства, що регулюють порядок визнання суб'єктів господарської діяльності банкрутами: Закон про банкрутство та підзаконні нормативні акти (постанови КМ України, відомчі нормативні акти та ін.).

З економічної точки зору банкрутство є неспроможністю продовження суб'єктом своєї господарської діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості.

Суб'єкт господарювання має стільки боргів перед кредиторами і зобов'язань перед бюджетом, що коли їх вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта господарювання – активів у ліквідній формі – не вистачить для їх задоволення. Інакше кажучи, інститут банкрутства забезпечує звільнення ринкової економіки від неефективних господарюючих суб'єктів, які повинні функціонувати на засадах самофінансування і нести самостійну відповідальність за власними зобов'язаннями.

Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що в суб'єкта господарювання є кредитори, тобто особи, які мають документовані майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому Законом про банкрутство порядку може призвести до ліквідації суб'єкта господарської діяльності.

Розглядаючи банкрутство суб'єкта господарювання як юридичне явище, слід підкреслити його характерні риси: а) банкрутство встановлюється господарським судом як юридичний факт, що породжує певні наслідки; б) зміст встановленого господарським судом факту банкрутства – це неспроможність суб'єкта господарювання повною мірою розрахуватися по своїх боргах у зв'язку з перевищенням суми боргових зобов'язань боржника над його активами; в) неплатоспроможність боржника має бути стійкою і не піддаватися усуненню попри здійснені судові заходи з відновлення платоспроможності суб'єкта, що зумовлює застосування спеціальної судової процедури – ліквідаційної процедури, спрямованої на ліквідацію заборгованості банкрута.

Провадження у справі про банкрутство порушується за наявності сукупності передумов, які за своєю природою класифікують на дві групи:

- 1) матеріально-правові передумови;
- 2) процесуально-правові передумови.

До матеріально-правових передумов порушення провадження у справі про банкрутство слід відносити стійку (понад три місяці) та значну неплатоспроможність (заборгованість, що перевищує триста розмірів мінімальних заробітних плат).

До процесуально-правових передумов порушення провадження у справі про банкрутство слід відносити подання боржником або кредитором (кредиторами) до господарського

суду заяви про порушення справи про банкрутство з додатком комплекту передбачених законом документів.

Внаслідок порушення справи про банкрутство виникає комплекс процесуальних правовідносин: провадження у справі, визнання боржника банкрутом, оголошення про банкрутство, задоволення претензій кредиторів, припинення справи про банкрутство тощо.

Згідно із ст. 1 Закону про банкрутство *банкрутство* – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному законом, грошові вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури. Неплатоспроможність згідно із цим Законом – це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку грошові зобов'язання перед кредиторами не інакше, як через відновлення його платоспроможності.

Згідно зі ст. 7 Закону про банкрутство *в рамках процедури банкрутства до боржника можуть застосовуватися такі судові процедури*: 1) розпорядження майном боржника; 2) мирова угода; 3) санація (відновлення платоспроможності) боржника; 4) ліквідація банкрута.

Безумовно, особи, які відповідальні за фінансовий стан суб'єкта господарювання, мають вживати всіх заходів задля запобігання банкрутству. В зв'язку з цим засновник (учасники) боржника – юридичної особи, власник майна, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень зобов'язані вживати своєчасних заходів для запобігання банкрутству підприємства-боржника. В межах заходів щодо запобігання банкрутству боржника власником майна боржника державного чи приватного підприємства, засновниками (учасниками) боржника – юридичної особи, кредиторами боржника, іншими особами може надаватись фінансова допомога в розмірі, достатньому для погашення зобов'язань боржника перед кредиторами, у тому числі зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) та відновлення платоспроможності боржника. Такі дії вважаються досудовою санацією і зобов'язують боржника перед особами, які надали таку допомогу.

Здійснення державної політики щодо запобігання банкрутству, а також забезпечення умов реалізації процедур

відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом покладається на державний орган з питань банкрутства – Державний департамент з питань банкрутства, утворений відповідно до Постанови КМ України «Про утворення Державного департаменту з питань банкрутства». Для забезпечення виконання повноважень державний орган з питань банкрутства може залучати відповідні організації та спеціалістів у порядку і на умовах, що встановлюються КМ України.

§ 2. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО

Справи про банкрутство юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців розглядаються господарським судом за місцезнаходженням боржника – юридичної особи і за правилами, передбаченими ГПК України, з урахуванням особливостей, визначених Законом про банкрутство.

Сторонами у справі про банкрутство виступають кредитор (кредитори або представник комітету кредиторів) і боржник (банкрут). Крім сторін, учасниками провадження у справі про банкрутство є: арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, а також у встановлених випадках інші особи, які беруть участь в провадженні у справі про банкрутство, Фонд державного майна України, державний орган з питань банкрутства, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника, уповноважена особа акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю.

Арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) може бути призначено фізичну особу – суб'єкта підприємницької діяльності, яка має вищу юридичну або економічну освіту, володіє спеціальними знаннями та не є зацікавленою особою щодо боржника і кредиторів. Таким чином одна і та ж особа може виконувати функції арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) на всіх стадіях провадження у справі про банкрутство.

Залежно від категорії боржника, виду його діяльності та наявності у нього майна господарський суд може застосовувати

один з трьох порядків провадження у справі про банкрутство, а саме:

1) *загальний порядок* передбачає застосування процедури розпорядження майном з подальшим переходом до процедур санації, ліквідації або мирової угоди;

2) *спеціальний порядок* передбачає залучення до участі у справі додаткових учасників, продовження строків санації, збігу процедур розпорядження майном та санації;

3) *спрощений порядок* застосовується під час ліквідації банкрута без застосування процедур розпорядження майном та санації.

Однак законодавство передбачає сукупність передумов порушення господарським судом справи про банкрутство. Так, справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги¹ кредитора (або кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше *трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати*, які не були задоволені боржником протягом *трьох місяців після встановленого для їх погашення строку*.

Заява про порушення провадження у справі про банкрутство подається боржником або кредитором у письмовій формі і, відповідно до ст. 11 Закону про банкрутство, повинна містити:

1) найменування господарського суду, до якого подається заява;

2) ім'я або найменування боржника, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи та реєстраційний номер облікової картки платника податків;

3) ім'я або найменування кредитора, його місцезнаходження або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи та реєстраційний номер облікової картки платника податків;

¹ Безспірні вимоги кредиторів – це грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набуло чинності, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з якою відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. Проте до складу таких вимог, у тому числі щодо сплати податків, зборів, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції.

4) виклад обставин, що є підставою для звернення до суду;

5) перелік документів, що додаються до заяви.

За подання заяви про порушення справи про банкрутство справляється судовий збір.

До заяви про порушення справи про банкрутство додаються: 1) витяг із Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців щодо боржника; 2) докази сплати судового збору; 3) довіреність чи інший документ, що засвідчує повноваження представника, якщо заяву підписано представником; 4) докази того, що сума безспірних вимог кредитора (кредиторів) сукупно становить не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати; 5) рішення суду про задоволення вимог кредитора, що набуло чинності; 6) відповідна постанова органу державної виконавчої служби про відкриття виконавчого провадження з виконання вимог кредитора; 7) докази того, що сума вимог кредитора (кредиторів) не забезпечена повністю заставою майна боржника (за наявності застави).

При цьому законодавство передбачає і необхідність наявності деяких додаткових документів, які повинні додаватися до заяви залежно від того, від боржника чи кредитора вона подається. Так, до заяви боржника також додаються:

а) установчі документи боржника – юридичної особи;

б) бухгалтерський баланс боржника на останню звітну дату;

в) перелік кредиторів боржника, вимоги яких визнаються боржником, підстав виникнення зобов'язань, а також строку їх виконання згідно із законом або договором;

г) перелік майна боржника із зазначенням його балансової вартості та місцезнаходження, а також загальна балансова вартість майна;

г) перелік майна, що перебуває у заставі або є обтяженим іншим способом, його місцезнаходження, вартість, а також інформація про кредиторів, на користь яких вчинено обтяження майна боржника;

д) довідка органів приватизації стосовно наявності або відсутності на балансі підприємства, щодо якого порушено справу про банкрутство, державного майна, що в процесі приватизації (корпоратизації) не увійшло до його статутного капіталу;

е) перелік осіб, які мають невиконані зобов'язання перед боржником, із зазначенням вартості таких зобов'язань, терміну виконання та підстав виникнення;

е) відомості про всі рахунки боржника, відкриті в банках та інших фінансово-кредитних установах, їх реквізити;

ж) відомості про всі рахунки, на яких обліковуються цінні папери, що належать боржнику, їх реквізити;

з) протокол загальних зборів працівників боржника, відповідне рішення первинної профспілкової організації боржника, на яких обраний представник працівників боржника для участі у справі про банкрутство, якщо такі збори відбулися до подачі заяви боржника до господарського суду;

и) рішення власника майна боржника про звернення до господарського суду із заявою про порушення провадження у справі про банкрутство;

і) інші документи, що підтверджують неплатоспроможність боржника.

Законодавчо передбачені підстави прояву ініціативи з боку боржника щодо звернення до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство. Так, боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство у разі виникнення певних обставин:

– задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами;

– під час ліквідації боржника не у зв'язку з процедурою банкрутства встановлено неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі;

– в інших випадках, передбачених законом.

Якщо заява надходить з боку кредитора, то вона, крім названих відомостей, повинна містити відомості про розмір вимог кредитора до боржника із зазначенням окремо розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає сплаті. Кредитори мають право об'єднати свої вимоги до боржника і звернутися до суду з однією спільною заявою, що підписується всіма кредиторами. До заяви також додаються: копія виконавчого документа; докази надсилання боржнику копії заяви і доданих до неї документів.

У разі відсутності підстав для відмови у прийнятті або для повернення заяви про порушення справи про банкрутство

господарський суд приймає заяву до розгляду, про що не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить ухвалу, в якій зазначаються: дата проведення підготовчого засідання суду; прізвище, ім'я та по батькові арбітражного керуючого, визначеного автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Ухвалою про прийняття заяви про порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд має право вирішити питання про:

- зобов'язання заявника, боржника та інших осіб надати суду додаткові відомості, необхідні для вирішення питання про порушення провадження у справі про банкрутство;

- вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони власнику майна боржника та боржнику приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби.

Підготовче засідання суду проводиться не пізніше *чотирнадцятого дня* після винесення ухвали про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство, а за наявності поважних причин – не пізніше *тридцятого дня*.

Ухвала про прийняття заяви про порушення справи про банкрутство надсилається сторонам та органу державної виконавчої служби за місцезнаходженням боржника, державному реєстратору за місцезнаходженням боржника, органу, уповноваженому управляти державним майном боржника, у статутному капіталі якого частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, арбітражному керуючому, визначеному автоматизованою системою з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Перевірка обґрунтованості вимог заявника, а також з'ясування наявності підстав для порушення провадження у справі про банкрутство згідно із ст. 16 Закону про банкрутство здійснюється господарським судом у підготовчому засіданні, в якому суд розглядає подані документи, заслуховує пояснення сторін, оцінює обґрунтованість заперечень боржника та вирішує інші питання, пов'язані з розглядом справи.

Якщо справа порушується за заявою кредитора, господарський суд перевіряє обґрунтованість його вимог, їх безспірність, вжиття заходів щодо примусового стягнення за

цими вимогами в порядку виконавчого провадження. У разі звернення до господарського суду боржника із заявою про порушення справи про банкрутство у підготовчому засіданні з'ясовуються ознаки неплатоспроможності боржника або її загрози. За наслідками розгляду заяви про порушення справи про банкрутство та відзиву боржника господарський суд виносить ухвалу про: а) порушення провадження у справі про банкрутство; б) відмову в порушенні провадження у справі про банкрутство.

В ухвалі про порушення провадження у справі про банкрутство зазначається про:

- порушення провадження у справі про банкрутство;
- визнання вимог кредитора та їх розмір;
- введення мораторію на задоволення вимог кредиторів;
- введення процедури розпорядження майном;
- призначення розпорядника майна, встановлення розміру оплати його послуг та джерела її сплати;
- вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику та власнику майна боржника приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби та предмети застави;
- строк подання розпорядником майна до господарського суду відомостей про результати розгляду вимог кредиторів, який не може перевищувати місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дату складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів та подання його на затвердження до господарського суду, яка не може бути пізніше місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дату попереднього засідання суду, яке має відбутися не пізніше двох місяців та десяти днів, а в разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду;
- строк проведення розпорядником майна інвентаризації майна боржника, який не може перевищувати двох місяців, а в разі значного обсягу майна – трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

З метою виявлення усіх кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника, здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про порушення справи

про банкрутство на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Ухвала про порушення провадження у справі про банкрутство набуває чинності з моменту її винесення. Далі ухвала не пізніше трьох днів з дня її винесення надсилається боржнику, кредиторю (кредиторам) та іншим особам, які беруть участь або мають взяти участь у цій справі, органу державної податкової служби, місцевому загальному суду, органу державної виконавчої служби за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника.

Господарський суд за клопотанням розпорядника майна, кредиторів або з власної ініціативи може застосовувати заходи щодо забезпечення вимог кредиторів, що діють відповідно до дня введення процедури санації і призначення керуючого санацією, або до прийняття постанови про визнання боржника банкрутом, відкриття ліквідаційної процедури і призначення ліквідатора, або до припинення провадження у справі. У рамках таких заходів може бути заборона боржнику укладати без згоди арбітражного керуючого (розпорядника майна) правочини (договори), а також зобов'язання боржника передати цінні папери, майно, інші цінності на зберігання третім особам, вчинення чи утримання від вчинення певних дій або вжиття інших заходів для збереження майна боржника, про що виноситься ухвала.

Традиційно одночасно з порушенням провадження у справі про банкрутство здійснюється введення мораторію на задоволення вимог кредиторів, про що зазначається в ухвалі господарського суду. Про це розпорядник майна повідомляє органи державної виконавчої служби за місцезнаходженням боржника та знаходженням його майна.

Мораторій на задоволення вимог кредиторів згідно із ст. 19 Закону про банкрутство – це зупинення виконання боржником грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін виконання яких настав до дня введення мораторію, і припинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів, застосованих до дня введення мораторію.

Запровадження мораторію протягом його дії несе такі правові наслідки:

а) забороняється стягнення на підставі виконавчих та інших документів, що містять майнові вимоги, у тому числі

на предмет застави, за якими стягнення здійснюється в судовому або в позасудовому порядку відповідно до законодавства, крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих з боржника грошових сум, перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж, а також у разі звернення стягнення на заставлене майно та виконання рішень у немайнових спорах;

б) забороняється виконання вимог, на які поширюється мораторій;

в) не нараховується неустойка, не застосовуються інші фінансові санкції за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань із задоволення всіх вимог, на які поширюється мораторій;

г) зупиняється перебіг позовної давності на період дії мораторію.

В той же час дія мораторію на задоволення вимог кредиторів не поширюється на вимоги поточних кредиторів; на виплату заробітної плати та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян; на виплату авторської винагороди, аліментів, а також на вимоги за виконавчими документами немайнового характеру, що зобов'язують боржника вчинити певні дії чи утриматися від їх вчинення.

Дія мораторію припиняється з дня припинення провадження у справі про банкрутство.

На будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство може бути укладена так звана *мирова угода*. Під мирвою угодою у справі про банкрутство слід розуміти домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та (або) розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється угодою сторін. Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів приймається комітетом кредиторів більшістю голосів кредиторів – членів комітету та вважається прийнятим за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, висловили письмову згоду на укладення мирової угоди. Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені боржника керівником боржника чи арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором), які виконують

повноваження органів управління та керівника боржника і підписують її. Від імені всіх кредиторів мирову угоду підписує голова комітету кредиторів.

Мирова угода відноситься до заходів з відновлення платоспроможності боржника. Тому, захищаючи права діючого суб'єкта господарювання, законодавство визначає положення, згідно з яким орган стягнення зобов'язаний погодитися на задоволення частини вимог з податків, зборів (обов'язкових платежів) на умовах такої мирової угоди з метою забезпечення відновлення платоспроможності підприємства у разі, коли умови мирової угоди передбачають розстрочку чи відстрочку або прощення (списання) боргів чи їх частини.

Мирова угода укладається в письмовій формі та підлягає затвердженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі господарського суду про припинення провадження у справі про банкрутство. Вона набуває чинності з дня її затвердження господарським судом і є обов'язковою для боржника (банкрута), кредиторів, вимоги яких забезпечені заставою, кредиторів другої та наступних черг. Причому одностороння відмова від мирової угоди не допускається.

Зміст мирової угоди має визначати розмір, порядок і строки виконання зобов'язань боржника, а також положення щодо відстрочки чи розстрочки або прощення (списання) боргів чи їх частини. Крім вказаного, мирова угода може містити умови про: виконання зобов'язань боржника третіми особами; обмін вимог кредиторів на активи боржника або його корпоративні права; задоволення вимог кредиторів іншими способами, що не суперечать закону.

В рамках судових процедур доволі часто має місце введення процедури *розпорядження майном боржника*¹. Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком на 115 календарних днів і може бути продовжена

¹ Під розпорядженням майном згідно зі ст. 22 Закону про банкрутство слід розуміти систему заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження, ефективного використання майнових активів боржника, проведення аналізу його фінансового становища, а також визначення наступної оптимальної процедури (санації, мирової угоди чи ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів.

господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника не більше ніж на два місяці. З дня винесення господарським судом ухвали про припинення повноважень керівника боржника або органів управління боржника керівник, повноваження якого припинено ухвалою господарського суду, зобов'язаний протягом трьох днів передати розпоряднику майна, а розпорядник майна – прийняти бухгалтерську та іншу документацію боржника, його печатки і штампи, матеріальні та інші цінності.

Розпорядник майна – фізична особа, яка згідно із судовим рішенням господарського суду забезпечує здійснення процедури розпорядження майном, про що виноситься ухвала. Розпорядник майна уповноважений виконувати широкі коло зобов'язань, серед яких:

- розглядати заяви кредиторів про грошові вимоги до боржника;

- вести реєстр вимог кредиторів;

- повідомляти кредиторів про результати розгляду їхніх вимог;

- вживати заходів для захисту майна боржника;

- аналізувати фінансово-господарську діяльність, інвестиційне становище боржника та його становище на ринках;

- скликати збори кредиторів та організувати їх проведення;

- надавати державному органу з питань банкрутства відомості, необхідні для ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено справу про банкрутство;

- надавати господарському суду та комітету кредиторів звіт про свою діяльність, відомості про фінансове становище боржника, пропозиції щодо можливості відновлення платоспроможності боржника;

- не пізніше двох місяців від дня порушення провадження у справі про банкрутство разом з боржником організувати та забезпечити проведення інвентаризації майна боржника та визначити його вартість;

- виконувати інші повноваження.

Повноваження розпорядника майна припиняються з дня припинення провадження у справі про банкрутство, а також у разі затвердження господарським судом мирової угоди, призначення керуючого санацією або ліквідатора, якщо інше не передбачено Законом про банкрутство.

У процедурі розпорядження майном боржник має право на підставі ухвали господарського суду задовольнити всі вимоги конкурсних кредиторів за умови їх задоволення одночасно та в повному обсязі відповідно до реєстру вимог кредиторів.

Фізичні особи та/або юридичні особи, які бажають взяти участь у санації боржника (інвестори), можуть подати розпоряднику майна заяву про участь у санації боржника та свої пропозиції щодо санації боржника (план санації тощо).

Попереднє засідання господарського суду згідно із ст. 25 Закону про банкрутство проводиться не пізніше двох місяців та десяти днів, а в разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду. У попередньому засіданні господарський суд розглядає всі вимоги кредиторів, у тому числі й ті, щодо яких були заперечення боржника і які не були внесені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, а також ті, що визнані боржником та внесені розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів, і вирішує питання про його затвердження.

За результатами розгляду вимог кредиторів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначаються:

- розмір та перелік усіх визнаних судом вимог кредиторів, які вносяться розпорядником майна до реєстру вимог кредиторів;

- розмір та перелік не визнаних судом вимог кредиторів;

- дата проведення зборів кредиторів та комітету кредиторів;

- дата підсумкового засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство або ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду.

Внесення змін до затвердженого господарським судом реєстру вимог кредиторів здійснюється виключно за наслідками перегляду ухвали господарського суду в апеляційному та касаційному порядку або за нововиявленими обставинами, а також у разі правонаступництва.

Протягом десяти днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник

майна письмово повідомляє кредиторів відповідно до реєстру вимог кредиторів, уповноважену особу працівників боржника та уповноважену особу засновників боржника про місце і час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення. Такі збори проводяться за місцезнаходженням боржника

Учасниками зборів кредиторів боржника з правом вирішального голосу є конкурсні кредитори, визнані господарським судом та внесені до реєстру вимог кредиторів.

Збори кредиторів на вимогу комітету кредиторів або окремих кредиторів скликаються арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) та проводяться протягом двох тижнів з дня надходження письмової вимоги про їх скликання.

На час дії процедур банкрутства збори кредиторів обирають комітет кредиторів у складі не більше ніж сім осіб. Під час проведення процедур банкрутства інтереси всіх кредиторів представляє комітет кредиторів. Кредитор, що має двадцять п'ять і більше відсотків голосів, автоматично включається до складу комітету кредиторів.

У підсумковому засіданні суду в процедурі розпорядження майном боржника здійснюється перехід до наступної судової процедури (санації, ліквідації, мирової угоди) або припиняється провадження у справі.

До закінчення процедури розпорядження майном боржника збори кредиторів зобов'язані прийняти одне з таких рішень:

- схвалити план санації та подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації і затвердження плану санації;

- відхилити план санації та подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації і зобов'язання керуючого санацією підготувати план санації;

- подати до господарського суду клопотання про введення процедури санації і зобов'язання керуючого санацією підготувати план санації у разі його неподання боржником;

- подати до господарського суду клопотання про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури;

- подати до господарського суду клопотання про укладення мирової угоди.

У підсумковому засіданні господарський суд за пропозицією розпорядника майна боржника та на підставі рішення зборів кредиторів повинен прийняти одне з таких судових рішень:

- ухвалу про введення процедури санації та затвердження плану санації у разі схвалення плану санації боржника зборами кредиторів;

- ухвалу про введення процедури санації та зобов'язання керуючого санацією підготувати план санації в разі відхилення плану санації боржника зборами кредиторів або неподання його боржником;

- постанову про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

- ухвалу про припинення провадження у справі про банкрутство;

- ухвалу про продовження строку процедури розпорядження майном та відкладення підсумкового засідання суду в межах граничного строку, визначеного Законом про банкрутство.

У разі, якщо комітетом кредиторів у межах строку дії процедури розпорядження майном не прийнято жодного з передбачених рішень, господарський суд протягом п'яти днів після закінчення процедури розпорядження майном боржника за наявності ознак банкрутства приймає постанову про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури.

Якщо комітетом кредиторів у межах строку дії процедури розпорядження майном не прийнято жодного з передбачених вище рішень або прийнято рішення про звернення до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, господарський суд має право винести ухвалу про введення процедури санації у випадках:

- якщо є достатні підстави вважати, що рішення комітету кредиторів про звернення до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури прийнято на шкоду більшості кредиторів – членів комітету кредиторів та встановлена реальна можливість відновити платоспроможність боржника;

- якщо після проведення засідання комітету кредиторів виявились обставини, які дають достатні підстави вважати, що платоспроможність боржника може бути відновлена;

– в інших випадках, передбачених Законом про банкрутство.

З дня визнання господарським судом боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури, або введення процедури санації, або затвердження мирової угоди процедура розпорядження майном та повноваження розпорядника майна припиняються.

§ 3. САНАЦІЯ БОРЖНИКА

Серед судових процедур, що застосовуються до боржника згідно із законодавством, центральне місце займає санація боржника. Під *санацією*, згідно із ст. 28 Закону про банкрутство, слід розуміти систему заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямовану на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом реструктуризації підприємства, боргів і активів або зміни організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів виносить ухвалу про введення процедури санації строком на шість місяців. Проте за вмотивованим клопотанням керівника санації чи комітету кредиторів цей строк може бути продовжено господарським судом, однак не більше ніж на дванадцять місяців.

Офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. Таке повідомлення містить характеристики і тип виробництва боржника, суми кредиторської заборгованості, строк подачі заявок інвесторами, який не може перевищувати двох місяців, тощо.

Введення процедури санації має певні правові наслідки: а) керівник боржника звільняється з посади у порядку, визначеному законодавством; б) управління боржником переходить до керуючого санацією; в) зупиняються повноваження органів управління боржника – повноваження органів управління передаються керуючому санацією, за винятком повноважень, передбачених планом санації.

Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про введення процедури санації та призначення керуючого санацією зобов'язані здійснити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, його печаток, штампів, матеріальних та інших цінностей. Арешт на майно боржника та інші обмеження його дій щодо розпорядження майном можуть бути накладені виключно у межах процедури санації та в разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Для управління та керування санацією боржника ухвалою господарського суду призначається керуючий санацією. *Керуючий санацією* – це фізична особа, яка згідно з рішенням господарського суду організовує здійснення процедури санації боржника і *має визначені права*: а) звертатися до господарського суду в передбачених Законом про банкрутство та ГПК України випадках; б) розпоряджатися майном боржника відповідно до плану санації та з урахуванням обмежень, передбачених законодавством; в) укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші правочини (договори); г) подавати заяви про визнання правочинів (договорів), укладених боржником, недійсними.

Керуючий санацією зобов'язаний: а) прийняти до господарського відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації; б) відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами; в) розробити та подати до суду у випадках, передбачених Законом про банкрутство, план санації, погоджений з комітетом кредиторів; г) забезпечити ведення боржником бухгалтерського і статистичного звіту та фінансової звітності; ґ) здійснювати заходи щодо стягнення на користь боржника дебіторської заборгованості, а також стягнення заборгованості з осіб, які несуть з боржником відповідно до закону або договору субсидіарну чи солідарну відповідальність; д) розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, які виникли після порушення справи про банкрутство в процедурі розпорядження майном боржника та санації; е) заявляти в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог кредиторів за зобов'язаннями, які виникли після порушення справи про банкрутство; є) повідомляти у десятиденний строк з дня винесення господарським судом

відповідної ухвали орган, уповноважений управляти державним майном, про своє призначення, затвердження мирової угоди, закінчення виконання плану санації, звільнення від обов'язків; ж) забезпечувати визначення початкової вартості майна шляхом проведення незалежної оцінки в разі відчуження майна у процедурі санації в порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнові права та професійну оціночну діяльність; з) повідомляти орган, уповноважений управляти державним майном, про реалізацію плану санації щодо боржника – державного підприємства або господарського товариства, у статутному капіталі якого частка державної власності становить п'ятдесят і більше відсотків; и) надавати господарському суду на його вимогу інформацію про здійснення плану санації; і) на період санації виступати представником сторони (власника) у колективному договорі; ї) здійснювати інші передбачені законодавством повноваження.

Затвердження звіту керуючого санацією або дострокове припинення процедури санації тягне за собою припинення повноважень арбітражного керуючого як керуючого санацією, про що зазначається у відповідній ухвалі суду.

У разі дострокового припинення процедури санації через укладення мирової угоди або погашення вимог кредиторів керуючий санацією протягом п'яти днів з дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє про це орган або посадову особу органу, до компетенції яких належить призначення керівника боржника, та у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання відповідно органу і продовжує виконувати повноваження керівника боржника до їх призначення в установленому порядку.

Процедура санації боржника припиняється достроково в разі невиконання умов плану санації або в разі невиконання поточних зобов'язань боржника, у зв'язку з чим господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Найважливішим обов'язком у процедурі санації з боку керуючого санацією є розробка і виконання умов плану санації. План санації має містити заходи щодо відновлення платоспроможності боржника та має передбачати строк відновлення платоспроможності боржника. План санації, попередньо схвалений комітетом кредиторів, згідно із ст. 29

Закону про банкрутство протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника має бути поданий до суду керуючим санацією, який щоквартально звітує перед комітетом кредиторів та судом про виконання плану санації.

План санації може містити умови про: виконання зобов'язань боржника третіми особами; задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить законодавству; відшкодування коштів, витрачених на проведення зборів акціонерів та (або) засідань органів управління боржника, відповідно до цього Закону. У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів та підписується інвесторами.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника, які містить план санації, можуть бути: 1) реструктуризація підприємства¹; 2) перепрофілювання виробництва; 3) закриття нерентабельних виробництв; 4) відстрочення та/або розстрочення платежів або прощення (списання) частини боргів, про що укладається мирова угода; 5) ліквідація дебіторської заборгованості; 6) реструктуризація активів боржника відповідно до вимог Закону про банкрутство; 7) продаж частини майна боржника; 8) виконання зобов'язань боржника власником майна боржника та його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; 9) відчуження майна та погашення зобов'язань боржника шляхом заміщення активів; 10) звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі виконання плану санації (вихідна допомога в такому разі виплачується за рахунок боржника або коштів від продажу майна боржника, або кредиту, одержаного для цієї мети); 11) одержання кредиту для виплати вихідної допомоги працівникам боржника, які звільняються згідно з планом санації, що відшкодовується відповідно до вимог Закону про банкрутство позачергово за рахунок продажу

¹ Під реструктуризацією підприємства слід розуміти здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

майна боржника; 12) інші способи відновлення платоспроможності боржника.

План санації вважається схваленим, якщо він підтриманий на засіданні комітету кредиторів більш як половиною голосів кредиторів – членів комітету кредиторів. Комітет кредиторів може прийняти одне з таких рішень: а) схвалити план санації та подати його до господарського суду; б) відхилити план санації і звернутися до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; в) відхилити план санації, звернутися до господарського суду з клопотанням про усунення арбітражного керуючого від виконання ним обов'язків керуючого санацією та про призначення нового керуючого санацією в порядку, встановленому Законом про банкрутство. Зазначене рішення має містити дату скликання чергового засідання комітету кредиторів для розгляду нового плану санації.

Схвалений комітетом кредиторів план санації та протокол засідання комітету кредиторів про введення процедури санації подаються арбітражним керуючим до господарського суду. Господарський суд затверджує схвалений та погоджений план санації боржника і виносить ухвалу про затвердження плану санації. Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію до господарського суду не буде поданий план санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

За результатами реалізації плану санації банкрута керуючий санацією, згідно зі ст. 36 Закону про банкрутство за п'ятнадцять днів до закінчення строку проведення процедури, визначеного планом санації, зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету кредиторів про час і місце проведення засідання комітету кредиторів.

Звіт керуючого санацією повинен містити: 1) баланс боржника на останню звітну дату; 2) розрахунок прибутків і збитків боржника; 3) відомості про наявність у боржника грошових коштів, які можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів боржника; 4) відомості про дебіторську заборгованість боржника на дату подання звіту та про нереалізовані права вимоги боржника; 5) відомості про стан кредиторської заборгованості боржника на дату подання звіту.

До звіту керуючого санацією слід додати докази задоволення вимог конкурсних кредиторів відповідно до реєстру вимог кредиторів.

Одночасно зі звітом керуючий санацією вносить до комітету кредиторів одну з пропозицій про:

1) прийняття рішення про дострокове припинення процедури санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника;

2) прийняття рішення щодо припинення процедури санації й укладення мирової угоди;

3) звернення до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації, до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

4) звернення до господарського суду з клопотанням про продовження процедури санації.

Звіт керуючого санацією має бути розглянутий комітетом кредиторів не пізніше десяти днів від дати його надходження та не пізніше закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації. За наслідками розгляду такого звіту комітет кредиторів приймає рішення про звернення до господарського суду з клопотанням щодо:

– припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації та відновленням платоспроможності боржника;

– припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури;

– припинення або продовження процедури санації та укладення мирової угоди.

Звіт керуючого санацією, розглянутий комітетом кредиторів, і протокол засідання комітету кредиторів не пізніше п'яти днів після дати проведення засідання комітету кредиторів надсилають до господарського суду. До звіту керуючого санацією додають реєстр вимог кредиторів. Розрахунки з кредиторами, вимоги яких включено до реєстру, проводяться керуючим санацією, починаючи з дати, зазначеної у затвердженому господарським судом плані санації, в порядку черговості, встановленому Законом про банкрутство.

Якщо комітетом кредиторів не прийнято жодного з рішень або таке рішення не подано до господарського суду до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації, або протягом п'ятнадцяти днів з дня виникнення

підстав для її дострокового припинення, господарський суд розглядає питання про припинення провадження у справі про банкрутство або про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Звіт керуючого санацією підлягає затвердженню господарським судом, якщо комітет кредиторів прийняв рішення про припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника. Про його затвердження або про відмову в затвердженні зазначеного звіту чи затвердження мирової угоди виноситься ухвала. Копії ухвали господарського суду та звіту керуючого санацією надсилаються сторонам у справі, іншим учасникам справи про банкрутство.

Якщо розрахунки з кредиторами не проведено у строки, передбачені планом санації, та за умови відсутності внесення клопотання комітету кредиторів про продовження строків, передбачених планом санації, і відповідних змін до плану санації, господарський суд визнає боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

§ 4. ЛІКВІДАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА, ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ЛІКВІДАТОРА ТА СТВОРЕННЯ ЛІКВІДАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ

Коло судових процедур відносно боржника, визнаного банкрутом, припиняє ліквідаційна процедура. Господарський суд починає ліквідаційну процедуру постановою про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, яка проводиться строком на дванадцять місяців.

Під *ліквідацією* слід розуміти припинення суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення вимог кредиторів у порядку закону шляхом продажу його майна.

Правовими наслідками прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури згідно зі ст. 38 Закону про банкрутство є такі:

1) господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції в разі можливості її продажу, за винятком укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута

або забезпечення його збереження в належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо;

2) строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

3) у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань, крім витрат, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням ліквідаційної процедури;

4) припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

5) відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

6) продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом про банкрутство;

7) скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника;

8) вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можна пред'являти тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців з дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника майна банкрута. У постанові про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури господарський суд призначає ліквідатора банкрута з числа арбітражних керуючих, якщо інше не передбачено Законом про банкрутство. Протягом п'ятнадцяти днів з дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську та іншу документацію банкрута, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності банкрута ліквідатору.

Рішення про відкриття ліквідаційної процедури боржника потребує офіційного оприлюднення. У зв'язку з цим повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. До того ж повідомлення про визнання боржника банкрутом і про відкриття ліквідаційної процедури повинно містити: найменування та інші реквізити боржника, визнаного банкрутом; найменування господарського суду; дату прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; відомості про ліквідатора (ліквідаційну комісію).

За клопотанням ліквідатора, погодженим з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. До складу ліквідаційної комісії банкрута включають представників кредиторів, уповноважену особу засновників боржника, фінансових органів та профспілки, а в разі необхідності – також представників спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах нагляду за страховою діяльністю, АМК України, органу, уповноваженого управляти державним майном, та представників органів місцевого самоврядування.

Згідно із ст. 41 Закону про банкрутство *ліквідатор* – це фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Законом про банкрутство.

З дня призначення ліквідатор здійснює визначені повноваження: а) приймає до свого відання майно боржника, забезпечує його збереження; б) виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута; в) проводить інвентаризацію та оцінку майна банкрута; г) аналізує фінансове становище банкрута; ґ) виконує повноваження керівника банкрута; д) очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу; е) пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення банкруту сум дебіторської заборгованості; є) має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується згідно із Законом про банкрутство позачергово за рахунок коштів, одержаних від продажу

майна банкрута; ж) з дня визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю; з) заявляє в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство і є неоплаченими; и) подає до суду заяви про визнання недійсними правочинів (договорів) боржника; і) вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб; ї) передає в установленому порядку на зберігання документи банкрута, які згідно з нормативно-правовими документами підлягають обов'язковому зберіганню; й) продає майно банкрута для задоволення вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів; к) повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом та надає державному органу з питань банкрутства відповідну інформацію для ведення ЄДРПОУ, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство; л) веде реєстр вимог кредиторів; м) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Під час проведення ліквідаційної процедури ліквідатор зобов'язаний використовувати тільки один рахунок боржника в банківській установі, з якого далі здійснюються виплати кредиторам, виплати поточних платежів та витрат, пов'язаних зі здійсненням ліквідаційної процедури, а інші рахунки підлягають закриттю.

Ліквідатор не рідше ніж один раз на місяць надає комітету кредиторів звіт про свою діяльність, інформацію про фінансове становище і майно боржника на день відкриття ліквідаційної процедури та під час проведення ліквідаційної процедури, використання коштів боржника, а також іншу інформацію на вимогу комітету кредиторів. Також ліквідатор на вимогу господарського суду та державного органу з питань банкрутства зобов'язаний надавати необхідні відомості щодо проведення ліквідаційної процедури.

До речі, дії (як і бездіяльність) ліквідатора можуть бути оскаржені до господарського суду учасниками справи про банкрутство. У разі невиконання або неналежного виконання ліквідатором своїх обов'язків господарський суд за

клопотанням комітету кредиторів або з власної ініціативи може припинити повноваження ліквідатора і призначити нового ліквідатора.

Усі види майнових активів банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів житлового фонду, в тому числі гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, що належать юридичній особі – банкруту, які передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку.

Майно, яке підлягає реалізації у ліквідаційній процедурі, оцінюється ліквідатором. Оцінка майна державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, здійснюється обов'язково із залученням суб'єктів оціночної діяльності у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Після проведення інвентаризації та оцінки майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута. Вибір способів продажу активів здійснюється ліквідатором з метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною. До таких способів належать:

- а) проведення аукціону;
- б) продаж безпосередньо юридичній або фізичній особі.

На аукціоні можуть продаватися: основні засоби (нерухомість, незавершене будівництво, транспортні засоби, будівельні матеріали тощо); відокремлений структурний підрозділ банкрута як частина цілісного майнового комплексу; необоротні активи банкрута; дебіторська заборгованість на умовах договору про відступлення права вимоги банкрута.

Ліквідатор має право самостійно проводити торги на аукціоні відповідно до законодавства або залучити на підставі договору організатора аукціону – юридичну особу, яка згідно з установчими документами має право проводити торги. Ліквідатор також здійснює продаж майна боржника у вигляді цілісного майнового комплексу або продає його частинами. В той же час умови договорів, укладених на реалізацію майна банкрута, не можуть передбачати розстрочку або відстрочку платежів за придбане майно.

Після завершення всіх розрахунків з кредиторами ліквідатор відповідно до ст. 46 Закону про банкрутство подає до господарського суду *звіт та ліквідаційний баланс*, до якого слід додати: відомості за результатами інвентаризації майна боржника та перелік ліквідаційної маси; відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу; копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна; реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів; документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів; довідку архівної установи про прийняття документів, які згідно із законом підлягають довгостроковому зберіганню; для АТ – копію розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, засвідчену НКЦПФР; для емітентів цінних паперів – копію звіту про наслідки погашення цінних паперів, засвідчену НКЦПФР.

Звіт ліквідатора має бути схвалений комітетом кредиторів, власником майна боржника. Про час і місце судового засідання, в якому будуть розглядати звіт і ліквідаційний баланс, господарський суд повідомляє ліквідатора та членів комітету кредиторів. Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора і думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів виносить ухвалу про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута. Копію цієї ухвали надсилають органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи – банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, а також власнику майна та органам державної податкової служби за місцезнаходженням банкрута. Ліквідатор виконує свої повноваження до внесення запису про припинення юридичної особи – банкрута до відповідного реєстру.

Якщо майна банкрута вистачило для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі, він вважається таким, що не має боргів і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. У такому разі ліквідатор протягом п'яти днів з дня прийняття господарським судом відповідного рішення повідомляє

про це орган або посадову особу органу, до компетенції якого належить призначення керівника боржника, у разі необхідності забезпечує проведення зборів чи засідання таких органів і продовжує виконувати повноваження керівника до їх призначення у встановленому порядку.

Господарський суд може винести ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише у разі, якщо залишок її майнових активів менший, ніж вимагається для продовження нею господарської діяльності згідно із законодавством.

Ліквідатор виконує свої повноваження до внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців запису про припинення юридичної особи – банкрута.

§ 5. ЧЕРГОВІСТЬ ЗАДОВОЛЕННЯ ВИМОГ КРЕДИТОРІВ

Законодавство України містить дві основні норми, які визначають порядок задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації юридичної особи, в тому числі суб'єкта господарської діяльності. Як було зазначено в попередньому розділі, ст. 112 ЦК України визначає порядок задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи, а ст. 45 Закону про банкрутство встановлює черговість задоволення вимог кредиторів за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута.

У випадку, коли суб'єкт господарювання визнаний банкрутом, вимоги кредиторів задовольняються таким чином:

І. *У першу чергу* задовольняються:

– вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошових компенсацій за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інших коштів, належних працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплати часу простою не з вини працівника, гарантій на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантій і компенсацій, пов'язаних зі службовими відрядженнями, гарантій для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, гарантій для донорів, гарантій для працівників, які направляються на обстеження до медичного закладу, соціальних

виплат у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин, та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі;

- вимоги кредиторів за договорами страхування;

- витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі:

- витрати на оплату судового збору;

- витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів;

- витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, введення процедури санації, визнання боржника банкрутом;

- витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута;

- витрати на публікацію в засобах масової інформації про поновлення провадження у справі про банкрутство у зв'язку з визнанням мирової угоди недійсною;

- вимоги щодо виплати основної грошової винагороди арбітражному керуючому;

- вимоги щодо відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних з виконанням ним повноважень розпорядника майна, керуючого санацією боржника або ліквідатора банкрута;

- витрати арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора), пов'язані з утриманням і збереженням майнових активів банкрута.

II. У другу чергу задовольняються:

- вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за громадян, які застраховані в цьому Фонді, у порядку, встановленому КМ України, зобов'язань зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше

соціальне страхування, крім вимог, задоволених позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а також вимоги громадян – довіритель (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довіритель (вкладників).

III. У *третю чергу* задовольняються:

– вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

– вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом.

IV. У *четверту чергу* задовольняються:

– вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, в тому числі й вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника.

V. У *п'яту чергу* задовольняються:

– вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору в частині 5 відсотків обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у трети осіб;

– вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору в частині 3 % обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому задоволенню та віднесені до конкурсних згідно із Законом про банкрутство.

VI. У *шосту чергу* задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються у міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторі однієї черги. Вимоги, не задоволені за недостатності майна, вважаються погашеними.

Якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи боржника і негайний продаж матиме

наслідком істотної втрати їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів.

Ліквідатор у разі потреби передавання активів боржника, які залишаються непроданими на час закінчення процедури ліквідації, в управління іншій юридичній особі погоджує кандидатуру такої особи з комітетом кредиторів та звертається до господарського суду з відповідним клопотанням. Таке клопотання ліквідатор надає господарському суду не пізніше ніж за два місяці до завершення процедури ліквідації і зазначає в ньому обсяг активів, що продавалися і не були продані, причини нездійснення продажу, а також загальну суму незадоволених вимог кредиторів. Одночасно з клопотанням ліквідатор подає: а) перелік непроданих активів боржника; б) інформацію про кожний актив (його вартість, ціну та порядок продажу, згідно з яким він продавався і не був проданий); в) висновки про оцінку кожного активу, здійснену відповідно до законодавства України під час ліквідаційної процедури.

У разі, якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств – органу приватизації для прийняття рішень щодо подальшого розпорядження таким майном. У разі відмови власника або уповноваженого ним органу, а також органу приватизації прийняти таке майно або у випадку неможливості встановити місцезнаходження власника або уповноваженого ним органу, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається безоплатно міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, будинкам дитини при установах виконання покарань, установам виконання покарань, слідчим ізолятором, військовим формуванням чи знищується.

Погашення вимог забезпечених кредиторів за рахунок майна банкрута, що є предметом забезпечення, здійснюється в позачерговому порядку.

Питання для самоконтролю

- 1. Поняття та правові підстави банкрутства суб'єкта господарювання.*
- 2. Стадії провадження у справах про банкрутство.*
- 3. Учасники провадження у справах про банкрутство.*
- 4. Державний орган з питань банкрутства та його повноваження.*
- 5. Порядок порушення провадження у справі про банкрутство.*
- 6. Поняття та зміст санації боржника.*
- 7. Заходи щодо відновлення платоспроможності боржника у разі санації.*
- 8. Ліквідаційна процедура у справі про банкрутство.*
- 9. Порядок призначення ліквідатора та його функції.*
- 10. Черговість задоволення вимог кредиторів.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 528 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / С. С. Алексеев. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – 576 с.
3. Бекірова Е. Правова природа інституту ліцензування певних видів господарської діяльності / Е. Бекірова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 10. – С. 95–97.
4. Беяневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Беяневич Олена Анатоліївна. – Київ, 1999. – 24 с.
5. Булгакова І. В. Господарське право України : навч. посіб. / І. В. Булгакова. – Київ : Прецедент, 2006. – 346 с.
6. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / О. М. Вінник. – Київ : Атіка, 2004. – 624 с.
7. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студентів ВНЗ] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та допов.]. – Київ : Прав. єдність, 2009. – 766 с.
8. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Вінник Оксана Мар'янівна. – Київ, 2004. – 631 с.
9. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. – Київ : Слово, 2008. – 512 с.
10. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Харків : Право, 2012. – 696 с.
11. Господарське право : підручник / [О. П. Подцерковний, О. О. Квасніцька, А. В. Смітюх та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного. – Харків : Одиссей, 2010. – 640 с.
12. Господарське право України : навч. посіб. / за заг. ред. Н. О. Саніахметової. – Харків : Одиссей, 2005. – 608 с.
13. Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
14. Господарський кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. В. М. Коссака. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 672 с.
15. Господарський процесуальний кодекс України : закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

16. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 24 груд. 2010 р. № 1199/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 100. – Ст. 3545.

17. Джуринський В. О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія / В. О. Джуринський. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 224 с.

18. Ершова И. В. Предпринимательское право : учебник / И. В. Ершова. – М. : Юриспруденция, 2002. – 512 с.

19. Жорнокуй Ю. М. Інвестиційне право : підручник / Ю. М. Жорнокуй. – Харків : Схід.-регіонал. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2011. – 192 с.

20. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды : сб. науч. тр. / Г. Л. Знаменский. – Киев : Юрінком Інтер, 2012. – 488 с.

21. Знаменский Г. Л. Хозяйственный механизм и право / Г. Л. Знаменский ; [отв. ред. В. К. Мамутов]. – Киев : Наукова думка, 1988. – 158 с.

22. Карчевський К. А. Проблеми визначення змісту господарського (підприємницького) права як галузі права та навчальної дисципліни / К. А. Карчевський // Проблеми господарського права і методика його викладання : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12–13 трав. 2006 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 59–66.

23. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие / Е. Р. Кибенко. – Харьков : Эспада, 2001. – 288 с.

24. Кодекс про адміністративні правопорушення : закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

25. Кодекс торговельного мореплавства : закон України від 23 трав. 1995 р. № 176/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 47. – Ст. 349.

26. Кодекс України про надра : закон України від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

27. Коммерческое право : учебник / [А. Ю. Бушев, О. А. Городов, Н. Л. Вещунова и др.] ; под ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлевой. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. Гос. ун-та, 1998. – 518 с.

28. Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

29. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Львів : Край, 2009. – 464 с.

30. Кравчук С. Й. Господарське право України : навч. посіб. / С. Й. Кравчук. – Київ : Кондор, 2007. – 264 с.
31. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
32. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
33. Круглова Н. Ю. Хозяйственное право : учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. / Н. Ю. Круглова. – М. : Высш. образование ; Юрайт-Издат, 2009. – 875 с.
34. Курило В. Державне ліцензування як правова підстава підприємницької діяльності з надання послуг щодо охорони власності та громадян / В. Курило // Юридична Україна. – 2004. – № 2. – С. 50–54.
35. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
36. Лаптев В. В. Предмет и система хозяйственного права / В. В. Лаптев. – М. : Юрид. лит., 1969. – 176 с.
37. Лісовий кодекс України : закон України від 21 січ. 1994 р. № 3852-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
38. Ліцензування в Україні / ред. А. В. Шашкевич ; Держ. ком. України з питань регуляторної політики та підприємництва. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 414 с.
39. Майданик Р. А. Неимущественные оборотоспособные правоотношения как предмет гражданского права Украины / Р. А. Майданик // Альманах цивилистики : сб. ст. / под ред. Р. А. Майданика. – Киев : Прав. єдність, 2008. – Вып. 1. – С. 32–59.
40. Мартемьянов В. С. Хозяйственное право: история и современность / В. С. Мартемьянов // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 100–103.
41. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1 / В. С. Мілаш. – Харків : Право, 2008. – 496 с.
42. Могилевский С. Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения / С. Д. Могилевский. – М. : Статут, 2010. – 421 с.
43. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [Г. А. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та

ін.] ; за заг. ред. В. К. Мамутова. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

44. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.] ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.

45. Общая теория права : учеб. для юрид. вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Кузьмин, В. В. Лазарев и др. ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – 384 с.

46. Петров Є. В. Господарське право та його складові елементи / Є. В. Петров // Актуальні проблеми правовідносин в приватній сфері : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 23 груд. 2011 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Харків : Юрайт, 2012. – С. 39–42.

47. Податковий кодекс України : закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.

48. Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 22 черв. 1999 р. № 1109 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 127

49. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 864 с.

50. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

51. Правознавство : підручник / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін. – Київ : КНЕУ, 2003. – 767 с.

52. Предпринимательское (хозяйственное) право : учебник / под ред. В. В. Лаптева, С. С. Занковского. – М. : Волтерс Клаувер, 2006. – 560 с.

53. Про акціонерні товариства : закон України від 17 верес. 2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.

54. Про аудиторську діяльність : закон України від 22 квіт. 1993 р. № 3125-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.

55. Про банки і банківську діяльність : закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.

56. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : закон України від 16 лип. 1999 р. № 996-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 40. – Ст. 365.

57. Про відновлення платоспроможності або визнання банкрутом : закон України від 14 трав. 1992 р. № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.

58. Про вищу освіту : закон України від 17 січ. 2002 р. № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 20. – Ст. 134.

59. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : декрет Кабінету Міністрів України від 31 груд. 1992 р. № 24-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.

60. Про господарські товариства : закон України від 19 верес. 1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.

61. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : закон України від 30 жовт. 1996 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.

62. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : закон України від 15 трав. 2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.

63. Про державну службу : закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

64. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : закон України від 24 лют. 1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

65. Про заборону грального бізнесу в Україні : закон України від 15 трав. 2009 р. № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.

66. Про загальну середню освіту : закон України від 13 трав. 1999 р. № 651-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.

67. Про зайнятість населення : закон України від 1 берез. 1991 р. № 803-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 170.

68. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : закон України від 11 верес. 2003 р.

№ 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.

69. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : закон України від 22 груд. 1998 р. № 332-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

70. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : постанова Правління Національного банку України від 12 листоп. 2003 р. № 492 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 1. – Ст. 2707.

71. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страховальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України : постанова Правління Пенсійного фонду України від 19 груд. 2003 р. № 21-1 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 3. – Ст. 148.

72. Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 4 лип. 2001 р. № 756 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 27. – Ст. 1212.

73. Про затвердження переліку органів ліцензування : постанова Кабінету Міністрів України від 14 листоп. 2000 р. № 1698 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46. – Ст. 2001.

74. Про затвердження переліку платних побутових послуг, на провадження діяльності з надання яких придбавається торговий патент : постанова Кабінету Міністрів України від 29 груд. 2010 р. № 1258 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 7. – Ст. 332.

75. Про затвердження Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання (Положення про концентрацію) : розпорядження Антимонопол. ком. від 19 лют. 2002 р. № 33-р // Офіційний вісник України. – 2002. – № 13. – Ст. 679.

76. Про затвердження Порядку взяття на облік та зняття з обліку в органах Пенсійного фонду України платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : постанова Правління Пенсійного фонду України від 27 вересня 2010 року № 21-6 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 86. – Ст. 3066.

77. Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів : наказ М-ва фінансів України від 9 груд. 2011 р. № 1588 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1. – Т. 2. – Ст. 39.

78. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів : постанова Кабінету Міністрів України від 15 черв. 2006 р. № 833 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 25. – Ст. 1818.

79. Про захист економічної конкуренції : закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

80. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : закон України від 22 груд. 1998 р. № 330-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 65.

81. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : закон України від 22 груд. 1998 р. № 331-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12. – Ст. 80.

82. Про зовнішньоекономічну діяльність : закон України від 16 квіт. 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

83. Про інвестиційну діяльність : закон України від 18 верес. 1991 р. № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

84. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : закон України від 15 берез. 2001 р. № 2299-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.

85. Про Кабінет Міністрів України : закон України від 7 жовт. 2010 р. № 2591-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.

86. Про карантин рослин : закон України від 30 черв. 1993 р. № 3348-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 34. – Ст. 352.

87. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг : закон України від 14 груд. 1999 р. № 1286-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 3. – Ст. 21.

88. Про космічну діяльність : закон України від 15 листоп. 1996 р. № 502/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 1. – Ст. 2.

89. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : закон України від 1 черв. 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

90. Про металобрухт : закон України від 5 трав. 1999 р. № 619-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 25. – Ст. 212.

91. Про міжнародні договори України : закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

92. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

93. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.

94. Про надання послуг у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у скорочені строки : постанова Кабінету Міністрів України від 25 груд. 2015 р. № 1133 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 2. – Ст. 113.

95. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : закон України від 15 лют. 1995 р. № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.

96. Про нафту і газ : закон України від 12 лип. 2001 р. № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.

97. Про Національний банк України : закон України від 20 трав. 1999 р. № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

98. Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : закон України від 21 груд. 2000 р. № 2157-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 7. – Ст. 35.

99. Про нотаріат : закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

100. Про основи національної безпеки України : закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

101. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

102. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

103. Про особисте селянське господарство : закон України від 15 трав. 2003 р. № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

104. Про охорону навколишнього середовища : закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

105. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

106. Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації : закон України від 7 лип. 1999 р. № 847-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 37. – Ст. 332.

107. Про підприємництво : закон України від 7 лют. 1991 р. № 698-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.

108. Про пожежну безпеку : закон України від 17 груд. 1993 р. № 3745-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 5. – Ст. 21.

109. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : закон України від 23 верес. 1994 р. № 185/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.

110. Про приватизацію державного майна : закон України від 4 берез. 1992 р. № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

111. Про природні монополії : закон України від 20 квіт. 2000 р. № 1682-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 30. – Ст. 238.

112. Про прокуратуру : закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

113. Про режим іноземного інвестування : закон України від 19 берез. 1996 р. № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

114. Про рослинний світ : закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 198.

115. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : закон України від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 232.

116. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : декрет Кабінету Міністрів України від 19 лют. 1993 р. № 15-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

117. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

118. Про споживчу кооперацію : закон України від 10 квіт. 1992 № 2265-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.

119. Про статус народного депутата : закон України від 17 листоп. 1992 р. № 2790-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.

120. Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України : постанова Кабінету Міністрів України від 22 січ. 1996 р. № 118 // Урядовий кур'єр. – 01.02.1996.

121. Про страхування : закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

122. Про судоустрій та статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, № 44–45. – Ст. 529.

123. Про тваринний світ : закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

124. Про телебачення і радіомовлення : закон України від 21 груд. 1993 р. № 3759-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

125. Про товарну біржу : закон України від 10 груд. 1991 р. № 1956-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

126. Про утворення Державного департаменту з питань банкруства : постанова Кабінету Міністрів України від 27 берез. 2006 р. № 370 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 13. – Ст. 876.

127. Про утворення державного підприємства «Агентство з реструктуризації заборгованості підприємств агропромислового комплексу» : постанова Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2003 р. № 690 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 21. – Ст. 922.

128. Про фермерське господарство : закон України від 19 черв. 2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

129. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

130. Про центральні органи виконавчої влади : закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

131. Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23 лют. 2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.

132. Романов О. Е. Предприятие и иные имущественные комплексы как объекты гражданских прав / О. Е. Романов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 304 с.

133. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саракун Ірина Богданівна. – Київ, 2007. – 214 с.

134. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУА, 2009. – 520 с.

135. Спасибо-Фатєєва І. В. З'ясування змісту корпоративних відносин як передумови вирішення корпоративних спорів / І. В. Спасибо-Фатєєва // Правовий тиждень. – 16.10.2007.

136. Теоретические проблемы хозяйственного права / под ред. В. В. Лаптева. – М. : Наука, 1975. – 412 с.

137. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.

138. Толстой Ю. К. Проблемы совершенствования хозяйственного законодательства Украины / Ю. К. Толстой // Правовое регулирование хозяйственных отношений. – М. : ИГиП АН, 1978. – С. 31–50.

139. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 340 с.

140. Хозяйственный кодекс Украины : комментарий / ред. Н. А. Саниахметова. – Харьков : Одиссей, 2004. – 896 с.

141. Хозяйственное право : учеб. пособие / под общ. ред. Н. А. Саниахметовой. – Харьков : Одиссей, 2005. – 640 с.

142. Хозяйственное (предпринимательское) право Украины : учебник / под общ. ред. Р. Б. Шишки и Я. А. Чапичадзе. – Харьков : Эспада, 2007. – 552 с.

143. Хозяйственное право: Общие положения : курс лекций : в 2 т. Т. 1 / В. С. Мартемьянов. – М. : БЕК, 1994. – 298 с.
144. Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. А. Знаменский, К. С. Хахулин и др. ; под ред. В. К. Мамутова. – Киев : Юринком Интер, 2002. – 912 с.
145. Цивільне право : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Харків : Право, 2011. – 480 с.
146. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Интер, 2010. – 976 с.
147. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
148. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. Є. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої. – Вид. 5-тє, перероб. та допов. – Харків : Одиссей, 2009. – 1210 с.
149. Щербина В. С. Господарське право : навч. посіб. / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Интер, 2001. – 367 с.
150. Щербина В. С. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – 2-тє вид., перероб. і допов. – Київ : Юрінком Интер, 2005. – 592 с.
151. Щербина В. Правова природа корпоративних відносин / В. Щербина // Українське комерційне право. – 2006. – № 7. – С. 10–14.
152. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – Київ : Юрінком Интер, 2008. – 264 с.
153. Яковлев В. Ф. Правовые основы регулирования хозяйственной деятельности / В. Ф. Яковлев, В. С. Якушев. – Свердловск : УрГУ, 1979. – 81 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Акціонерне товариство 147
Арбітражний керуючий 274
Асоціація 252
- Банкрутство 271, 273
Благодійні організації 234
- Велике підприємництво 19
Визначення господарського права 25, 26
Виконавчий орган
– АТ 164
– кооперативу 197
– ТОВ 175
Виробничий кооператив 191, 193
Виробничі с/г кооперативи 217
Вищий орган
– ТОВ 173
– управління кооперативу 196
Вкладник командитного товариства 182, 183
Вкладники командитного товариства 181
Внутрішньогосподарські відносини 53
- Галузь
– господарського законодавства 28
– господарського права 28
Голова наглядової ради АТ 163
Господарська
– дієздатність 82
– діяльність 6, 7
– правосуб'єктність 81, 83
Господарське
– об'єднання 252
– право 34
Господарські правовідносини 47
- Громадське об'єднання 230
Гроші 63, 67
Гудвіл 67
- Державна реєстрація
– юридичних осіб 107, 110
– юридичних осіб та фізичних осіб 107, 115
Державне (комунальне) господарське об'єднання 252
Державні та казенні підприємства 69, 70
Джерела господарського права 39
Дієздатність юридичної особи 86
Досудова санація 273
- Експертно-апеляційна рада 139
Елементи господарських правовідносин 57
- Житлово-будівельний (житловий) кооператив 224
- Загальні збори акціонерів 157
Загальні збори АТ 155
Загальні принципи господарювання 20
Законодавство про кооперацію 189
Засновники (члени) виробничого кооперативу 193
Засновницький договір про командитне товариство 184
Заява про
– видачу ліцензії 129
– порушення провадження у справі про банкрутство 252

- Збори кредиторів 268
- Звіт
 - керуючого санацією 291
 - ліквідатора 298
- Змішані підприємства 69

- Керуючий санацією 288
- Колективні
 - сільськогосподарські підприємства 204
- Командитне товариство 181
- Комерційне господарська діяльність 10
- Комерційна таємниця 67
- Комерційне (фірмове) найменування 67
- Комунальні підприємства 69
- Консорціум 237
- Концерн 237
- Кооперативний банк 212
- Кооперативні
 - банки 229
 - виплати 202
- Кооперація 188
- Корпоративне підприємство 244
- Корпоративні права 150
- Корпорація 253
- Кредитна спілка 229, 232

- Легалізація підприємницької діяльності 12
- Ліквідатор 295
- Ліквідаційна процедура 293
- Ліквідаційний баланс 298
- Ліквідація
 - виробничого кооперативу 203
 - повного товариства 180
 - суб'єкта господарювання 266
- Ліцензійні умови 127
- Ліцензія 125
- Ліцензування 125

- Майнові права 67
- Мирова угода 281
- Мікропідприємництво 18
- Мораторій на задоволення вимог кредиторів 280

- Нагляд і контроль за дотриманням ліцензійних умов 138
- Наглядова рада 88
 - АТ 157, 161
- Некомерційна господарська діяльність 9
- Неплатоспроможність 273
- Неподільний фонд кооперативу 195
- Норми
 - приватного права 34
 - публічного права 34

- Об'єднання
 - підприємств 250
 - співвласників багатоквартирного будинку 223
- Об'єкти
 - господарських правовідносин 61, 65
 - права інтелектуальної власності 67
- Облік паїв членів кооперативу 220
- Обслуговуючий кооператив 227
- Обслуговуючі с/г кооперативи 217
- Ознаки
 - господарських правовідносин 51
 - підприємства 239
- Орган ліцензування 137

- Органи
 - державної влади та місцевого самоврядування як учасники відносин у сфері господарювання 94
 - управління кооперативом 196
- Організаційно-господарські відносини 53
- Особисте селянське господарство 70
- Охоронна функція 36

- Пайова книжка 221
- Пайовий фонд кооперативу 195
- Пайові інвестиційні фонди 70
- Підприємництво 10
 - зі створенням юридичної особи 19
- Підприємства кооперативної власності 188
- Підприємство 238
 - з іноземними інвестиціями 244
- Підстави для анулювання ліцензії 140
- План санації 290
- Повна цивільна дієздатність 82
- Повне товариство 176
- Повні учасники командитного товариства 182
- Позачергові загальні збори 159
- Поняття споживчого товариства 208
- Попереджувально-виховна (оціночна) функція 37
- Порядок
 - задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації юридичної особи 299
 - отримання ліцензії 130
 - припинення суб'єкта господарювання 265
 - проведення загальних зборів 157
- Правове становище споживчих кооперативів 207
- Правовий режим майна підприємств 246
- Правонаступник 264
- Предмет господарського права 31
- Приватне підприємництво 16
- Приватні підприємства 69
- Примусове припинення юридичних осіб 260
- Принцип свободи підприємницької діяльності 22
- Принципи
 - господарського права 35
 - господарювання 20
- Припинення
 - господарської діяльності 258, 262
 - діяльності суб'єкта господарювання 258
- Просте підприємництво 19
- Професійні спілки 235
- Процедура санації 286

- Ревізійна комісія (ревізор) 167
- Ревізійна комісія ТОВ 175
- Регулювання діяльності кооперативів 189
- Регулятивна функція 36
- Резервний фонд виробничого кооперативу 195
- Релігійні організації 236
- Реорганізація 264
- Речі 66
- Роботи і послуги 67
- Розпорядження майном боржника 282
- Розпорядник майна 283

- Садівниче товариство 227
 Садівничі кооперативи 226
 Сільськогосподарська
 кооперація 217
 Сільськогосподарський
 кооператив 217
 Сільськогосподарські
 кооперативи 215
 Спеціальна господарська
 правоздатність 87
 Спеціальний фонд виробничого
 кооперативу 195
 Споживач 94
 Споживча кооперація 207
 Споживче товариство 208, 211
 Споживчий кооператив
 (споживче товариство) 209
 Спостережна рада
 кооперативу 198
 Справи про банкрутство 274
 Стадії утворення юридичних
 осіб 104
 Стимулююча функція 37
 Суб'єкти
 – великого підприємництва 19
 – господарських
 правовідносин 72, 79
 – господарського права 69, 76
 – господарювання 7, 76
 – малого підприємництва 19
 – середнього підприємництва 19
 Товаровиробник 216
 Торговий знак 67
 Унітарне підприємство 244
 Управління підприємством 242
 Учасник повного товариства 178
 Фінансові
 – кооперативи 229
 – ресурси виробничого
 кооперативу 195
 Форми реорганізації 264
 Функції господарського
 права 36
 Центральний кооперативний
 банк 229
 Цінні папери 67
 Члени
 – кооперативу 194
 – споживчого кооперативу
 209
 Членство у виробничому
 кооперативу 193

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ	3
ВСТУП	4
ГЛАВА 1	
ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
§ 1. Поняття, ознаки та види господарської діяльності....	6
§ 2. Підприємницька діяльність: поняття, ознаки та принципи	10
§ 3. Види підприємницької діяльності.....	16
§ 4. Принципи господарювання та їх зміст	20
<i>Питання для самоконтролю</i>	24
ГЛАВА 2	
ПОНЯТТЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА	25
§ 1. Поняття господарського права, його предмет і методи	25
§ 2. Принципи господарського права.....	35
§ 3. Функції господарського права	36
§ 4. Система господарського права.....	37
§ 5. Джерела господарського права та їх класифікація..	39
<i>Питання для самоконтролю</i>	46
ГЛАВА 3	
ГОСПОДАРСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ	47
§ 1. Поняття, ознаки та види господарських правовідносин	47
§ 2. Елементи і підстави виникнення господарських правовідносин	57
§ 3. Об'єкти господарських правовідносин	61
§ 4. Суб'єкти господарських правовідносин.....	67
<i>Питання для самоконтролю</i>	74

ГЛАВА 4

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН

У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ 75

§ 1. Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин	75
§ 2. Фізичні особи – підприємці як суб'єкти господарювання	79
§ 3. Юридичні особи як суб'єкти господарювання: поняття і види	84
§ 4. Обмеження щодо заняття підприємницькою діяльністю, встановлені стосовно окремих фізичних та юридичних осіб	89
§ 5. Правове становище інших учасників відносин у сфері господарювання	93
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>103</i>

ГЛАВА 5

СТВОРЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА

ПОРЯДОК ЇХ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ 104

§ 1. Створення суб'єкта господарювання	104
§ 2. Поняття та порядок проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання.....	107
§ 3. Державна реєстрація юридичної особи	110
§ 4. Державна реєстрація фізичної особи – підприємця	115
§ 5. Дії, що пов'язуються з державною реєстрацією суб'єкта господарювання, їх види та юридичне значення	117
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>120</i>

ГЛАВА 6

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 121

§ 1. Загальні положення про ліцензування господарської діяльності.....	121
§ 2. Порядок отримання ліцензії на заняття певним видом діяльності	129
§ 3. Види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню	134
§ 4. Органи ліцензування	137

§ 5. Підстави для анулювання ліцензії.....	140
§ 6. Нагляд і контроль за дотриманням ліцензійних умов.....	143
<i>Питання для самоконтролю</i>	146

ГЛАВА 7

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ

ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ 147

§ 1. Правове становище, порядок створення та управління акціонерним товариством	147
§ 2. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю.....	169
§ 3. Правове становище повного та командитного товариства.....	176
<i>Питання для самоконтролю</i>	187

ГЛАВА 8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

ПІДПРИЄМСТВ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ

(КООПЕРАТИВІВ) 188

§ 1. Законодавство, що регулює діяльність підприємств кооперативної власності (кооперативів)	188
§ 2. Правове становище виробничого кооперативу.....	191
§ 3. Колективні сільськогосподарські підприємства.....	204
§ 4. Правове становище споживчих кооперативів	207
§ 5. Сільськогосподарські кооперативи	215
§ 6. Житлово-будівельні та житлові кооперативи	221
§ 7. Правове становище інших підприємств колективної власності (кооперативів)	226
<i>Питання для самоконтролю</i>	237

ГЛАВА 9

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВ

ТА ЇХ ОБ'ЄДНАНЬ 238

§ 1. Поняття підприємства та його основні ознаки	238
--	-----

§ 2. Види та організаційно-правові форми підприємств.....	243
§ 3. Правовий режим майна підприємств і джерела його формування.....	246
§ 4. Поняття, ознаки, види та організаційно-правові форми об'єднань підприємств.....	250
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>257</i>

ГЛАВА 10

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИПИНЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. РЕОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....258

§ 1. Поняття та підстави припинення діяльності суб'єктів господарювання.....	258
§ 2. Способи і форми припинення господарської діяльності.....	262
§ 3. Види реорганізації та правові наслідки їх застосування.....	264
§ 4. Поняття та види ліквідації.....	266
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>270</i>

ГЛАВА 11

ОСОБЛИВОСТІ ЛІКВІДАЦІЇ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З БАНКРУТСТВОМ271

§ 1. Поняття банкрутства та його правове значення ...	271
§ 2. Провадження у справах про банкрутство	274
§ 3. Санація боржника	287
§ 4. Ліквідаційна процедура, порядок призначення ліквідатора та створення ліквідаційної комісії	293
§ 5. Черговість задоволення вимог кредиторів	299
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>303</i>

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ 304

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК 316

Навчальне видання

АНДРЕЄВА Ольга Борисівна
ЖОРНОКУЙ Юрій Миколайович
ГЕТМАНЕЦЬ Ольга Петрівна та ін.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник
У двох частинах
Частина 1

2-ге видання, зі змінами та виправленнями

Редагування *Г. Я. Ступницької, С. С. Тарасової*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*

Підп. до друку 30.04.2016.
Формат 60x84/16. Ум.-друк. арк. 18,9. Обл.-вид. арк. 15,2.
Тираж 300 пр. Зам. № 2016-17.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.